

duiliu zamfirescu

912

duiliu zamfirescu
îndreptări • anna

DIN APARIȚIILE ANULUI ÎN «BIBLIOTECA
PENTRU TOȚI»
LITERATURĂ ROMÂNĂ:

Vasile Alecsandri — *Doine și Lăc-
mioare, Poezii, 1;
Ostașii noștri,
Poezii, 2;*

Eugen Barbu — *Princepele,
roman;*

Ștefan Aug. Doinaș — *Alfabet poetic;*

Mihai Eminescu — *Poezii, 2 volume;*

N. Iorga — *Pagini alese din
însemnările de
călătorie prin
Ardeal și Banat,
2 volume;*

Alexandru Ivasiuc — *Păsărilor, roman;*

Adrian Păunescu — *Poezii;*

Mihail Sadoveanu — *Nunta domniței
Ruxanda; Vre-
muri de bejenie;*

Duiliu Zamfirescu — *În război, roman.*

duiliu zamfirescu

Lei 5

editura minerva

Ilustrația copertei : *Ion Bănulescu*

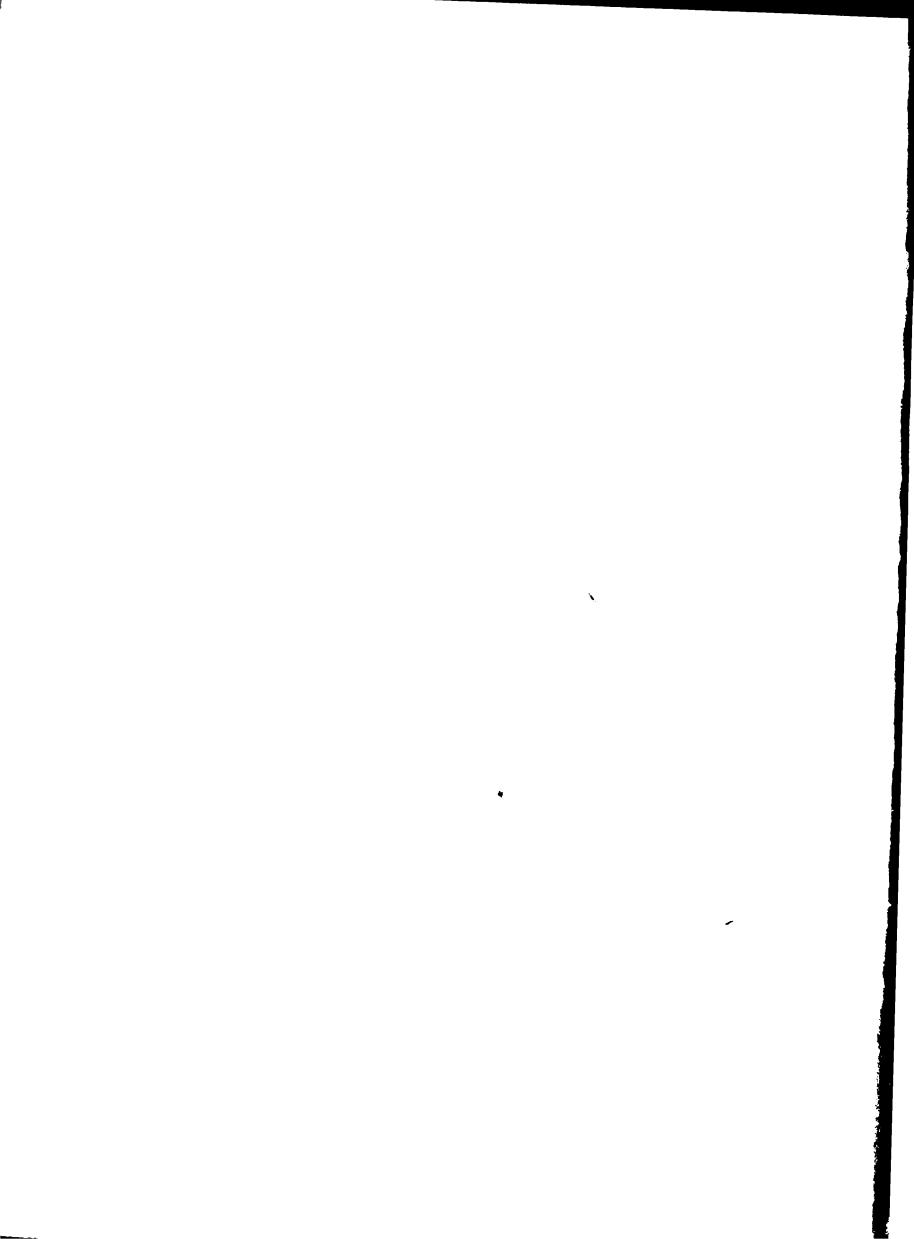
duiliu zamfirescu
îndreptări • anna

ROMANE

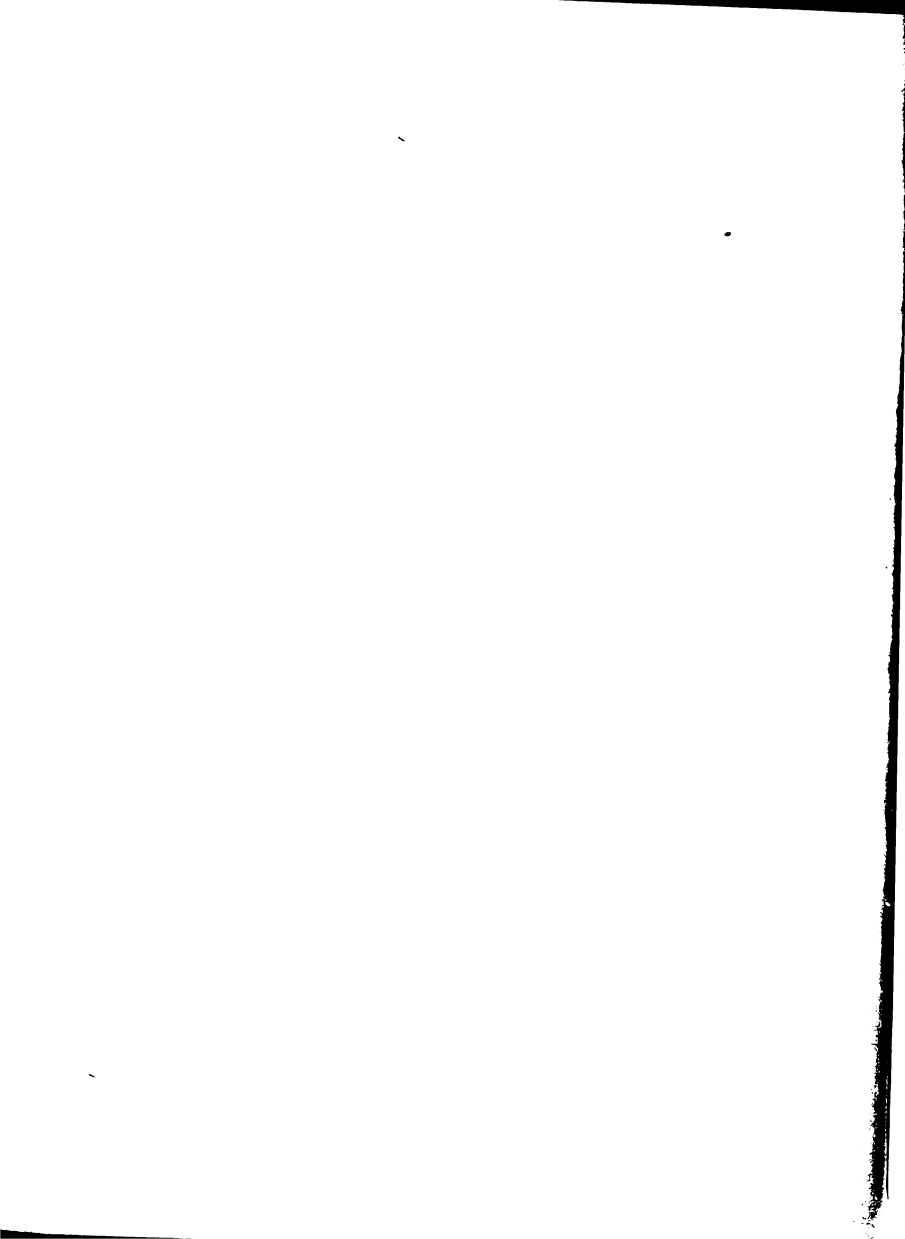
EDIȚIE ÎNGRIJITĂ ȘI NOTĂ DE MIHAI GAFIȚA

BIBLIOTECA PENTRU TOȚI • 1977

EDITURA MINERVA • BUCUREȘTI

ÎNDREPTĂRI

Sub lumina discretă a lămpii, generalul Villară era gata să adoarmă, cu jurnalul în mână. Strâns în uniformă de cavalerie, croită după reglemente, de-abia putea îndoi picioarele de la genunchi ; de aceea le ținea mai totdeauna întinse, iar acum mai întinse decât oricând, intrînd cu vîrfurile cizmelor sub canapea.

— Iorgule, ce faci !

El tresări, adunîndu-și ochelarii de pe jos :

— Nu mai e chip să găsești un om cumsecade. Toți și-au schimonosit numele : fiindcă s-a potrivit la unul de talent, patruzeci alții vin să ne ambeteze cu moftologiele lor : „Delaurlați, Delafurceni, Delahingheri“. Și-s toți poeți pesimiștri, domnule, și cu lamentații primprejur ! D-apoi și cînd ți-i prind la voluntariat ! Umflă-l, Mitreo !... că-i de ai cu „delafurceni“¹. Scurt comanda !...

Apoi se sculă, se scutură de somn și de îmbicseală, își încheie tunică și ieși zicînd :

— Mergem, fată, hăi ? Îmbracă-te, că viu.

Întrebarea asta *hăită* era adresată unei fete tinere, fiică a unui preot din Transilvania, a cărei mamă fusese în școală, la Viena, cu Anna Villară, nevasta generalului. Porția Hulduleac, întoarsă acasă, se măritase modest cu părintele Moise Lupu, aducînd intensitatea voinței sale, de obîrșie daco-romană, pînă în vremile noastre și pînă în treburile patriotice ale bărbatului său, pe cînd Anna Villară, după scurta și fugara iubire pentru Mihai Comăneșteanu, se măritase cu o rudă a sa și era astăzi nevastă de general. Chip interesant, suflet muncit și bănuitor, Anna Villară păstra, în firea sa necumpănită, o amintire neștearsă prietenei din școală, fetei sănătoase și rumene, ce lupta, alături de bărbat, împotriva asupririlor, iar acum ocrotea pe fiica acesteia, elevă într-un azil din București. Fata se chema ca mamă-sa, Porția, nume pretențios și naiv, care ascundea în familia ei, ca în toate familiile românești de peste munți, trebuința sufletească de o zilnică amintire a originii lor². Fata era în vîrsta nehotărîrii formelor, tăiată din greu, îmbrăcată din puțin, dar încîntătoare prin tînețea vajnică ce-i sta întipărită în obraz, prin deplina nevinovăție a gîndurilor și mai cu seamă prin limba fermecătoare pe care o vorbea. Toți în casa generalului zîmbeau de grija cu care învîrtea ea frazele, ca nu care cumva să pătrunză vreo vorbă străină în grai³, dar toți erau înrîuriți de sinceritatea felului ei de a fi.

Pe cînd generalul ieșea, fata juca șah cu Alexandru Comăneșteanu, fiul Sașei, acum locotenent în artilerie. Fata făcuse o mișcare greșită, primejduind unul din turnuri. Locotenentul stăruia să anuleze mișcarea.

— Nu se poate, domnule : am greșit, urmează să fiu pedepsită.

Se făcuse roșie și zîmbea, ridicîndu-și părul de pe fruntea netedă.

— Ei, Mio, tare mai ești pedantă, dragă, zise Anna.

Locotenentul se uita la ele amîndouă, neînțelegînd către cine se îndrepta numele acela nou.

— Alexandru nu știe. Am descoperit că domnișoara se cheamă Mia.

— Așa îmi zice tata, explică Porția. *Mia*, adică *sua* ; amintiri italienești de la *Propaganda* ⁴, adăogă ea, dînd din cap cu șiretenie. Apoi urmă cu necazul turnului :

— Așa eram prinsă în gînduri despre doamna asta de regină, că n-am păzit turla. Vă rog s-o luați, domnule

Tocmai se întorcea generalul, împintenat, parfumat, cu felul de tinerețe străină, pe care-l dă uniformă bărbaților ce se îngrijesc :

— Hai, fată, hai !

— Așteaptă un moment, să sfîrșească partida, zise Anna.

— Nu pot, dragă, că și eu am partida mea, care mă așteaptă. S-o ducă Alecu. Vrei, căpitane ?

— Bucuros.

— Bucuros, ha ?... Bravo, ai noștri !

Apoi îl bătu pe umeri, scrișnind din dinți.

— Așa te vreau, voinic și bărbat. Hai cu mine la club.

— Bucuros, d-le general.

Anna se uită la bărbatu-său lung. El se răzgîndi :

— Nu se poate, că rămîne nevasta singură. Hai, Porția dragă.

Apoi o bătu și pe dînsa pe spate, rizînd :

— Ce Porție !... Două porții !...

Fata se îmbracă, sărută mîna Annei, își luă rămas bun de la locotenent, care trebuia să plece, și voi să iasă. Anna o opri.

— Mio dragă, nu vrei să vii și tu cu noi la țară de sărbătorile Crăciunului ?

— De, doamnă, știu eu... să scriu acasă.

— Lasă că scriu eu Porției... *Bonsoir* dragă.

După ce generalul și Porția ieșiră, Anna se sculă de unde ședea și veni lîngă tinăr. Îi puse amîndouă mîinile pe umeri și se plecă binișor spre dînsul. Cum însă și el o luase de mijloc, ea îi desfăcu brațele de după talie, i le așeză pe masă și se uită lung în ochii lui, tremurînd :

— Unde-ai fost aseară de n-ai venit ?

— Ne-am primblat.

— Nu spui adevărul !

— Ba tot adevărul.

— Și după ce v-ați primblat, unde ai fost ?

— Asta-i altă întrebare... Iar ne-am primblat.

Anna se uita la dînsul, cu ochii aprinși de răutate :

— Nu știi nici cel puțin să minți bine.

— Nu. Și nici nu ții.

Ea se așezase din nou jos și urma a se uita la dînsul tîntă, mișcînd nervos din vîrfurile picioarelor.

— Dacă glumești, gluma e de rău gust. De ce nu spui că ai fost acasă ?

— Fiindcă n-am fost acasă.

— Atunci unde-ai fost ?

— M-am primblat.

— Pe unde ?

— A venit generalul la mine și am ieșit amândoi să umblăm pe jos, — ceea ce mi-a făcut mult bine, fiindcă stătusem toată ziua închis în casă.

— Pentru ce-a venit Iorgu la dumneta ?

El se sculă, pierzându-și răbdarea :

— De unde știi eu ? Fiindcă așa a vrut.

Ea tăcu un moment, gândindu-se ; apoi sună și zise feciorului să le dea dulceață.

— Iar ai fost la prințesa Smasml.

— Da, am fost.

— Atunci de ce nu spui drept ?

— Fiindcă nici nu mă gîndeam că te poate interesa.

— Ce era ? Iar Liga ⁵ ?... sau literatură românească ⁶ ?...

— Și una și alta.

— Va să zică în calitate de dumneta de june român boier vrei să joci rolul de protector al literilor și al fraților *ghe ghincolo*?... Prințesa Smasml înțelege grozav literatura românească, iar dumneta înțelege pe prințesă, — de unde, deci, înțelege literatura... Dacă n-ar fi umoristic, ar fi de plîns.

Tinărul își luă chipiul și foarte politicos se închină înaintea ei :

— Astă-seară nu se poate vorbi cu dumneta... Mă tem să nu te supăr mai mult și de aceea mă duc.

— Cum poțestești.

El îi luă o mînă să i-o sărute.

— Iar ai vreun congres patriotic urgent ?...

— Nu am nici un congres... și mă mîhnesc că rizi de asemenea lucruri. Eu nu știu ce fel de fire ești : îți trebuie

totdeauna ceva pentru care să suferi sau prin care să faci pe altii să sufere.

Anna rămase deodată locului, încremenită de cuvintele foarte simple, dar foarte drepte ale tinărului. Așa era. Și duse încet mîna la gură, gîndindu-se :

— Ce să fac ? Văd și eu că-i așa, și invidiez pe cei ce pot fi altfel. Dar dacă mă înțelegi trebuie să mă compătimești. Iartă-mă și șezi.

Îi luă chipiul din mînă și i-l aruncă pe canapea.

— Șezi.

El înălță din umeri și șezu :

— Mă mir cîteodată cum ai putut prinde dragoste de mama copilei ăștia... Acea, desigur, nu-ți seamănă.

— Acea seamănă cu dumnevoastră. patrioții...

Comăneșteanu se uită în ochii ei.

— Să mă duc or să stau ?

— Cum poțtești.

— Uite, Anna, stau, ca să nu te las cu părerea de rău de-a fi comis o impolitețe.

Ea tăcu, privind-și minile. Intră feciorul și le aduse dulceață.

— La urma urmei, zise ea, pîrînd a se hotări și servind pe tînăr, sunt ceea ce sunt și nu mă mai pot schimba ?... Închide ochii.

— De ce ? întrebă el mirat.

— Atîtea lucruri îmi aduci aminte !... Semenii cu mama dumitale cum n-am mai văzut ! Așteaptă-mă un moment : viu numai decît.

Curioasă era, curioasă și parcă în adevăr nefericită. Bănuitoare și deci adesea nedreaptă cu cei pe care-i iubea,

mîndră pînă la exces cu ceilalți, complicată cu sine, își trecea viața chibzuind, iar nu trăind. Măritată cu un bărbat a cărui fire era tocmai contrariul de ceea ce era firea ei, fără copii, preocupată de a-și păstra averea și a o apăra împotriva generalului, devenise pe nesimțite mică la suflet și cicălitoare, deși avea un fond de adevărată noblețe de gîndire. În viața ei casnică fusese cinstită fără merit, căci mîndria o scutea de greșeli și îndepărta pe bărbați de dînsa, — ceea ce n-o împiedica de a suferi de multele și nenumăratele înfruptări ale generalului din binele apropielui.

De cîtiva ani, de cînd ofițerul din școala de aplicație se făcea din ce în ce mai nalt și semăna tot mai mult cu visurile ei din prima tinerețe, Anna se simțea luată de apă. Ceea ce la început era un sentiment aproape matern, devenise cu vremea o stare sufletească complicată: îi era drag ca un copil pe care aproape îl crescuse, încercînd să-l facă după chipul și asemănarea ei, și îi mai era drag ca bărbat care creștea cu personalitatea lui, după legile însușirilor sale firești, cu totul deosebite de ale ei. În vremile din urmă se hotărîse ca tînărul să plece la Fontainebleau, pe vara viitoare. La ideea de a nu-l mai vedea, înțelesese că-l iubea cu adevărat. De atunci începuse a se chinui și mai mult, și a-l chinui și pe dînsul. Îl ținea de scurt; vrea să știe tot ce face și unde se duce. Smaranda Dudescu, care pretindea că se coboară din neamul Basarabilor Drăculești, era obiectul sarcasmului Annei. Prințesa Smasmî, cum o chema toată lumea, putea fi luată ca tip al unei stări sufletești, ce, pe nesimțite, se deșteaptă în clasele de sus ale societății noastre. Născută în străinătate,

crescută în străinătate, vorbind limbele străine mai bine decît propria sa limbă, prințesa își adusese deodată aminte că este româncă și româncă neaoșe, de neam mare, și se pusese a vorbi numai românește, a se ocupa de Ligă, a da serate literare, în cari o întreagă clasă a societății făcea cunoștință pentru întîiași dată cu scriitorii și poeții români. Curios efect al bătăliei de la Grivița și al luptelor de la Plevna, unde singele generos al dorobanților, vărsat pentru apărarea țării, avea să deștepte atîtea conștiințe amorțite...

În fine, Anna veni, cu o carte în mînă.

— Am să mă sprijin pe autori, zise rîzînd.

Apoi, așezîndu-se lîngă tînăr, deschise un ceaslov plin de icoane și de sfinți bizantini :

— Fiindcă te miri adesea de firea mea și chiar pari cîteodată a mă privi de sus, din înaltul nobleții d-tale ⁸... și al prințesei Smasmî, o să-ți citesc o pagină din cartea asta. Eu sunt astăzi româncă, fiindcă asta vreau să fiu. Dar tot sufletul meu e de greacă, greacă din Imperiul roman de Orient ⁹, coborîtoare din Porphyrogeniți, nepoată or strănepoată a lui Vasile II cel Mare ¹⁰... Degeaba zîmbești.

— Hai să zicem că te cobori din Paleologi or Cantacuzinești ¹¹, că din aceștia tot mai sunt...

— Vezi că nu știi istoria. Porphyrogeniți se chemau toți prinții imperiali, adică născuți în purpură.

Comăneșteanu se sculă și se închină înaintea ei, parcă în adevăr ar fi fost născută în purpură.

— Te rog să fii serios. Ascultă :

„Atita era de mare înfriurirea ideii grecești, încît împăratul merse în pelerinagiu la Acropolea Athenei. Parthenonul, opera de cincisprezece ori seculară a lui Ictinos și Callicrates ¹², trebuia să strălucească atunci din candida splendoare a marmurelor sale, a sculpturilor neatinse încă din frize și metope, a triumfalei sărbători a Panatheneelor. Venețienii, turcii și englezii ¹³ nu trecuseră încă pe acolo. Tinerețea eternă a templului Athenei, după vreme de cincisprezece veacuri, rămăsese tot așa de încîntătoare ca la început. Singura schimbare ce se adusese monumentului era transformarea lui, încă din veacul al V-lea ¹⁴, în biserică creștină. Cultul fecioarei Maria urmasse firesc cultului fecioarei Pallas. Îndoita sfîntenie a locului atrăgea la sine pe elini ca și pe barbarii apusului. În acest sanctuar etern al rasei grecești, se îngenunche împăratul victorios, Vasile II, armean de origină, elin prin limbă și inimă. În limba greacă răsunară cînturile bisericesti. Cu giuvaerurile și vasele sacre hrăpite tezaurului din Ochrida ¹⁵ fu îmbogățit altarul Panaghiei ¹⁶, al acelei «Nôtre-Dame d'Athènes», cum o numiră mai pe urmă cruciații apusului și baronii francezi ai Achaiei¹⁷.“

Anna rămase un moment încurcată. Bucata aceea de literatură i se părea mai puțin frumoasă, acum cînd o cetea cu glas mare, stînd de sine, fără legătură cu ce fusese înainte și cu ce venea pe urmă.

— Poate că dumneta nu mă înțelegei, zise ea încurcată.

— Ba te înțeleg prea bine.

— Nu vreau să mă mîndresc. Vreau să explic. Ceea ce era împăratul acesta erau toate familiile de atunci, și sînt astăzi toți urmașii lor, rătăciți prin lume : care greci,

care armeni, care bulgari, prinși în adîncimea ideii cline și deveniți elini cu sufletul și aspirațiile lor. Cei ce au moștenit, prin sînge și prin tradiții, năzuințele strămoșilor acestora, nu se pot asemăna cu dumnevoastră : unii pot fi stricați, alții decăzuți și șireți, alții nobili cu adevărat — dar toți sunt mîndri și mai cu seamă toți sunt complicați. Mă înțelegi ?

— Te înțeleg foarte bine. Numai aș avea de adăogat că, dacă e un merit să te cobori din părinți iluștri, și noi avem acest merit.

— Vezi ? Zici că mă înțelegi... Nu e nici un merit, nici un nemerit. E un fapt. Dumnevoastră vă puteți coborî, dacă voiți, cu toții din Traian. Nu ați avut însă totdeauna conștiința originii dumnevoastră. A fost chiar un timp, și poate cel mai interesant, în care n-ați avut-o deloc : acela al formațiunei poporului românesc așa cum s-a transmis el pînă în zilele noastre. Și în asta constă diferențierea... Rîzi, fiindcă vorbesc ca o carte. Cu toate astea așa e : propriu-zis rase noi nu există. Poate, cel mult, să existe încrucișeri noi de rase. Ceea ce constituie bătrînețea sau tinerețea popoarelor este memoria lor, cu alte cuvinte, conștiința vieții. Eu am conștiința că trăiesc de mii de ani, din generații în generații ; aș putea zice chiar că o *simt* această conștiință, în neliniștea mea sufletească, în contradicțiile dorințelor mele, în autocritica din fiecă minută a vieții mele, în fine, în lipsa totală de ceea ce se numește *naivitate* ¹⁸...

Vorbînd astfel, se uita la dînsul cu felul de mulțumire al oamenilor ce se cred nepricepuți de semenii lor și cărora li se pare că au găsit o explicație.

— Mă înțelegei acum?

— Te înțeleg.

— Și pe cînd eu sunt așa, dumneta ești altfel — dumneta și amica mea Porția și fiica ei Mia : dumnevoastră, aceștia, vă mergeți drumul în pace, fără nedormiri, fără îndoieli... Ce te uiți așa la mine ? zise ea, atîngîndu-l cu mîna peste obraz.

El, în adevăr, se uita la dînsa, gata parcă s-o întrebe dacă nu care cumva și vîrsta fiecăruia putea fi pricina acestor deosebiri ; dar n-o întrebă și tăcu. Ea părea a-l înțelege.

— Spune ! Ce te uiți la mine atît de curios ?

— Mă uit, zise el încet, fiindcă adesea mi se face milă de dumneta. Îți trăiești viața în gînd, în loc de a o trăi în trai. Dă-mi o mîna și lasă-mă să ți-o sărut. Ar fi o îndreptare...

Anna, la atingerea mînei lui, păru a avea deodată revelațiunea zădărniceii teoriilor ei. Îi lăsă mîna în voie și își rezemă fruntea pe cartea în care cetise. Parcă o pace binefăcătoare se lăsa în gîndurile ei.

— Scoală-te, zise ea tinărului, care-i sta acum alături, în genunchi. Și mila e ceva, — cam puțin, dar în fine, e... Ce amintire dureroasă îmi trece prin minte ! Sărmana Natalia Canta !...

Dar nu apucă să sfîrșească bine numele ce rostea și ușa se deschise cu zgomot, iar unul din soldații de ordonanță intră ca o vijelie :

— Cuconiță, vine domnul general !

Anna sărise în picioare și se uita la dînsul cu ochii aprinși de minie. Era atît de furioasă că părea încreme-

nită. În sfârșit își regăsi glasul, și privindu-l lung, rosti silabă cu silabă.

— Ieși afară, dobitocule !

Soldatul, rușinat și umilit, se întoarse de unde venise, pe cînd Anna se ducea înaintea lui bărbatu-său, fără măcar a arunca o privire către tînăr. El își reluase locul pe scaun și răsfoia cartea Annei într-aiuri. Trecură cîteva clipe lungi, minute teribile, în cari individualitatea amenințată nu poate înjgheba nici o idee.

În cele din urmă se auzi glasul generalului rîzînd ca în vremea cea bună. Ușa se deschise și ei amîndoi, Anna și bărbatu-său, intrară la braț. Generalul rîdea să se topească.

— Bravo, Alecule ! strigă el, bătînd din palme. Bravo, neică ! Intri și tu în tagma noastră, a proștilor !... Că Domnul a zis : „creșteți și vă înmulțiți, nătărăilor“, iar Porția este o porție și jumătate !...

Și iar ridea plecîndu-se pe genunchi, și pocnind din palme. Anna îl lăsase de braț, rămasă cu un pas înapoi, și se uita la Comăneșteanu, țintă. Acesta, încurcat, privea la ei ca la niște comedianți. Ce voiau să zică ?

— Da' bine, frate, că m-am întors acasă ! Ei, scriu numaidecît părintelui Lupu...

— Despre ce ? întrebă tînărul începînd să-nțeleagă.

— Cum despre ce ? Știu că n-o să-ți dau eu consimțimîntul, că fata nu-i a mea, neiculiță.

Apoi iar se porni pe rîs, bătîndu-l pe umeri :

— Bravo ai noștri ! Așa mi te voi : june înșurătel cu zgarda de gît.

— Da' nici n-am gîndit, domnule general !

— Nu-mi umbla cu fleacuri, că mi-a spus mie Anna...
Scurt comanda !

Comăneşteanu se uită un moment la dînsul, zicîndu-şi, parcă fără voia lui : uite ce prost e ! Anna veni binişor spre el şi-l atinse pe braţ, vorbind încet şi rătăcit :

— Ți-am spus să te gîndeşti bine. Nu tăgădui, fiindcă am martori că mă rugai în genunchi să-ţi dau pe Mia...
Parcă Mia ar fi a mea !

Tinărul, incremenit de atîta îndrăzneală, rămăsese mut.

— Hai, Alecule, că mai vorbim... Mă duc să-mi iau porttabacul. Nu te nelinişti, că scriu chiar astă-seară părintelui Lupu.

Într-o clipă, Anna fu lingă dînsul, strîngîndu-i minile în minile ei :

— Scapă-mă ! Te rog, te implor, nu mă lăsa în batjocura slugilor !... Am să-l vir în puşcărie pe mizerabilul acela.

Tremura, se făcuse galbenă şi parcă chiar urită... Vanitatea rănită strîmbase armonia liniilor figurei.

— Du-te, te rog...

Şi fiindcă el nu se putea urni din loc, înmărmurit de enormitatea sacrificiului ce i se cerea, pentru a înlătura bănuiala unei slugi, — se duse ea.

Rămas singur, indignat de purtarea ei, se răsculă într-însul sentimentul de dreptate şi, fără a se gîndi ce face, lovi în masă cu latul palmei şi zise tare : —

— Nu e adevărat !

Atunci Anna, din odaia ei, veni din nou către dînsul ,

— Să știi că nu mă mai vezi. Dacă nu te poți ridica peste un moment de slăbiciune, nu ai sufletul unui adevărat bărbat !

— Bine, îmi ceri prea mult !...

— Așa îți pare acum. Vei vedea mai târziu că nu-ți cer așa de mult...

Se auzea vocea generalului prin anticameră. Tinărul plecă, iar Anna ieși după dînșii, petrecându-i, parcă nu s-ar fi întîmplat nimic cu ei.

II

Se ridica luna pe dealurile de la Ciulniței, luminind cîmpurile întinse. Zăpada rotunjea colnicele, umplea afundăturile, parcă un vis ar fi învăluit toată firea în ne-realitate.

Sania mergea pe pîrtia bătăturită, alunecînd și ea ca o închipuire. Muchia grindurilor da la iveală cîte o colibă fumurie, căpițe de fîn, șire de paie, cari, în singurătatea dimineții, păreau namile din povești.

Locotenentul se uita pe gînduri în slava cerului.

Dacă n-ar fi fost clopoțeli de la cai, mersul lui pe întinderea cîmpului i s-ar fi părut ridicat în vremuri depărtate. Scoase capul din gulerul blănii și se uită spre răsărit : o dungă de lumină, parcă mai mult bănuită decît adevărată, năzuia să lupte cu luna. În trecerea neclarificată a imaginilor, i se păru că vede pe culmea unui grind un șir de umbre, ce se scoborau dincolo pe vale.

— Semn de iarnă grea : ies lupii în hăiticiuri.

— Pe ce drum suntem, baciule ?

— Pe drumul nostru, coane.

Baciul îmbătrânise. De cînd se întorsese a doua oară în curtea lui Matei Damian, nu se mai dusese de la el. Cam trist, cam singuratec, se ținea încă drept bătrînul. Fusesse ridicat la rangul de morar, apoi de îngrijitor de moșie, iar acum, de cînd curtea de la Comănești rămînea tot mai singură, la acela de pușcaș.

E drept că văzuse multe, multe petrecuse și de multe suferise baciul. După război, cînd sămînța de viață nouă încolțea în toate inimele, la Comănești se ofilea floarea locului, stăpîna văilor, doamna ior a tuturilor. Moartea lui Mihai Comăneșteanu zdruncinase din temelii alcătuirea sufletească a surorii sale. Sașa trăise cîțiva ani ca o închipuire de poveste, plecată spre șoaptele unei lumi nevăzute, bună, blindă ca întotdeauna, pînă ce se stînsese. Bărbatu-său părea pornit și el pe același drum. Înconjurat de tot ce fusese drag neveste-si, trăia singur la Comănești, luminîndu-și viața prezentă cu icoanele trecutului.

Cei doi băieți, Alexandru și Mitică, crescuseră și se făcuseră oameni. Cel mai mare intrase în școala militară, contra voinții părinților, cu încăpăținarea blajină a naturilor timide ; ieșise sublocotenent în artilerie ; făcuse școala de aplicație, — iar acum, locotenent, ales pentru a fi trimis la Fontainebleau, venea să treacă sărbătorile cu tată-său. Cel mai mic era deja în străinătate, unde sfințea Dreptul, vioi, harnic, plin de gînduri bune pentru viitor.

Dar de chipul celui mai mare se legau amintiri scumpe tuturilor. El moștenise figura mă-si, moștenise numele ei și, mai mult decît toate, moștenise de la unchiu-său, mortul în război, aureola de speranțe ce pun unele familii pe frun-

tea unui copil. Tată-său îl privea lung, se pierdea cîteodată în gînduri nesfîrşite despre taina de simpatie cu care înconjură natura unele chipuri omenestî şi niciodată nu-i trecuse prin minte să-i pară rău că fiu-său lăsase numele părintesc spre a adopta pe acela de Comăneşteanu.

Cînd dar locotenentul se dete jos din sanie, în bruma dimineţii de iarnă, tatăl său îi ieşi înainte şi-l strînse la piept, tremurînd. Baciul se rotea prin cerdac, pe la geamuri, pe cînd feciorul ridica blana din spatele tînărului. Atunci apăru militarul voinic, nalt şi mlădios, zîmbind de bucurie. Tatăl său bufnea într-aiuri, înecat de emoţiune. În chipul tînărului, blond cu ochii negri, trăia imaginea mă-si cu atît de vie asemănare, încît parcă o glumă a naturei ar fi ridicat capul de pe umeri de femeie şi l-ar fi pus pe umerii puternici ai bărbatului. Tată-său nu mai putea rosti nici un cuvînt. Deschise uşa de geamuri pe la care se-nvîrtea baciul şi-i făcu semn să intre. Bătrînul puşcaş rămăsese în picioare, uitîndu-se lung la tînăr.

— A, Doamne boierule, că mult îi mai seamănă răposatei cucoane !... Adevărat *Sulfină* !

Numele rămăsese tînărului de la maică-sa. Pe cînd era copil, Saşa îl chema *Sulfiniţă*, din cine ştie ce apropiere tainică între băiat şi floare. Iar acum, cînd vremea trecuse, baciul găsea şi el că floarea înflorea :

— Sulfină, coane, încheie baciul : floare curată !

Ca să facă plăcere lui tată-său, tînărul intră la dînsul în odaie să se culce. Înăuntru era cald. Se dezbracă pe jumătate şi, prins pe gînduri, se rezemă de sobă. În casa aceea în care crescuse, în mijlocul lucrurilor ce-l întovăraşiseră de cînd deschisese ochii, domnea pacea unui tre-

cut plin de tinerețe și de durere. Acolo murise mamă-sa, acolo văzuse ca prin vis pe unchiu-său, acolo se născuse el : tot ce era acum împrejurul lui fusese și altădată : sta-tornicia lucrurilor, în care sufletul cel mai turburat își gă-sește liniștea.

I se păru că-i e frig și-și puse pe dînsul o haină. În fuga mișcărilor își ridică brațul, așa cum făcea cîteodată Mia... Pentru întîiași dată se gîndea la dînsa, de cînd se despărțise de Anna. Mia !... Anna !... Ce de impresii vene-tice, în mijlocul acelor nevinovate și tăcute mărturii ale vieții lui lăuntrice ! Tot ce era acolo îi vorbea limba iubirii părintești, graiul simțirilor adevărate, pe cari numai moar-tea le curmă. Parcă acolo, și Anna și Mia și prieteni și tot ce era fierberea vieții de acum, devenea străin, devenea mincinos...

Anna !... Cartea cu icoane grecești !... Ei, și ! ?...

Era muncit de nedreapta hotărîre a Annei.

Nu e iertat nimănui să robească pe aproapele său, pen-tru a hrăni o zadarnică închipuire de sine. Vanitatea Annei și libertatea lui ! Da' negreșit că libertatea lui era mai scumpă decît tot. Ce i se putea întîmpla ? Să se bată cu generalul sau să-l desprețuiască Anna... La urma urmei putea să-l și desprețuiască, că doar nu putem împiedeca pe oameni să cugete or să simtă cum vor. Făcu un pas către masă, spre a răsuci cheia de la lampă, a cărei flacără se micșora. O rază de lumină cădea pe geamul unui por-tret. Lăsă lampa și se apropie de portret. Erau două : unul înfățișea chipul senin al mă-sei ; celălalt pe al lui unchiu-său.

Între lumina crepusculară a dimineții de iarnă, ce de-abia se cernea prin ferestre, și lumina slabă a lămpii, se înfiripa o lume nouă, în care cele două icoane de pe părete păreau a se însufleți. Din fruntea bărbătească a *unchiului* se desprindea seninătatea, înriurirea unei vieți ce se jertfise de bunăvoie pentru împlinirea datoriei, liniștea clasică a figurilor intrate în pacea eternității ; pe cînd din obrazul oval al mame-si pornea raza caldă a gândurilor materne, surisul vag și binevoitor al mîngîierii. Între cele două imagini iubite, el, realitatea și tinerețea, se simțea învăluit de puterea lor de umbre, ridicat de pe pămînt și așezat între ele amîndouă, și, de acolo, privind înapoi, spre el, omul cel adevărat. Atunci, fără un moment de îndoială, personalitatea lui i se înfățișe minjită și degradată. Între cei doi Comăneșteni, unul mort pentru iubirea de țară, celălalt refugiat parcă în nerealitate, se forma o atmosferă de idealitate binefăcătoare, în care viața lui reală se purifica.

Se așeză pe un scaun, ca și cum s-ar fi coborît pe pămînt, și urmă a se gîndi. Trebuia să se sacrifice pentru Anna...

Dar problema, scoasă din generalități și redusă astfel la valoarea ei proprie, îi păru că nu stă în picioare față cu judecata sănătoasă. Să-și jertfească el libertatea pentru vanitatea nejustificată a unei femei !... Nu eră logic.

Nu era. Dar adevărata frumusețe a sufletului stă tocmai în împlinirea unor datorii ce mai întotdeauna par nelogice. Nu e logic să sufere el, ca să nu sufere ea ; dar e foarte frumos.

Și atunci păru hotărît, — cînd deodată îi veni în minte altă întrebare : dar Mia, fata nevinovată ?...

Aci era întuneric complet.

Se aruncă pe pat, ostenit, simțind că-i huie capul.

În încurcătura gîndurilor, i se păru că umblă cineva pe la ușe. Atunci strigă pe fecior ; dar în locul lui se ivi figura lui tată-său.

— Nu dormi ?

— Intră, tată. Nu dorm...

Doctorul Damian intră lung, purtînd într-o mînă un pahar cu ceai după moda românească.

— Mi s-a părut că nu dormi, băiete, și ți-am adus ceaiul, dacă mai ești deprins cu el. Ți l-am făcut eu, așa cum știu că îți plăcea...

Deodată toate gîndurile părură a se potoli față de blajina figură a lui tată-său.

— Da' nu te-ai culcat.

— Nu.

— De ce ? Te simți poate prea obosit.

— Nu. Mă simt, dimpotrivă, odihnit, cu trupul și cu sufletul, ca întotdeauna cînd viu aici.

Doctorul dete din cap. Se uita în ochii lui fiu-său, gata parcă să-i facă o întrebare ce nu lua formă. În fine, se hotărî a-i zice :

— Cînd pleci ?

— Ar trebui să plec din vreme, pentru ca să mă pot deprinde cu viața de acolo și să mă pregătesc de școala politehnică.

— Bine.

— Așa ar trebui. Însă cine știe cum s-o întîmpla.

— Pentru ce ?

— Pentru că e mult mai greu a face decît a zice. Nu mă pot despărți de țară, cu toate cusururile ce i le recunosc ¹⁹. Dumneta ce crezi ?

— Eu, ce să cred... Bine ar fi și așa. Dar trebuie să-nveți și să vezi lumea. Pentru oamenii moderni, călătoriile sunt neapărat trebuitoare. Pentru oamenii de caracter, mai puțin.

Tînărul se uita lung la el :

— Dumneta rămîi singur.

— Cam singur. Dar nu trebuie să te îngrijești de mine. Eu sunt trecutul, — tu ești viitorul. Eu te urmăresc peste tot cu gîndul și sunt prea fericit cînd te știu sănătos.

Comăneșteanu luase mîna lui tată-său :

— Dar dacă nu m-aș mai duce ?...

Mîna doctorului tremura...

— Dacă nu te-ai mai duce !... zise el lung.

— Da, repetă tînărul, dacă nu m-aș mai duce !... dacă aș rămînea aici... și mai mult : dacă m-aș însura... ce-ai zice ?

— Ce să zic ?

— Nu ai fi mulțumit ?

— Ba da, — pentru mine.

— Și pentru mine ?

— Da...

Comăneșteanu începu a rîde, fericit de-a simți bucuria lăuntrică a lui tată-său, care lupta cu gîndul datoriei părintești. Amîndoi se socoteau obligați să-și ascundă năzuințele personale, părintele voind a îndemna pe fiu să meargă în străinătate, deși dorea tocmai contrariul ; fiul

părind hotărît să rămînă în țară și să se însoare, deși poate că dorea altceva.

Tînărul deveni deodată serios.

— Ascultă-mă, tată. Eu văd și înțeleg foarte multe lucruri ; nu am însă destulă voință spre a îndrepta greșelile noastre ale tuturilor. De ce ai zis că pentru oamenii de caracter călătoriile nu sunt neapărat trebuincioase ?

— Am zis așa o vorbă în vînt.

— Ba nu, fiindcă pare un nonsens, dacă nu mi-l explici, — caracterul fiind tocmai singurul bine cu care ne naștem și pe care împrejurările dinafară nu ni-l pot lua nici nu ni-l pot preface.

— Se poate... E ceva cam aforistic. La tinerețe aforismele sunt încîntătoare. Mai tîrziu însă contrazicerile vieții pulverizează adevărurile sufletești găsite de alții, și atunci aforismele nu mai fac două parale... Caracterul se preface și el, ca tot în lumea asta, și, pentru a-l păstra într-o desfășurare logică, e bine a nu schimba condițiunile de viață în care trăiește. 'Lumea cea mare se freacă și se rostogolește ca valurile oceanului, cari sunt toate rotunde, iar omul are, la temelia vieții lui sufletești, darul neprețuit al imitațiunei... Cine a călătorit mult, a cetit mult și a gîndit mult poate dobîndi o originalitate literară, dar rareori o originalitate de caracter. Numai cine se naște cu o putere de viață nețărmurită, cu patimi mari, cu pofte violente, are șanse să străbată în lume neschimbat ; pe toți ceilalți îi nivelează viața — din fericire.

— De ce, din fericire ?

— Fiindcă altfel numai oamenii lui Nietzsche ar rămînea în picioare, trăind ca într-un balamuc.

— Atunci, tată, cum rămîne cu caracterele ?

— Rămîne așa : cine vrea să-și păstreze nota personală a poporului sau a familiei din care se coboară e bine să stea acasă ; comparația trage după sine imitația, iar imitația omoară originalitatea...

— Aforism, tată.

— Se poate.

— Atunci ne-am înțeles : nu mă mai duc în străinătate și poate... mă și însor.

Doctorul aștepta ca fiu-său să-i spună mai mult ; cum însă acesta se opri din povestit, tăcu și el. Se uita numai, se uita lung la tînăr, rostogolind în minte cine știe ce imagini din trecut, scumpe lui, căci ochii i se umplură de lacrimi, iar mîna i se rezemă încet de brațul tînărului :

— Cine ar putea zice că tu ești copilul cu care mă jucam eu acum 20 de ani ?...

Comăneșteanu rîse cu plăcere :

— Atîta am devenit de hursuz ?

— Nu. Ai devenit bărbat, și acumă îmi ești drag altfel... Dar tu, acela de atunci, și eu, acela de atunci, unde suntem ?... Vorbeam adesea cu maică-ta despre voi, cînd erați mici... Îți mai aduci tu aminte de dînsa ?

— Cum să nu-mi aduc aminte !...

Vorbele li se înecau în piept, pe cînd gîndurile lor pluteau în aceeași lume trecută. Și stau acolo amîndoi, fără a hotărî nimic, ca doi vlăstari rămași dintr-o pădure veche.

Doctorul se sculă tot el, și făcînd cîțiva pași prin cameră se opri din nou în fața tînărului :

— Aș fi dorit să-ți vorbesc și de afaceri, dacă erai hotărît să pleci... Datoriile noastre cresc...

— Adică ale me'e, tată.

— Cum însă zici că nu mai pleci, vom vorbi altă dată. Te las, că poate vrei să te odihnești.

— Nu.

După ce doctorul ieși, fiu-său, rămas singur, se simți coprins de-o nespusă dragoste pentru bătrîn, dragoste și milă. Îl înțelegea așa de bine, fiindcă erau amîndoi din același aluat : frica de realitate, temerea de a răni pe alții, delicatețea adevărată, îi făcea pe amîndoi să fie pururi victimele semenilor lor cînd se ocupau de afaceri. El se încurcase în datorii, fără să știe cum : comitetele patriotice, Liga, prietenii, și mai presus de toate lipsa de socoteală și de control îl siliseră să se împrumute în dreapta și în stînga și să se înfășure în itele dobînzilor ca o muscă în pînza unui painjen. Aștepta pe frate-său ca pe Mesia, să-l scoată din greutăți, căci acela avea altă fire.

Și gîndind astfel, își bău ceaiul și se îmbracă. Ziua se vestea bună. Soarele se înălța peste lumea sclipitoare de zăpadă. Se vedeau pe drum vite rătăcite, cu părul mișos, cu nările fumegînde. Pe sub streșinele țărănești sfîrîiau vrăbioi, zgribuliți de frig. Prin copacii din curte clămpăneau ciorile.

Prins deodată de dorul de a trăi din viața aceasta plină de sevă lăuntrică, Alexandru Comăneșteanu trecu repede în odaia de alături, unde ținea armele, luă o pușcă, puse cartușe în amîndouă țevile și ieși afară sub pomi, unde le descărcă în gloata ciorilor. Un nour negru se ridică din ramurile pline de cuiburi și un zgomot infernal umplu aerul de croncăneala sălbatecă !

Pe cînd el scotea cartușele goale din țevi, se ivi baciul Micu, înconjurat de ogari, parcă mirosul de praf de pușcă l-ar fi deșteptat din toropeală.

— Ale dracului cioci !... Am vrut eu să le dărim cui-burile, da' unde mă lasă boieru !...

— Ce mai faci, baciule ? îl întrebă Alexandru cu glas voios.

— Ce să facem, coane ! Cu pustiele astea de bătrîneți...

— Tot voinic, tot harnic !

Baciul zîmbea, dînd din cap :

— Ia, de azi pînă miine.

— Ce-ți fac ogarii ? Văd că i-ai înmulțit.

— Se înmulțesc ei, bată-i vina lor...

Apoi fluieră într-aiuri ca un șarpe, și deodată ieșiră de prin toate găurile o puzderie de ogărime, lungi în picioare, cocîrjați de mijloc, pe care săreau cățeii, cu labele groase. Nici o manifestare de bucurie pe ei, nici o gudură reală : serioși, cu coada covrig, stau lîngă baciul, așteptînd parcă un semn.

— Mulți ai, baciule ?

— Tot sunt, coane.

— Hai să eșim la cîmp.

— Cum ai porunci.

— Strigă la grajd să ne puie caii.

Baciu păru întinerit. Își trase ciubotele după el mai din plin, șuierînd la ogari și se duse spre grajd să ajute vizitiului la pusul cailor.

Vîntul aruncase zăpada prin ulițele satului atît de neregulat, încît unele case erau întroienite pînă la streășină, pe cînd altele, pe linia din față, erau cu totul libere. Sania

trecea prin nămeți adânci sau se hîrșea pe pămîntul înghețat. Caii tineri, nescosi din grajd de mult, umblau cu nările în vînt, orbiți de lumină, gata să se sperie de toate nimicurile.

Trecură prin sat fără greutate, dar cînd ajunseră la barieră, un ciine, sărit ca din pămînt, dete vînt cailor. La cîmp, zăpada era deopotrivă de înaltă peste tot, iar pîrtia bună. Aci, goana nu mai era împiedecată de nimic. Fugeau caii tineri pe albul pămîntului, spintecînd văzduhul ca păsările cerului. Sania aluneca pe linia drumului ca o glumă.

Vizitiul se răsturnase pe spate, trăgînd de hățuri fără nici un folos.

— Ține, mă !

— Nu mai pot, coane, că mi-au tăiat minile.

Comăneșteanu se sculă în picioare și luă el hățurile, pe care le lăsă libere. Caii, mai mult decît fugeau, nu puteau să fugă. Atunci se puse cu biciul pe ei. De unde găsiră putere să fugă și mai mult, nu se putea bine pricepe, — dar fugeau și mai mult. Acrul rece tăia obrazul și oprea respirația. Comăneșteanu, după cîtva timp, încercă să strîngă hățurile, sperînd că acum voința lui va stăpîni avîntul lor nebunesc. Nimic. Atunci, la un limpeziș de drum, îi cîrmi la dreapta, pe cîmp, lăsîndu-i să alerge către o muche de deal !...

Cînd, în fine, părăură că nu mai pot, încercă iar să-i oprească, și, în adevăr, îi opri. Dar, parcă ar fi fost înnebuniți de propria lor fugă, caii tremurau, sforăind și întorcînd ochii roată în toate părțile. Erau minunați. Se mișcau pe ei toate vinele ; fumega aburul dintr-înșii ca

dintr-o apă clocotită ; băteau din picioare, răscolind zăpada cu copitele.

Comăneşteanu se dete jos să-i privească.

— Cucoane, nu te da jos, zise vizitiul cu hotărîre.

— De ce ?

— Calu miroase a lup...

N-apucase bine să zică vorba, că deodată, mişcaţi parcă de acelaşi resort, ogarii o porniră în goană spre muchia dealului, iar caii răsuciră sania în loc şi o rupseră la fugă din nou.

Comăneşteanu, rămas singur, începu a rîde, pe cînd baciul arunca puşca din sanie, strigînd cît îl lua gura :

— Cucoane, puşca !

El luă puşca din zăpadă, o şterse bine, apoi îşi cercetă plumbul din cartuşiera cu care era încins şi puse în ţevi poştii. După aceea îşi ridică botforii răsrînţi şi se întoarse spre ciini.

Scena ce i se înfăţişe îi păru nouă şi interesantă.

Parte din ogari, cei mai bătrîni, se repeziseră spre lupi, pe cînd cei mai tineri păreau a-l aştepta să le vie în ajutor. Lupii, în loc de a fugi, se întorseseră spre ciini.

Prins deodată de un fior cald, Comăneşteanu sări în lături, cum făcuseră caii, şi se repezi spre deal, strigînd ca un nebun.

— Uite lupul, mă !...

Ciinii toţi ţîşniră prin zăpadă către muchia dealului. În repeziciunea imaginilor, tînărul îşi vedea umbra pe luciul stelat, cum alerga alături de dînsul.

Pe deal însă gluma se îngroşa. Doi ogari erau sfîşiaţi în bucăţi. Cu părul zbirlit, cu ochii stielind de hămescaală,

lupii tăbăriseră pe hoiturile cîinilor, trăgînd cu dinții în lături hartanurile de piele și de oase.

Comăneșteanu descărcă amîndouă țevile în hăitic, dar fără nici un folos. Atunci, hipnotizat parcă de priveliștea ce avea în față, se opri. Cîmpul întins se vedea pînă cine știe unde, fără o pată, fără un semn de viață, decît sania cu caii, ce fugeau nebuni spre casă.

Desfăcu repede țevile, aruncă cartoanele arse și puse la loc două cartușe cu glonț; apoi se apropie, deschise pasul spre a se rezema bine și ochi : cu un foc, culcă la pămînt un lup ; cu al doilea un altul. Iar încărcă pușca.

Toată învălmășeala de lupi și de cîini se cobora acum pe valea cealaltă. Cînd ajunse pe muchia dealului, scena ce i se înfățișă i se păru dezgustătoare : doi dintre ogarii cei mai bătrîni stau tolăniți la pămînt, trăgînd din coșul tovarășului lor omorît. Ceilalți goneau lupii, cari fugeau pe vale.

Comăneșteanu parcă se simți el însuși sălbătăcit și crud. Se apropie de cîinii ce mînceau și-i lovi cu piciorul în coaste, strigînd : „ține lupul, mă !“. Unul din ogari se sculă, chelălăind ; celălalt însă clămpăni cu gura către piciorul ce-l lovea. Atunci, el, fără să-și dea seama de ce face, întinse pușca spre cîine și-l omorî pe loc. Apoi, tot mai aprins, se luă după lupi, asmuțînd ogarii și chiuind ca un nebun :

— Uite lupul, mă !...

Goneau cu toții pe povîrnișul dealului, ogarii sărînd, el alunecînd, insuflețiți de același instinct de fiare sălbatică. În goana lor, un cîine îi tot tăia drumul, jumătate jucîndu-se, jumătate mîrîind. El se opri un moment și se

uită la dînsul : îi sticleau ochii în cap și i se încrețeau muș-
tățile deasupra dinților cîinești. Atunci plecă pușca cu
țevile în jos și chemă pe ogar la sine, mîngîindu-l pe cap.
Ciinele se liniști ca prin farmec, parcă acest act de blîn-
dețe l-ar fi scos din sălbătăcie și l-ar fi întors la starea lui
domestică. Impresionat, Comăneșteanu se opri de tot, se
ridică iar pe muchie și fluieră spre ogari, chemîndu-i spre
dînsul.

Acum, cînd începea să se domolească avîntul vînăto-
resc, revenea conștiința stării în care se găsea : Încotro
să-și îndrepte pașii ?

Deocamdată rămase cu ochii țintă pe orizont : se juca
lumina în palii strălucitoare, parcă o mînă nevăzută ar
fi țesut o pînză de argint ridicînd și coborînd itele. Cerul
părea de sticlă. Nici o vietate, nici un semn de urma omu-
lui. Întinderea albă, nesfîrșită, ce se pierdea în jocul lu-
minei din marginea orizontului, umplea sufletul de pace
și oarecum de nepăsare, parcă ființa îngustă a trecătorului
s-ar fi simțit mai aproape de neființa imensă a totului. Ce
voia Anna ? Ce voiau toți cei dimprejurul lui, muncindu-se
după himera fericirii ? Parcă niciodată nu se simțise el,
cu lipsa lui de voință, mai înțelept decît în minutul acela
fugar, în care zădărnicia pacinică a naturii îl învăluia din
toate părțile.

„Fie voia lor“ era gîndul lui cel din urmă.

Și se întoarse iar spre ciini, chiuind și fluierîndu-i. —
cînd o descărcătură de pușcă îl făcu să-și îndrepte ochii
pe valea de pe care venise. Era baciul Micu. Alerga bă-
trînul cit îl iertau puterile, plin de zăpadă pe spate, în-

grijurat. De îndată ce putu vorbi, își dete drumul necazului.

— Sărac de maica mea, cucoane ! că gindeam că nu mai văd zi albă !...

— De ce, baciule ?

— Păi se poate să te las eu între lupi ?

Tînărul rîdea de plăcere și de dragoste pentru bătrîn :

— Ai sărit din sanie !

— Da' bate-o-ar Dumnezeu de tîrlie, că nu știam cum să mă arunc jos...

— Și cum te-ai aruncat ?

— Da' parcă eu știu !...

Comăneșteanu rîdea cu plăcere :

— Ei, acumă ce ne facem ?

— De asta nu mă tem eu, coane, că om merge spre al de Ieremia Mocanu... Mă gîndesc numai ce-o să zică boierul, cînd o vedea sania goală.

— N-o să zică nimic, că doar știe că nu sunt singur. Cu baciul Micu unde nu mă duc eu !...

Bătrînul păru mulțumit. Își adună cîinii de pe dealuri, cîți mai erau, și o porniră pe creasta muchii, înspre Ieremia Mocanul.

III

De la tirla lui Ieremia fură trimiși oameni în toate părțile, cu câte un bilet din partea tînărului, spre a înștiința pe tată-său că nu i se întîmplase nimic și că se ducea spre Făurei, moșia Annei Villarà, care era mai aproape de tirlă decît a lor.

Cînd ajunse, către seară, la Făurei, găsi pe toată lumea adunată la ceai : doctorul Damian, generalul, nevastă-sa Anna ; apoi Mia, părintele Moise Lupu și soția sa, Porția. Aceștia din urmă veniseră în țară, chemați de Anna, să petreacă sărbătorile cu fiica lor.

La intrarea lui Comăneșteanu, se produse mișcarea de jenă și de curiozitate la care dă loc sosirea unui oaspete. Generalul Villarà era în mare discuție cu părintele Lupu și cu Anna, asupra literaturii românești. Pentru un moment, discuția fu lăsată la o parte. Urmă foiala în dreapta și în stînga a grupurilor. Generalul prezintă pe Comăneșteanu preotului și soției sale, după bunele lui deprinderi umoristico-sentimentale.

— Iată, părinte, junele nostru soțial-democrat ²¹, vî-nător de fiare sălbaticе și mîncător de inimi. Cu botforii ăștia pare a se coborî din Mihnea cel Rău, pe cînd în realitate el este Alexandru cel Bun. Maică presbitero, ți-l recomand : dacă vrei să fondezi pentru a doua oară Sarmisegetuza, ăsta ți-e omul.

Porția zîmbi frumos, întinzîndu-i mîna, pe cînd preotul se uita lung la el. Tînărul vedea pentru întîiași dată pe părintele Moise Lupu : nalt, voinic, cu o frunte netedă, cu ochii senini, plini de hotărîre bărbătească ; cu obrazul ras, lăsînd să se vadă gura fină ; îmbrăcat curat, cu *reverenda* aninată elegant pe spate, nu semăna întru nimic cu preoții de toate zilele.

Își strînseră mîna unul altuia cu evidentă plăcere și prinseră a ședea și a asculta convorbirea celorlalți.

Anna și cu generalul erau cufundați într-o critică nesăbuită, cum de cele mai multe ori se întîmplă românilor, despre tot ce aveau în țara lor, oameni politici, literați, actori, muzicanți, pictori. Totul era nul, după dînșii ; totul era străin ²² :

— Fleacuri, părinte, zicea Anna. Tot ce vezi d-ta la noi e minciună. Sub masca înșelătoare a patriotismului, sau a interesului pentru literatură, sau a iubirei de aproape, se ascund două cauze : căpătuiala și vanitatea. Dumneavoastră, cei de peste munți, sunteți iluzioneri. Vă închipuiți că la noi e pămîntul făgăduinții...

Preotul se uita trist în fundul paharului cu ceai. Anna simți că vorbele ei strîmbau linia sufletească a părintelui Lupu ; de aceea, cu o mișcare plină de grație, se apropie de el, îi turnă ceai din nou în pahar, zicîndu-i încet :

— Nu-i așa ?

— De, doamnă !... Parcă n-ar fi așa. Noi suntem iluzionari !... Dar ce alta putem să fim ? Dacă n-om privi către domnia-voastră, către cine să privim ?...

— Către dumnevoastră înșivă.

— Sărmanii de noi ! Să privim la mizeriile noastre ! Pe acelea le suferim, și privim către domniile-voastre, că așa e în firea omenească : să treacă viața în necazuri și să tot spere.

Apoi preotul zîmbi și se uită țintă la Anna, hotărît parcă să spună ce avea pe suflet :

— M-aș ruga de iertare, doamnă, numai eu socotesc că domnia-voastră judecați rău țara și oamenii ei. Noi, care trăim la o parte, vedem poate mai limpede decît domniile-voastre cum stau lucrurile. De ce vă tînguîți ? că n-aveți oameni ? Îi aveți, numai nu știți să-i prețuiți și să-i respectați.

— Cum o să-i respectăm noi, dacă nu se respectează ei ? Și care sunt acești oameni grozavi ? A murit Brătianu, a murit Catargiu, au murit bătrînii din generația cea mare. Cei ce au rămas sunt pigmei. „Ați rămas voi, epigonii”²³, cum zice Eminescu.

Preotul dete din cap, trist.

— Nu este așa, doamnă. Aș putea să vă prind cu vorba și să vă dovedesc că prin chiar citația domniei-voastre recunoașteți marea înrîurire a unui poet. Dar nu o fac, pentru anume cuvinte.

— Spune, părinte, cuvintele, zise generalul cu glas de comandă.

— Cuvintele sunt că, pentru fiecare epocă, pesimiștii găsesc epigoni. Dar nu despre asta e vorba. Mie îmi vine foarte cu greu să citez nume proprii. Numai dacă mă siliți, o să ies din rezerva mea.

Apoi preotul se așează bine în scaun și începu :

— Domnia voastră aveți oameni politici, și literați, și artiști, ca toate țările depotriva noastră, ca Belgia, ca Olanda, ca Portugalia, ba unii poate mai mari decît timpurile lor.

— Bravo, ai noștri, părințele ! strigă generalul.

— Da... Aveți oameni ca d-nii Sturdza, Carp, Maiorescu ; aveți alții mai tineri, ca d-nii Take Ionescu, Marghiloman, Filipescu, Haret, frații Brătieni, al căror patriotism, a căror înțelepciune sunt mai presus de orice îndoială. Numai ei luptă, și în lupta lor pot fi violenți, cruzi, adesea chiar nedrepti unii cu alții. Nu vă este însă iertat domniilor-voastre să confundați lupta lor cu viața lor. D-nii Sturdza și Carp sunt două adevărate caractere, cel dintîi prin patriotismul său ridicat la cea mai înaltă expresie, prin munca sa fără preget, prin puritatea vieții sale ; cel de al doilea prin claritatea și înălțimea ideilor, prin farmecul persoanei și al graiului său, prin aceeași viață exemplară ca și cel dintîi. Și amîndoi sunt înzestrați de natură cu marea calitate care face din oameni șefi : voința ²⁴.

— Așa este, întări generalul.

— Cit despre cel de-al treilea om politic al domniilor-voastre, care este oarecum și al nostru, nu vă veți mira dacă vă voi spune că el este cel mai frumos produs al renașterii vieții noastre românești.

— Ba eu mă mir, zise Anna, cu evidenta intențiune de a-l sili să urmeze mai departe.

— Mai întâi, dacă eu vorbesc astăzi românește ca domniile-voastre, lui i-o datorez.

— Cum asta ?

— Vă spun numaidecît. De la începutul veacului pînă astăzi, România nu a avut un bărbat care să reunească toate calitățile fundamentale ale rasei la un mai înalt grad : conservator în esența firei sale, cum este poporul individual ; entuziast, cu o notă de liniște intensă în căldura sufletului, așa cum e poporul colectiv ; optimist vajnic, cum sunt toate firele sănătoase, prin care natura noastră omenească își trece caracterele sale esențiale din valvă în valvă ; bun și generos din aplecare firească ; cumpănit, rece și chiar crud, acolo unde convingerile sale puternice îl silesc să-și stăpînească pornirile optimiste ; de cea mai încîntătoare sinceritate în toate actele vieții, acesta este omul cum l-am întrevăzut eu. Dacă la aceste calități fundamentale se adaugă o cultură clasică de cea mai bună alegere, o fericită înclinare către idealism, către tot ce este mare și frumos, o pornire instinctivă, ca la pasările migratorii, de a călători și a-și îmbroscăta neconținut capitalul de impresii, ușor se va înțelege la ce grad de armonie au ajuns facultățile sufletești ale unui asemenea om în dezvoltarea lor. Wundt ²⁵ zice că bărbatul trebuie să fie sanguin în fața micelor suferințe și a micelor bucurii ale vieții zilnice ; melancolic în momentele hotărîtoare ; coleric împotriva impresiunilor ce încătușează interesele sale cele mai grave ; flegmatic în executarea hotărîreilor ce-a luat. Așa este domnul Maiorescu ²⁶.

✓ Astfel alcătuit de fire, cînd, la 1866, România a intrat, prin alegerea dinastiei actuale²⁷, în evoluțiunea ei normală, d-l Maiorescu, tînăr de tot, s-a aruncat cu trup și suflet în lupta de regenerare.

Oamenii cari lucraseră la ridicarea statului nostru actual, ca entitate politică, întrebuițaseră toate mijloacele pentru atingerea scopului lor; entuziasm, jertfe bănești, surghiunuri; latinizare la unii, franțuzire la alții; tradiții muscălești sau fanariote, care alcătuiau fondul de rezistență; lipsă de scrupul în alegerea mijloacelor; o năzuință de falsă erudițiune și deci de renume pe nedrept întemeiate; o firească înclinare către cîștiguri mari și muncă puțină. Toate acestea alcătuiau pîcla groasă, prin care trebuia să străbată lumina viitoare.

În asemenea împrejurări, era firesc ca cea dintîi preocupare a unei minți organice să fie dezgărdinarea vieții naționale din cadrul acesta putred.

D-l Maiorescu trebuia fatal să înceapă prin critice.

Ca un arhitect, pus în fața unui oraș ciudat, cu case strîmbe, cu străde lîrîde, cu palate de scînduri, cu turnuri smintite, dar cu o așezare pitorească, într-un aer sănătos și dătător de viață, — cea dintîi grije a sa a fost de „assanare“. Trebuia mai întîi dărîmat tot; apoi, luînd de la țăran forma colibei sale, streășina și prispa sa, trebuia reconstruit tot²⁸.

Și, în adevăr, lupta începu. Pe de o parte dărăpănarea șandramalelor noastre latino-blasiane²⁹, în care *pielea* era „mantellulu universale allu corpului animale“; bombardarea redutelor de la *Revista contemporană*³⁰, unde fugiseră franțuziții; în fine, luarea cu asalt a întregii

lumi românești³¹. Pe de altă parte, organizarea „Juni-meii”³²; cercetarea limbei și a folclorului³³; trimiterea în străinătate a tinerilor celor mai de talent, ca Eminescu, Xenopol, Panu și alții³⁴; înființarea de cursuri serioase la Universitate, unde profesorii *veneau regulat* și făceau lecții ascultate.

În starea actuală a limbei noastre românești, când un părinte de la Cîmpulung primește scrisoarea fiului său, student în București, și o citește, și o pricepe, habar nu are de recunoștința ce datorește d-lui Maiorescu și școalei de la Iași. E așa de natural să scriem cum vorbim! — astăzi³⁵.

În mijlocul acestei lupte d-l Maiorescu sta în fruntea tuturor.

Din cel mai bun critic și cel mai ascultat profesor, o dată intrat în Cameră, devine cel dintîi orator³⁶. Același sistem de critică împotriva goliciunii buhave a frazeologilor, aceeași pregătire în expunerea chestiunelor, aceeași cumpătare și frumusețe în elocuțiunea parlamentară, ca și în critica literară, ca și pe catedră. Devenit ministru al Învățămîntului Public, este și rămîne, cu alți doi urmași³⁷, cel mai bun ministru. Îmbrățișînd cariera de avocat, își face în for cel mai mare nume...

În repede această ochire asupra unui trecut atît de aproape de noi, și cu toate astea atît de depărtat, prin grabnica schimbare a planurilor, cu anevoie se pot expune greutatea de tot felul ce a avut de învins omul ce ne ocupă. Îmi aduc aminte, cum ne istorisea odată, intim, de necazurile sale, la ieșirea din primul minister³⁸, cari însă, orcît de mari erau, nu-i ridicaseră nimic din seninătatea

sufletească³⁹. Cită energie! Ce putere inițială a trebuit să aibă, ca, trecînd prin atîtea greutăți, străbătînd prin calomnii, intrigi și injurii, să ajungă totdeauna și peste tot la locul întîi!

Și astăzi cînd, ajuns pe dealul liniștei, privește cu seninătate către valea în care noi ne mișcăm în libertate, e bine ca imnul recunoștinței noastre să se urce către acela ce ne-a dat tot, precum în vechime panatheneele se urcau către Minerva.

— Ei bravo, părinte!

— Trebuie ca domnia-voastră să vă deprindeți, zise preotul mai departe, cu respectarea și iubirea oamenilor mari ai țării, să părăsiți felul de scepticism fals, pe care l-ați botezat *zeflema*, sub care ascundeți și năbușiți atîtea simțiri naive și frumoase. Domnia-voastră, doamnă, aveți instituțiuni culturale foarte interesante, aveți o literatură și mai interesantă; le cunoașteți?

— Care sunt acestea?

— Sunt atîtea... Numai nu voiți să le cunoașteți: Academia, Teatrul Național, Atheneul.

— Maimuțării! Lucruri luate de la alții cu toptanul cari nu decurg din natura și rațiunea de a fi a poporului⁴⁰.

— O, Doamne! zise preotul, dînd din cap. Dacă e să judecăm lucrurile astfel, ce decurge din natura și rațiunea de-a fi a poporului, sărmanul? Au domnia-voastră, doamnă, vă îmbrăcați, gîndiți, trăiți după natura și rațiunea de-a fi a poporului? Vorba asta, pe care toată lumea o întrebuintează, în toate împrejurările, ar trebui lăsată la o parte, fiindcă ea nu spune nimic, sau spune prea

mult. Nu spune nimic, deoarece toate popoarele tinere, cari vor să se pună în curent cu civilizațiunea modernă, trebuie să treacă printr-o epocă de salturi. Credeți, domnia-voastră, că era cu putință să aveți drumuri-de-fier, mașine de treierat, Parlament, oratori, comedianți, critici ca domnia-voastră, concerte și altele, dacă ați fi urmați legea strict evolutivă ? După această lege, ar fi trebuit să fiți astăzi la diligența cu patru cai înaintași, la bățutul porumbului cu mlăciucele, la adunare de notabili, la călușari, la doinele cîntate din fluier, — și nu sunteți acolo. Nu numai că nu sunteți acolo, dar încă voiți să fiți dincolo de statele bătrîne, cari, în adevăr, au urmat calea evolutivă în dezvoltarea lor. Și, dimpotrivă, vorba asta, „natura și rațiunea de a fi a unui popor“, spune mult atunci cînd o minte adîncă o aplică la o întregă epocă și caută legătura ascunsă a evenimentelor mari cu firea poporului. Și chiar atunci, ea tot nu poate fi absolută⁴¹.

Așa, că, revenind la ce spuneam adineaori, domniele-voastre aveți o Academie, pe care mulți o critică, dar puțini o cunosc. Această instituțiune culturală face trei mari lucruri pentru poporul românesc : a) adună fără preget toate documentele după cari se va alcătui istoria noastră națională ; b) întrunește o dată pe an pe bărbații poporului din toate unghiurile românești ; c) dă avînt învățăturilor științei prin nenumăratele burse ce acordă tinerilor fără mijloace. Fost-ați, domnia-voastră, vreodată la Academie, doamnă ?

— Ce să caut la Academie, cînd cei mai buni scriitori ai noștri nu sunt acolo ?

— Vedeți ce fel de judecată aveți?... Mai întâi nu e exact că cei mai buni scriitori români nu sunt acolo. Unii sunt, alții nu. Membrii Academiei sunt și ei oameni, și ca atari nu le putem pretinde să primească între dinșii pe aceia dintre scriitori cari întâi îi acopăr de insulte și apoi le cer votul ⁴². Dar nu despre asta e vorba. Vă rog să mergeți o dată la Academie, să vedeți localul, să vedeți cărțile, să cereți să vi se arate documentele originale ce se păstrează acolo... Luați cel puțin dezbaterile Academiei, vedeți partea administrativă, spre a vă încredința de marele foloase culturale ce le trage țara. Știu că sunt și mulți nemulțumiți, — că doar nu degeaba firea noastră omenească e alcătuită din pulbere și vanitate.

Aveți apoi Teatrul Național...

Anna îl întrerupse cîntînd fals.

— „La noi e putred mărul, a zis de mult poetul“ ⁴³

— Se poate să aibă dreptate poetul, că altminteri n-ar fi cu putință ca fiecare destrăbălată de actoriță, care vă sosește din Paris cu un hăitic de comedianți hămesiți, să vă ridice în 2-3 zile sume enorme, — pe cînd nu găsiți 10 zloți să mergeți la teatrul românesc ⁴⁴.

— Bravo, așa este.

— Rogu-mă, doamnă, să nu-mi luați în nume de rău cuvintele ce am rostit — numai nouă, celor ce rar venim pe la domniele-voastre să ne luminăm sufletul în graiul românesc, ne vine foarte cu durere cînd vă vedem că desprețuiți tot ce aveți mare, și năzuți numai spre ce au alții caraghios or nemoral...

Uite, eu îmi aduc aminte, sunt acum mulți ani în urmă, de un actor al domniilor-voastre care juca pe Hamlet.

— Manolescu.

— Aşa, Manolescu. Artă mai mare ca la omul acela n-am văzut ⁴⁵. E drept să spun că eu sunt fără multe cunoştinţe în ramura aceasta, că nu ne este iertat să mergem la teatru. Dar, orcît sunt de mărginit, totuşi înţeleg şi eu lucrurile, şi mi s-a părut că omul acela era un mare artist. Mai era apoi un altul, răposat şi acela, anume Iulian ⁴⁶. Şi tot aşa îmi închipuiesc că aveţi astăzi alţii. Şi ştiu că sunt actori şi cîntăreţi români, pe la teatourile străine, cari fac cinste neamului lor ⁴⁷. Ceea ce ar dovedi, doamnă, că românul are toate aptitudinile artistice şi literare ale celorlalte popoare, dar că aceste aptitudini nu se pot dezvolta în ţară la dînsul, din pricina indifferenţei domniilor-voastre, a celor din clasa înaltă, cari despreţuîţi tot ce este românesc.

— Despre literatură să nu mai vorbim, zise Anna.

— Ba tocmai, să vorbim de literatură, fiindcă pe aceea o cunosc.

— Cînd poftiţi.

— Voiam să mai zic un cuvînt despre Atheneu. Aud că printre domniile-voastre mulţi au batjocorit instituţia asta pentru anume cuvinte ⁴⁸. Eu nu pot să judec lucrurile în amănunte. Pot numai să vă spun că anul trecut am fost de faţă la un concert dat de acel minunat copil al ţării noastre, care a încremenit pe străini : Enescu ⁴⁹. Ei bine, doamnă, concerte am auzit multe, şi la Roma, pe cînd eram la *Propaganda*, şi la Viena, şi în alte părţi. Cu toate astea, nu-mi aduc aminte să fi avut o impresie mai mare decît de la concertul din Bucureşti. Sală, public, muzicanţi, lumina de aprilie ce străbătea prin ferestrele

înalte și cădea, ca o aureolă, pe părul alb al ilustrei doamne ce vă stă pe tron ⁵⁰ — totul era elegant, nou și încântător pentru sufletul meu de român. Dar se întâmplă că la același Atheneu un conferențiar slab face o conferință proastă. Domniele-voastre uitați deodată tot, prin felul de judecată pesimistă ce vi s-a infiltrat în creier, și vă blestemați soarta, vă batjocoriți țara, parcă în adevăr ați fi foarte nenorociți. Eu mi-aș permite să cred, în felul meu optimist, că însăși violența aceasta de judecată, lipsa de măsură cu care cumpăniți lucrurile e semn de tinerețe, prin urmare semn bun.

Anna începu să rîdă, pe cînd toți ceilalți ascultau cu plăcere. Generalul prins de șivoiul vorbelor preotului, se supără, în felul lui comic :

— De ce rîzi, madamo ?

— Cum să nu rîd ! Cu părintele toate ies pe placul său și spre gloria neamului. Ascultîndu-l, ar crede cineva că vorbește despre poporul ales de Domnul, — unicul, marele, neasemănatul popor al viitorului...

— Da' vezi bine ! zise preotul, foarte serios.

— Las-o mai domol, părinte, că dacă ai ști cîte mizerii se petrec la noi, cîte potlogării ordinare, ce lipsă de pudoare și de sinceritate peste tot, ți-ai schimba părerile.

— Nicidecît, doamnă.

— Atunci nu vrei să vezi.

— Ba da, văd. Numai, eu văd peste tot, iar nu numai în România noastră. *Tutto il mondo è paese*, cu alte cuvinte, ce mi-e Tanda, ce mi-e Manda. Unde voiți să văd ? În Belgia ?... În Franția ?... Spuneți-mi, domnia-voastră.

Poate la noi în Ungaria ? Spuneți-mi... și pentru o întâmplare păcătoasă de la noi vă dau zece acolo.

— Asta nu-i un cuvânt.

— Negreșit că nu, pentru lucrul în sine. Dar dacă voiți să faceți dintr-un fapt singuratec un fapt simptomatic, spre a vă desprețui neamul domniei-voastre și a da ca pildă neamurile străine, atuncea da, este un cuvânt.

— Bine, părinte, zise Anna, iritată, ai mai văzut domnia-ta țară în care să-ți vie la vizită o pereche de oameni, domnul și cu doamna, legitim însurați, iar peste cinci minute să-ți vină altă pereche, de asemenea legitim căsătoriți, dintre cari domnul din perechea dintii era acum un an bărbatul doamnei din perechea a doua, iar domnul din perechea a doua bărbatul doamnei din perechea dintii ?

Apoi, vorbind la urechea preotului :

— Iar peste alte zece minute să-ți sosească alte două perechi de mosafiri, dintre cari domnii sunt amanții doamnelor din perechile de mai-nainte, iar doamnele de acum amantele domnilor de sus ?...

— E ceva cam complicat pentru mine, răspunse preotul, zîmbind.

— Complicat !... Dacă ar fi numai atât...

— E și urît. Numai cam așa se petrec lucrurile în toate țările care au divorțul.

— Și chiar în cele ce nu-l au, adase generalul, ca morală.

Nevastă-sa îl fulgeră cu o privire teribilă.

— Căsătoria este un contract, și ca toate contractele e reziliabil, încheia generalul. Dar, în fine, ne depărtăm de chestiune. Parcă vă mai rămînea de răfuit literatura,

tată popo. Nu te lăsa, Annicuțo ! și zi să ne mai dea cîte un ceai. Bravo, ai noștri !...

Apoi își frecă minile, se sculă de unde ședea și se duse spre Comăneșteanu, pe care îl bătu pe spate, scrișnind din dinți ; apoi către Mia ; și pe amîndoi îi aduse înaintea doctorului Damian, ținîndu-i cu brațele de după mijloc.

— Doctore, ți-i dau în primire. Lucru fain !... Bravo ai noștri !

Mama fetei se uita după ei lung, pe cînd generalul se apropia de dînsa și o lua cu mîna de bărbie. Pînă nu pipăia lucrul, nu se ținea că l-a văzut :

— Drept să-ți spui, preoteșică dragă, numai colonel dacă aș fi, și ți-aș face o țîr de curte.

Porția Lupu deveni deodată roșie și rîse într-aiuri, ne-deprinsă cu glume de felul acesta. Îl știa de mult pe bărbatul prietenei sale, dar totuși nu se putea obicinui cu firea lui de flăcău bătrîn și mai ales cu aceste cercetări la fața locului.

IV

Generalul se plictisea.

Venit la țară spre a face plăcere mosafirilor și nevستی-si, umbla toată ziua prin curte, cu fișca în botfori, legînd lucruri nelegate între ele, glumind sau înjurînd, trecînd de la grajd la cotineată, de la boi la porumbei, zeflemisind în dreapta și în stînga, dar rămînînd în fond plictisit.

Plecînd din București, alcătuisе lucrurile astfel, încît, peste două zile, să primească o telegramă, prin care să fie chemat de urgență și în interes de serviciu. Dar telegrama nu sosea.

Generalul ridea singur.

— Ai dracului băieți !...

Băieții erau camarazii lui de la minister, cari, în adevăr, făceau un chef nespus, gîndindu-se la mutra generalului, înfundat la țară pe vreme de iarnă, între nevastă-sa, părintele Moisi Lupu, *doamna presbitera* (cum chema el pe Porția), Mia și Comăneșteanu, — pe cînd la București

o trupă nemțească juca operete la Teatrul liric, la Capșa cădea ministeriul în toate zilele, iar la club, ghiordumul înflorea.

În sfârșit, a treia zi dăte Dumnezeu și sosi telegrama.

Era tocmai cu vreun ceas înainte de trecerea trenului...

Generalul se grăbea să se îmbrace, pe cînd Anna se ținea după el.

— Nu înțeleg ce afaceri urgente poți avea acum în sărbători...

— Bine, dragă, se adună comisiunea cavaleriei...

— Ciudată comisiune ! care se întrunește regulat cînd tu pleci la țară !...

— Așa-i slujba guvernului ! Omul trebuie să fie sclavul datoriei. Cu atît mai mult militarul.

Anna se uita la dînsul ironic :

— Cel puțin mai schimbă comisiunile.

— Ei, asta-i ! Parcă eu sunt de capul meu.

— Am să scriu Matildei...

Matilda era nevasta ministrului de război.

— Scrie, dragă, că numai asta îmi mai lipsea ; să știe lumea că sunt pus la epitropie de nevastă.

Anna începu să rîdă, fals. El de asemenea rîse, dar de-a binele, bătînd-o pe umeri.

— Ce va să zică să ai a face cu femeie deșteaptă !...

— Foarte-ți mulțumesc.

— Zău, Annicuțo. Nu te dau pe șapte prințese Smasml.

— Ia, te rog... Ai face bine să fii mai demn.

— Eu ? Păi dragă, demnitatea este religia ofițerilor, — mai cu seamă cînd sunt superiori.

— Te rog să mă scutești de glume. Eu îți vorbesc serios.

— Foarte serios. Ce-am zis : „că demnitatea este religia ofițerilor“. Așa este.

— Atunci te rog să nu mai faci ce-ai făcut aseară. El rămase cu o perie în mână, nedomirit.

— Ce-am făcut ?

— Atîta îți spun.

— Da' ce-am făcut, soro ?

Ea îl privea cu răutate.

— Ce, atît ești de inconștient, că nici nu-ți dai seama de ce faci ?

— E !... Annicuțo, mă superi. Îți spun pe cinstea mea că nu mă știu vinovat cu nimic.

Se vedea, în adevăr, că era foarte sincer. Nevastă-sa da din cap, mirată :

— Ești un adevărat inconștient !

— Da' nu mă mai înnebuni, soro, și spune.

— Bine, Iorgule, nu înțelegi că mie îmi vine greu să te văd luînd de bărbie pe o femeie în fața mea ?...

El trînti peria pe masă și începu să ridă cu o poftă nespusă. Nevastă-sa se făcuse roșie.

— Crezi că te prinde grozav !

— Bravo ai noștri, Annicuțo !... Va să zică ești geloasă, neică !...

Ea îl privea cu ochii sticlind de răutate :

— Iartă-mă, Iorgule, dar tare mai ești prost.

— Bine, dragă, se poate. Dar tu cum ești, cînd ai astfel de idei în cap ?...

Apoi iar bufni de rîs :

— Auzi geloasă de *doamna presbitera* !!... Lasă-mă, dragă, că pierd trenul. Ai ceva pentru București ?

— Să dai afară pe Stanciu !

— O să-l dau afară. Alta ?

— Să nu te duci la prințesa Smasmi.

— Da' de ce să nu mă duc ?

— Așa.

El, cu sacul în mână, se uita la dînsa.

— Bine, dragă. Alt, la cine să nu mă mai duc ?

— În multe locuri ar trebui să nu te mai duci...

— Vrei să nu mă mai duc la divizie, să nu mă mai duc la club, să nu mă mai duc la Capșa ?...

— N-ar fi nici un rău.

— Bre, *anāsini sictimini*, mare lucru e să fii om fericit și să te iubească nevasta !

Apoi, ieșind de la dînsul și trecînd în camera în care erau ceilalți, se duse drept la Porția Lupu, o luă din nou de gușe, îi sărută mîna și, rîzînd din ochi cu ghidușie, îi zise tare :

— Să nu ne vadă nevasta. La revedere, părinte. De îndată ce voi putea, mă întorc cu cea mai mare plăcere. Ba din contra, să ne întîlnim sănătoși la București. Adio, Mio dragă. Caută să fii cuminte și să semeni cu nevastă-mea.

Anna sta lîngă ușe, cu brațele încrucișate, cu capul pe un umăr, umflată de rîș, și totuși tristă. Așa cum umbla el acum, iritat de convorbirea cu dînsa, părea vioi și încă tînăr.

— Adio, tiranule, îi zise el, sărutînd-o.

— Ești un infam.

El înălță din umeri și plecă.

O dată rămas singur în sanie, i se păru că iese de la închisoare. Ah, ce minunată e libertatea ! Își aprinse o țigară. Era atît de plin de citaniele nevestei, încît zise vizitiului să mîie mai repede, ca nu care cumva să-l ajungă de pe urmă privirea ironică a Annei...

— Măi frate, proști sunt oamenii !... De la Adam pînă în zilele noastre, toți sunt păcăliți și totuși toți se păcălesc mai departe !...

Dete cu tifla în vînt la adresa bărbaților : apoi strigă la vizitiu :

— Mină, mă !

Vizitiul era un țigan, încotoșmănat într-un sucman cu găitanuri negre, și pe cap cu o căciulă cît o pomană. Țiganul era beat, și cum trebuia să mîie de-a-n picioarele, se rezema în hățuri. Generalul îl prubului numaidecît. Îi ridică niște cruci și niște dumnezei cît el de mari ; apoi îl pofti să șeadă jos :

— Șezi, afurisitul, că tocmai azi ți-ai găsit să te-mbeți !...

Țiganul șezu.

— Și nu te mai rezema în hățuri, boule !

Bietul țigan tocmai atunci mătăhăi pe o lature. Un pumn năstrușnic îl puse în pozițiune verticală.

— N-auzi, mă, bețivule ? Bată-te Dumnezeu de baragladina dracului ! Tocmai azi ți-ai găsit să te-mbeți, mă ?

— Să trăiești, măria-ta, că mai mult de inimă rea...

— Ți s-au înecat corăbiile !...

— Ba m-a bătut muiera, măria-ta.

— Bine ți-a făcut ! .

Vorba din urmă fu rostită numai așa, fiindcă era hărtagos ; în fond însă, generalul simți că în vizitiul bătut de nevestă avea un coleg :

— Bre, mare comedie ! gîndi el.

Apoi se întoarse iar către țigan :

— Și de ce te-a bătut, păcătosule ?

— Să trăiești, cucoane, cică nu-s vrednic de dînsa...

— Apoi, așa o fi, mă.

— Muierea dracului, boierule ! Dai la deal, hacana ; dai la vale, hacana...

Generalul începu să rîdă ; se vede că asta e soarta tuturor, gîndea el. De la mic și pîn' la mare, asta este : „dai la deal, hacana ; dai la vale, hacana“. Apoi luă hățurile din mîna vizitiului, și dete vînt cailor, ca să nu scape trenul.

Cînd ajunse la București, seara, începea să viscolească.

De la gară se duse drept la bărbier, se ferchezui bine, își ridică vîrfurile mustății în vînt ; apoi trecu pe la Teatrul liric, unde își luă un bilet ; de acolo se abătu pe la Capșa, să mai audă ceva politică ; în fine, plecă și de aci, luînd cu sine un carton plin cu dulciuri.

Cînd se urcă din nou în sanie, ninge din temei. Generalul își ridică gluga peste chipiu și o porni. Merse sania, răsucindu-se din stradă în stradă, pînă ce ajunse pe sub Dealul Mitropoliei. Aci, în fața unei căsuțe joase, se opri. Generalul se dete jos, cu sacul de bomboane pe sub manta, sună la ușe, iar cînd să intre, se lovi piept în piept cu un domn, care, cerîndu-și iertare în nemțește, se duse pușcă spre poartă.

Fu întâmpinat de la uşe de două femei, una în vîrstă, alta tînăra de tot şi mai cu seamă foarte frumoasă.

Bătrîna era văduva unui capel-maistru german, care condusese ani întregi muzica regimentului comandat de Villară, pe cînd era colonel. După moartea lui bărbatului său, văduva îşi adusese aminte de fostul lor colonel şi-l rugase s-o ajute. Generalul stăruise să facă pensie văduvei şi pusese pe fată în Conservator, îndemnat la început de un sentiment firesc de protecţie şi chiar de milă. Cu vremea însă, ochii fetei începuseră a-i zîmbi într-un colţ al amintirii. Generalul, cu bun-simţ, luptase în contra unei aiurări sufleteşti atît de nepotrivită, dar fata era şireată, iar el slab de înger, aşa că treburile se cam încurcaseră.

Berta făcea progrese mari la piano, dar nu călca drept. Generalul luase lucrurile omeneste. Egoismul bărbătesc suferea într-însul, dar el încerca să ridă :

— Pistică, domnule, muierea ! Zi-i pistică şi las-o.

De astă dată însă, neamţul blond, care ieşea puşcă de la Berta, îl plictisea grozav. Stete la dinsa puţin, vorbi posomorît şi plecă cu durere de cap.

Se duse să prînzească la Bulevard, unde, printre diplomaţi străini şi senatori naţionali, era sigur să găsească doi-trei prieteni de pe vremea lui Cuza, flăcăi bătrîni, cu care să mai ridă şi apoi să meargă la teatru.

Aşa se şi întîmplă : îi găsi, rîse şi se duse cu dinşii la teatru.

Trupa nemţească de la Teatrul liric era bunicică. Fiindcă se dezbrăcau cu gust şi se îmbrăcau fără gust, se poate zice că toate actriţele erau bine îmbrăcate.

Niște dumnezei de pe vremea lui Omer, cu fulgere de tinichea în mână ; zeițe goale ce veneau cu jelburi la Zeus, plîngîndu-se împotriva lui Achille sau a lui Priam : eroi rebegiți ; o Minervă hîdă ; un balamuc de Olimp, — peste tot nota este forțată, gluma siluită, dar toate stirneau risul.

Generalul făcu un chef nespus, uitînd cu desăvîrșire legăturile lui cu lumea. Îl bufnea risul într-aiuri, silind pe vecini să se întoarcă spre el, mirați ; repeta cuvintele nemțești ce i se păreau mai caraghioase ; tușea, scrișnea din dinți, bătea din mîni și pe toate le încheia cu „bravo ai noștri“.

Cînd însă fu pe la sfîrșit, muzica săltăreată a operei prinse acordurile unui vals încîntător, plin de adieri melancolice, a căror suavă melodie străbătea în suflet ca un suspin. Coardele viorilor vibrau cu intonațiuni de glas omenesc, iar notele se mlădiau pe măsura valsului ca undele pe valuri.

Cînd se sfîrși actul, toată lumea fluiera sau cînta în gînd, gata să joace. Numai generalul ieșea pe tăcutele. Ochii albaștri ai Bertei îi răsăriseră în minte ca două vioarele, iar cît colea pălăria neamțului.

Se duse omul la club, încercă să-și facă partida obicinuită, dar fără chef și fără noroc. Un valet de pică avea o șleapcă pe ochi, întocmai ca neamțul.

Ostenit și plictisit, o porni acasă.

Pe cînd se dezbrăca, se simți umilit și prostit, și fără voie se întrebă de nu care cumva era gelos.

— Ei, aș !... zise el tare.

Nu era gelos, dar avea ceva. Și cum se gîndea aiurit, ochii lui căzură pe portretul nevaste-si. Atunci scena de la moșie îi reveni în minte, și deodată o mulțime de lucruri se legară și se explicară între dînsule : nici Anna, probabil, nu era geloasă de dînsul, după cum nici el nu era gelos de Berta. Numai, atît Anna, atunci, cît și el, acum, erau răniți în amorul lor propriu. Amorul propriu ! Egoismul ! Adevăratele izvoare ale nefericirii omenеști !

Și cum în fond generalul era numai stricat de împrejurări, zeflemist și caraghios, fără a fi rău la suflet, se culcă, hotărît să nu mai supere pe nevastă cu nimicuri.

Cu această îndreptare, scoasă din propria lui experiență sufletească, păru a redobîndi buna dispoziție de toate zilele, libertatea lăuntrică, cea dintîi condițiune a liniștei gîndurilor și a fericirii.

În lipsa lui de la țară, Anna duse lucrurile cu atîta tact și atîta stăruință, încît toată lumea i se supuse. Căsătoria lui Comăneșteanu cu Mia, hotărîtă de dînsa, fu primită de toți, și după cîtva timp se și făcu.

V

Îndată după nuntă, tinerii pleacă în Italia.

Drumul se urmă liniștit pînă la Roma. Mia se bucura în tăcere de priveliștea locurilor, uitîndu-se ceasuri întregi pe geamul vagonului și întorcîndu-și ochii din cînd în cînd spre bărbatu-său, cu sfiala vîrstei și împrejurărilor în care se găsea. O imagine nouă despre dînsa îi umplea mintea : era acum *doamnă*, lucru așa de respectabil ! Doamna Comăneșteanu !... Părinții îi spusesea și ea simțise că făcuse o căsătorie neașteptată, luînd pe un om cu nume mare în Țara Românească și cu avere. Era ceva turbure în atmosferă. Fata înțelegea, poate că chiar știa de ce se făcuseră lucrurile cu atîta grabă. Totuși, nu mai puțin era gata să se devoteze lui bărbatu-său, cu toată căldura generoasă a tinereții. Dînsul părea preocupat, dar îi purta de grije. O lăsa în gîndurile ei, întrebînd-o din cînd în cînd dacă nu-i era frig, dacă dorea ceva. Restul timpului, cetea.

Ajunseră la Roma într-o dimineață de martie. Mia privea pe fereastra vagonului în Campania romană ca într-un tablou biblic. Cît auzise ea vorbindu-se în casa părintească de Roma, de patria străbunilor noștri, de monumente, de antichități, de mîndria de a se coborî din așa mare neam ar fi fost destul ca s-o facă să vibreze acum la vederea aqueducurilor, a cîmpului pustiu, înflorit ca luncile și presărat cu turme de oi. Dar și fără amintirile părintești, Mia ar fi putut pătrunde în caracterul emoționant al lumii de care se apropia, fiind în însușirile firei ei de a pricepe tot ce era frumos și bun.

Bărbatu-său simțea și el înrîurirea Romei de care se apropia, dar cu o notă personală care-l făcea să sufere, încordînd parcă icoana tragică a locului și a timpului. De patru zile de cînd plecaseră, el încerca să pătrundă în legătura împrejurărilor și să-și scoată o linie de purtare. Cînd primise să se jertfească însurătorii impusă de Anna, era bine hotărit să se despartă. Însă, ca la toți oamenii fără voință, pe cari îndoiala binelui și a răului îi ține între gîndire și faptă, realitatea unei noi ființe intrată în viața lui îl nedumerea de tot. Cu instinctul lui de om blajin și drept, înțelegea că Mia, *nevastă-sa* era acum *cinerva*. Nevastă-sa !... De vreo două ori, puterea legitimă a cuvîntului acesta avusese farmecul de a evoca imaginea mame-si, și atunci se uitase pe furiș la Mia, și avusese impresia că fata, îmbrăcată acum altfel, părea alta. În suavitatea chipului ei, o nuanță rătăcită de temere și de tristețe îi da un aer de victimă.

El mișcă încet din cap, gîndindu-se că victime suntem cu toții, care mai mult, care mai puțin ; că Anna era mai

mult decît toţi, ea, ajunsă aproape de capătul vieţii⁵¹, fără nici o mîngiere, nici una !... Şi atunci îi reveni în minte icoana adorată a unchiului său, mortul în război, el ce, ca şi dinsul, iubise poate pe Anna, tînără de tot atunci, cum era acum nevasta lui. Fugeau liniile munţilor albi⁵² spre orizontul clasic al Sabiniei. Un sentiment de nedomirire şi de zădărnici⁵³ îi ridică un oftat din adîncul sufletului. Mia se întoarse deodată către el cu ochii mari :

— Ce ai ?

— Nimic...

Ea îl privi lung şi nu mai răspunse.

Ajunseră astfel în cetatea eternă. Fata se bucura de tot, de plantele verzi, de ruinele termelor lui Diocleţian, pe lîngă care trecură, iar el se bucura de bucuria ei. La hotel, Mia îşi alege o cameră din care putea vedea panorama Romei, iar bărbatu-său o alta alături.

Acum începea viaţa statornică între dînşii, de bărbat şi femeie. Nici unul nu ştia ce să zică şi cum să se poarte. Le era foame la amîndoi, şi în această povaţă a naturii se întâlneau de minune.

Mia se îmbracă repede şi se cobori jos, nerăbdătoare de a vedea oraşul. Bărbatu-său o ajunse de pe urmă, cu cîteva foi de hîrtie în mînă. Luară cafeaua în grabă şi feşiră. Pe cînd el da portarului foile de hîrtie, dînsa voi să întindă mina ca să le citească, dar numaidecît se răzgîndi.

— Sunt trei telegrame, zise el.

— Da ?

— Să dăm de știre acasă că am ajuns bine. Una către părinții dumitale...

— Mulțumesc, domnule...

El se uită la dînsa, zîmbind :

— Ce fel, *domnule* ?

Fata plecă din umeri cu nehotărîre :

— Nu pot zice altfel, mă rog... Poate mai pe urmă. Și alta către tatăl... domniei-tale ?

— Da.

Mai rămînea a treia. Mia nu întrebă, iar el nu răspunse, deși pe amîndoi îi preocupa această de a treia telegramă. Trăsura mergea spre Coliseu, cel dintîi monument pe care voia să-l vadă fata, după citirile ei și după vorba lui tată-său. Se uitau pe virful zidurilor colosale, pe cari le aurea soarele; pe grădinele de la villa Aldobrandini⁵³; pe turla lui Nerone⁵⁴. Cînd trăsura coti pe Via Nazionale, se zări, pe coborișul unei strade, în vale, virful unei coloane. Mia tresări și fără voie se lipi cu umărul de bărbatu-său. Apoi îi zise încet și ca încremenită :

— Pare-mi-se, domnule, că am văzut Columna noastră...

Apoi întrebă pe vizitiu în italienește de era așa. Așa era.

— Este Columna noastră... repetă ea, cu ochii sticlind. O să mergem și la dînsa, nu-i așa ?

— Da' cum să nu mergem, draga mea, că de asta suntem aici. O să mergem peste tot pe unde vrei. Du-mă dum-neta. Dar, mă rog, știi italienește ? Văd că vorbești prea frumos.

— Știi puțin. Am învățat ca să fac plăcere lui tata.

Trăsura se învîrtea prin strade înguste, trecea pe sub sîrme de lumină electrică, pe lingă ruine, pe sub balcoane pline de flori, pe sub ferestre pline de rufe, cu alte cuvinte, printr-o lume nouă și curioasă, deși, de fapt, foarte veche. În cele din urmă, intră într-o uliță cotită, ce urca la deal, și deodată apăru ochilor fermecați ai călătorilor. Coliseul, puternica zidire ce a înfruntat 18 veacuri de viață și mîna sacrilege a omului, fără să se clintească. Cînd trăsura se coborî din nou în vale și trecu pe lingă arcadele mărețe, Mia se făcuse mititică, plecînd capul pe o parte ca să vadă coroana de ferestre ce luminează fruntea Coliseului. Se deteră jos amîndoi, uimiți de splendoarea acestor ruine, peste cari soarele ploua o pulbere de picături de aur. Intrară încet, de-abia călcînd, fără să auză glasul vînzătorilor de mozaice de sub arcade. Înăuntru nimeni. O pace străină și amețitoare, ca de pe alte țări-muri, părea a învălui realitatea într-un parfum de poveste ⁵⁵.

Alexandru tăcea, zdruncinat pînă în temeliele gîndurilor lui de viitor erou ⁵⁶. Cine și ce se poate asemena cu poporul cari a clădit asemenea măriri și cu mărirea acestea !... Nevastă-sa se apropiase pe nesimțite de el, îl luase de braț și îl strîngea cu putere, ca și cum ar fi voît să deștepte într-însul ecoul simțirilor ei.

— Doamne, că mîndru mai e !... zise ea, cu glasul ră-tăcit în imensa tăcere a monumentului.

— Incomparabil ! zise el, mișcat.

Mia, înțelegînd parcă ce aproape era el cu sufletul de al ei, în minutul acela, rosti încet, rezemîndu-și fruntea de umărul lui :

— Acuma aș îndrăzni să te chem pe nume.

El îi strînse brațul subț al lui, fără însă să se uite la dînsa, pierdut departe, în întinderea infinită a timpului, regretînd că în asemenea momente mai sunt oameni și mai cu seamă femei, cari apoi mai și vorbesc, și vorbesc de sentimentele lor.

Nepotul mortului în război era legat prin legile moștenirii de idealismul familiei lor, și nici nu bănuia, că unchiul lui gîndise altădată despre Anna, întocmai cum gîndea el acum despre nevastă-sa, care, cu toate astea, avea dreptate, fiindcă nu făcea decît să caute porțița prin care să se strecoare în sufletul lui.

Tocmai după ce ieșiră din Coliseu și mersul trăsorei prin strade moderne îl întoarșe în conștiința vremii de acum, bărbatul înțelese pe femeie. O atinșe cu mîna pe mină :

— Va să zică, Mia, de azi înainte mă chemi pe nume.
Ea zîmbi trist :

— Nu încă...

Pînă seara umblară prin vile și pe la primblări, spre a se orienta în oraș.

Cînd veni vremea de odihnă pentru toată suflarea, tinerii se despărțiră ceva mai apropiați. El îi sărută mîna, pentru înțiași dată, iar dînsa, încurcată de tot, rămase locului. După un moment, trecu în odaia ei și închise ușa cu cheia.

— De ce încui ușa, Mia ? Te temi de mine ?

Ea deschise ușa și răspunse din odaia ei :

— Nu mă tem... dar nu știu cum să fac, ca să nu te supăr.

Nici el nu știa ce să facă și cum să se poarte. Rămas în fine singur, după patru zile de căsătorie, respiră. Cea dintîi gîndire fu pentru Anna. Voi să-i scrie numaidecît. Biata Anna ! Rămasă departe, singură, muncită de gînduri și crezîndu-l poate fericit. Deschise sacul de drum și scoase hîrtie... Cu toate astea îi venea peste mină să scrie unei alte femei, acolo, alături de odaia în care era nevastă-sa. Nevastă-sa !... Ce lucru nou și ciudat !...

Gîndi să se culce. Se dezbracă încet și se culcă.

Deocamdată, nestatornicia întîmplărilor din vremile din urmă îl copleși, biruindu-i puterile, și adormi...

Cînd se deșteptă, i se păru că numai ațipise. Se uită la ceasornic : era 4 de dimineață. Dormise aproape 6 ceasuri, fără să facă o mișcare. Se ridică pe un cot și ascultă. Alături nu se auzea nimic. Atunci se sculă și se puse să scrie Annei. Scrise pînă ce-l apucă ziua și, cînd isprăvi, rupse scrisoarea. Era absurd și necinstit a scrie Annei, acolo, cu nevastă-sa alături.

Atunci se aruncă iar pe pat. Se gîndea la Mia : de nu l-ar fi auzit !... Și iar adormi.

Cînd deschise ochii a doua oară, erau 10. Sări din pat și se duse să bată la ușa nevastă-si.

— Bună-dimineață, Mia !

— Bună-dimineață, domnule...

— Alexandre !

— Domnule Alexandre.

— Cum ai dormit, Mia ?

— Nu tocmai bine. Dar nici domnia-ta... M-aş ruga să-mi dai voie să ies pentru vreun ceas.

— Vrei să ieşi singură ? Nu vrei să m-aştepti ?

— Ba, cu dragă inimă. Numai aş fi dorit să nu-ţi schimb de deprinderile pentru mine. Afară de asta, eu mă duc în pelerinagiu, să văd colegiul unde a învăţat tata...

— Bine, dragă.

— Şi altă dată nu mai ies fără domnia-ta.

Dînsa ieşi, fiindcă simţea absolută nevoie de aer. Nu închisese ochii toată noaptea. Îl auzise scriind, ştia şi cui scrisese, şi cu toate astea se simţea fericită de a se găsi acolo... Se sui într-o trăsură şi se duse în Piazza di Spania. Zidurile enorme ale Colegiului de *Propaganda* i se părură că închid toată înţelepciunea lumii, fiindcă acolo învăţase tată-său, omul sfînt, pe care ea îl iubea ca pe ochii din cap. După ce făcu ocolul Colegiului, intră într-o biserică şi se ascunse după un stîlp, în faţa unui altar, unde nu slujea nimeni, şi acolo prinse a se gîndi la Dumnezeu înalt şi iertător, la fiinţa bună şi dreaptă ce duce rînduiala lumii, şi-l chemă întru ajutorul mai întîi al lui tată-său şi a poporului de acasă ce suferă, apoi în ajutorul şi spre liniştea sufletului celui ce-i era drag. Apoi ieşi şi umblă spre Pincio⁵⁷, ca să treacă vremea. Simţea că bărbatu-său are nevoie de linişte şi nu voia să-l apese cu prezenţa ei continuă.

În sfîrşit, pe la vremea dejunului, veni acasă. Alexandru ieşise şi-i lăsase vorbă să-l aştepte. Ea-l aşteptă jos, în sala de lectură. Ceti un ziar, două, trei, fără să vie nimeni. Atunci se duse sus, întrebînd pe toată lumea de „suo

marito“. Iar se coborî, iar se urcă sus. Se simți deodată părăsită în pustiu, și-i veni să plîngă.

Pe cînd umbla, alergînd prin coridor și reclamînd la toate slugile ce zîmbeau, pe „suo marito“, acesta ieși din odaia ei, unde o aștepta, și o chemă la dînsul. Mia dete năvală în odaie și se aruncă la pieptul lui, fără să știe ce face, tremurînd.

— Ce este, dragă ?

Ea nu putea vorbi. Dînsul o lipi de el, simțînd pentru întîiași dată parfumul de sănătate ce-l răspîndea părul ei.

— Ce este, Mia dragă ?

— Nimic... numai să nu mă mai lași... Am fost... știu...

— Ce știi, dragă ?

— Nimic... Să mă ierți c-am ieșit...

— Te iert... și mai la urmă nici n-am de ce să te iert. Tu să mă ierți pe mine, c-am umblat într-aiuri, făcîndu-te să m-aștepți.

Se deteră jos să dejuneze. În mijlocul unei nenumărate mulțimi de străini, fata se simțea citeodată la capătul lumii și încerca să se apropie mai mult de bărbatu-său. Dar nu știa cum. Iar el, care poate ar fi știut cum, era paralizat în toate avînturile generoase către nevastă, de amintirea Annei.

Seara a doua iar se despărțiră, sărutîndu-i el mîna, sărutîndu-i-o și dînsa lui, ceea ce păru a-l mișca și aproape a-l supăra. Se dezbracă și se culcă, ascultînd. În camera nevastă-sei nu se auzea nici o mișcare. Ce putea face ? Îi veni în gînd că poate nici nu se culca, de frică. Atunci se sculă, se îmbracă din nou și deschise ușa binișor.

— Se poate ?

Fata şedea într-un fotoliu, în faţa a două vreascuri ce ardeau în cămin, pe jumătate dezbrăcată, cu un şal peste umerii goi, cu o haină scurtă, ce lăsa să i se vadă piciorul strîns în botină pînă sus. Părea singură, în ade-văr, uitată de oameni şi de Dumnezeu. Lui i se făcu milă; simţi un val de generozitate că-i inundă inima.

— Ce faci dragă, nu te culci ?

Ea ridică ochii către dînsul :

— Nu mi-i somn, nu pot dormi.

— Bine, dar aşa nu se poate. Te bolnăveşti.

— Ce să fac ?

— Să te culci.

Ea îl privea mereu. El se apropie de dînsa şi-i puse mîna pe frunte silind-o să se uite drept în ochii lui :

— Nu care cumva te temi de mine !...

Ea zîmbea, rătăcită ca în vis.

— Mă tem, cu vorba pe care am jurat-o înaintea Dom-nului, fiindcă eşti bărbatul meu. Dar mai mult nu.

— Să nu te temi de mine, şi să aibi încredere, cel puţin în vorba mea şi în dorinţa de a te apăra de toate relele.

— Am toată încrederea, o încredere oarbă, din ceasul în care am zis *da*. A fost cam greu pînă să-l zic...

Ea încercă să-şi tragă haina mai jos şi să-şi ascundă bine umerii. Bărbatu-său, mirat de vorba ei, luă un scaun şi voi să şadă lingă dînsa. Dar şedea rău. Atunci dete scaunul la o parte şi şezu jos pe covor.

— Da ?...

— Ei, Doamne, mă crezi oarbă sau așa de proastă încît să nu pricep nimic ?...

— Atunci ?...

— Cum de m-am hotărit să zic *da* ?... Asta-i taina mea.

El își întoarse privirile de la foc și se uită la dînsa. Flacăra căminului se reflecta în ochii ei ca într-o noapte depărtată. Parcă nu văzuse de cînd era ceva așa de mișcător. Fără să știe de ce și cum, își rezemă fruntea de coapsa ei. Era caldă și binefăcătoare ca lumina. Stete astfel cîteva minute, ascultînd cum îi bate sîngele în vină, apoi se sculă în genunchi, îi luă o mină cu care strîngea șalul la piept și i-o sărută.

— Prin cîtă neînțelegeri cu noi înșine trecem !... Eu știu că sunt vinovat de ceea ce fac acum, dar în ce chip să te apăr de mine ?... Ești așa de străbătătoare în suflet, încît mă tem cîteodată să nu te iubesc...

Ei îi căzură minile pe brațele fotoliului.

— Și te temi de asta !

— Încă da, zise el, apropiîndu-și obrazul de sînul ce acum rămînea gol și sărutîndu-l. Ah, Mia dragă, îmi pierd mințile ! Aș voi să fii mai puțin încîntătoare... Ești femeia mea, nu-i așa ? Spune-mi că ești a mea...

— Cît de mult ! zise ea, trecîndu-și un braț după gîtul lui. Atît cît poate să fie un om al altui om, cu înțelesul de sclav supus și ascultător.

El în adevăr că-și pierdea mințile : la urma urmei, o iubea sau n-o iubea, Mia era nevasta lui. Și voi să se apropie de dînsa și mai mult. Fata, cu capul rezemat de fotoliu, părea că se topește ca o ceară la căldura focului. Îi

treceau prin ochi adieri de voință, cari mureau pe drum, inecate în voluptate. Dar cu o încordare disperată, sări drept în picioare. El de asemeni era acum în picioare, în fața ei, crud și amenințător. În fuga gândurilor i se păru fetei că niciodată nu-l văzuse atât de nalt și de voinic, atât de poruncitor și de bărbat. Cu creșterea ei, în care cultul pentru *om* era aproape superstițios, ea se domoli deodată și, neștiind ce să zică și cum să se apere, întinse minile tot către el, strângându-le una într-alta și căzu la pământ.

— Nu mă batjocori !...

Vorba răsună atât de brutal, încît bărbatu-său făcu stînga-mprejur și trecu în odaie la dînsul, trîntind ușa. Însă de-abia ajuns la el, simți că el era brutal, brutal și mizerabil, iar că dînsa avea dreptate. Fără să stea un moment la îndoială, se întoarse înapoi.

Mia, căzută jos pe covor, cu umerii goi, cu brațele întinse pe genunchi, se uita în pământ. El o rugă să-l ierte și să se scoale de jos, unde putea răci. Apoi îi așeză pernele patului, îi puse lampa pe măsuta de noapte și o rugă să se culce. Fata îl ascultă.

— Și dacă miine ai un moment liber, scrie un cuvînt Annei.

Mia se uita la el nedomirită :

— I-ai scris, domnia-ta.

El trecu în camera lui și se întoarse cu bucașile de scrisoare în mînă, pe care le rupse din nou în fața nevesti-sei. Apoi, foile de hîrtie și plicul fură aruncate pe cărbunii ce pîlpiiau din ultimele flacăre murind.

VI

A doua zi dimineăta, cînd se revăzură, Mia părea ceva cam ostenită, dar atît de stranie, cu o căutătură nouă, cu ochii umezi de o fericire ce părea a-i face aureolă împrejurul frunței.

— Iar n-ai dormit !...

— Nu prea.

— De ce ?

— Fiindcă n-am putut. Și chiar dacă-aș fi putut, n-aș fi vrut... Iată scrisoarea.

Apoi trecu din nou în camera ei, și de acolo chemă pe bărbatu-său :

— Alexandre !...

El se duse repede la dînsa.

— Ce este ?

— Nimic. Am zis bine ?...

Rîdea, cu capul plecat pe un umăr, cu atîta farmec și atîta grație, că părea în adevăr o ființă nouă, ce, pe fiecare zi, și pe fiecare minút se revela bărbatului său.

El îi luă brațul sub al lui, îi mîngîie mîna și i-o sărută, apoi amîndoi trecură în salonaș, unde el o puse ca pe un mosafir să șadă și-i aduse cafeaua dinainte. Ea zîmbea.

— Unde-i tata, să mă vadă... O domnișoară pe care o servește un domn !...

— Adică o domnișoară măritată.

Mia se-nroși, dar se făcu a nu-nțelege și urmă :

— Ar fi cea mai mare nerușinare femeiască. Dar despre toate eu îi scriu și-i spun că fac tot ce pot ca să înțeleg pe *domnul* și *stăpînul meu*. Sunt destul de supusă pînă acum, nu-i așa ?

El dete din cap :

— Așa și-așa. Dacă-ar fi să scriu eu lui socru-meu...

Fata se făcu și mai roșie, dar urmă liniștită :

— I-ai spune că ai o soție cam prostuță, dar care te iubește din tot sufletul.

Se descărcă deodată de cuvintele din urmă, parcă speriată de ce îndrăznise să zică. El o privea nedomirit.

— De cînd asta ?

— De acum și de mult.

— Mîo !

Ea ridică ochii spre el înecați în lacrimi.

— Cine-ar crede că jocul de șah poate avea asemenea urmări !... zise ea, încercînd să zîmbească.

Bărbatu-său veni lîngă ea, privind-o de-aproape, nehotărit, parcă chiar trist. Lupta cu slăbiciunea lui, cu gîndurile de dreptate și cu imaginea Annei. Dacă Anna ar fi fost cu dînșii, la Roma, ar fi uitat-o mai lesne și mai lesne s-ar fi lăsat farmecului de a trăi în pace cu nevasta lui și a o iubi. A o iubi !... Începea să încolțească ceva, de-

licat și infinit de dulce, pentru firea nouă a femeii lui. Dar Anna era departe, și depărtarea mărește tot în lumea iluzionarilor.

Mia se uită tot ea la el, parcă înțelegindu-l și voind să-l ajute a ieși din gândurile în care se muncea. El îi trecu mâna pe ochi, și reveni la loc.

— Eu am scris părintelui domniei-tale, zise ea.

— Când ?

— Astă-noapte.

— Va să zică n-ai dormit deloc.

— Am dormit puțin.

El se sculă din nou și iar veni lângă dînsa, luîndu-i o mină :

— Lucrurile nu pot urma astfel. Trebuie să-mi făgăduiești că vei dormi. Altfel mă mihnești.

— Îți făgăduiesc. Fac ce pot și mai cu seamă ceea ce dorești.

Cînd ieșiră, vremea era a ploaie. Se urcară într-o trăsură și o porniră către Forul lui Traian⁵⁸. Ca doi camarazi, umblau acum la braț, prinși de înfriurirea lumii în care intrau.

— Ce păcat că nu e vremea ca la Coliseu, zise Mia încet. Parcă lumina e în noi astăzi...

— Așa e, dragă.

Coloanele, frînte și întinse la pămînt dau o solemnitate nespusă locului. Ei mergeau ușurel, apropiindu-se de temelia spiralei. Cînd fură destul de aproape, ca să vadă bine trofee de pe cubul coloanei, Alexandru simți brațul neveste-sei tremurînd. Ea le știa pe dinafară toate

desemnurile acele clasice ; le avusese înaintea ochilor toată copilăria ei, și parcă nu-i venea să creadă că le vede aieveau.

— Și încă lipsesc vulturii, zise fata. Unul trebuie să fie pe aici pe aproape, într-o biserică ce se cheamă Sfinții Apostoli ⁵⁰.

— Da ?... De unde știi ?

— Cum să nu știu ! Că doar asta este cel dintîi lucru pe care l-am învățat. Iată și o rază de soare... Va veni poate o vreme și pentru noi !... Cit îți sunt de recunoscătoare că m-ai adus aici !... La asta visăm noi toată vremea acasă, domnule.

— Da' nu mă cheamă așa, dragă.

— ...domnule Alexandre...

— Alexandre, scurt.

— Da... Alexandre, zise ea, ridicînd ochii spre el.

— A !... Împăratul nostru a făcut și minunea asta !...

Ei nu-i părea rău că el amesteca pe împăratul divin cu lucrurile lor sufletești, fiindcă la dînsa tot ce era nobil și curat se ridica spre imaginea patriei ei latine, ca un prinos. Complicațiile abstracte, ce nu mergeau în calea asta, nu le înțelegea și n-o interesau.

Cu un binoclu la ochi, urmărind scenele de pe coloană, ea vorbea întrerupt, transportată în lumea depărtării.

— Iată-i acolo cum trec Istru! către noi... Și unii pe cai... Iată și *badea* nostru...

— Care *bade* ?

— *Dacul* nostru îmbrăcat aidoma ca la Hurești...

— Ei, bată-te de față ! socoteam c-ai văzut pe cineva cu adevărat.

Ea își lăsa binoclul de la ochi și începu a rîde.

Ieșiră deasupra Forului, ca să vadă mai bine scenele spiralei, și cînd în fine porniră pe jos către altele de văzut, el se uită la dînsa lung, parcă o revelațiune lăuntrică se făcuse în el despre dînsa.

— M-aș ruga să-mi cumpəri niște fotografii, să le trimit acasă !

El o auzea și n-o auzea.

— Alexandre...

— Dragă...

— Vrei, mă rog, să-mi cumperi niște fotografii ?...

— Cum nu ! o prăvălie întreagă. Haidem...

Birjarul, care venea după dînșii, îi duse în Via Condotti, strada clasică a vinzătorilor de asemenea lucruri ⁶⁰. El luă tot ce găsi despre Coloana și Forul lui Traian, fotografii colosale de statuiele împăratului, de busturile lui...

— Prea multe. Nu risipi banii, zise ea domol.

Puseră lucrurile în trăsură și ieșiră din nou pe jos, să vadă magazinurile și lumea. La un colț de stradă, ea îl opri înaintea unui geam, plin de giuvaericele minunate.

— Uite ce minuni !...

Bărbatu-său o răsuci pe loc și o sili să intre la giuvaergiu.

Negustorul desfăcu înaintea lor tot felul de colane, de inele, de diademe. Fata făcuse ochii mari și privea cu jenă. El o silea să aleagă ceva.

— Mă rog, iartă-mă, nu sunt pentru mine.

— Ba tocmai...

Și fiindcă ea nu voia să aleagă nimic, alese el un lanț de mărgean, cu mici diamante printre perlele roșii, cel din urmă model, lung pînă la genunchi.

Fata se uită la dinsul cum plătea o mulțime de bani, tristă, neștiind să-și prefacă gândurile.

— Eu sunt proastă, îi zise ieșind... Sunt o biată fată căreia nu i se cuvine așa lucru scump. Îl voi purta pe acesta, fiindcă mi l-ai luat domnia-ta, dar mai mult nu... Am toate sculele de la mama domniei-tale, ca reginele. De ce arunci banii?... adăogă ea, cu glasul tremurînd.

El era mirat și atins de acest nou efect pe care-l producea un dar.

— Îi arunc, fiindcă îi am și fiindcă îmi face plăcere să dau... Asemenea mici lucruri pot să-mi permit, și poate și mai mult. E bine s-o știi, fiindcă ești nevasta mea... Dacă m-aș scăpa de datorii, aș putea mult mai mult.

Ea se retrase în fundul trăsurii, ducîndu-și mîna la ochi.

— Ai datorii ?

— Ca orce bun român.

— Iartă-mă, dar vorba asta mă cutremură.

— De ce ?

— Fiindcă am auzit-o așa de des în casa noastră !... Dar la noi nu se putea face altfel, fiindcă adesea ne lipsea pîinea, cînd era tata închis. Ah, domnule, ce vinovată e lumea care risipește !...

El tăcea, mirat și nemulțumit de stîngăcia ei. Fata parcă înțelegea ce se petrecea într-însul.

— Iartă-mă... aș vrea să-ți zic pe nume...

— Alexandre, răspunse el, zîmbind de atita naivitate.

— Da, Alexandre. Cînd voi îndrăzni mai mult, îți voi spune cît suferim noi, peste munți ; cîtă lipsă ducem, cîte angarale și nevoi — pe cînd dincoace, la dumnevoastră, se risipesc averile... Acuma nu îndrăznesc...

Apoi, îl atinse pe braț, încetinel :

— Ai datorii ?

— Da.

— Dacă ai avea încredere în mine, le-am plăti.

— Negreșit că o să le plătim. Chiar mâine, dacă aș voi : n-am decît să vînd ceva, or partea de la mama, or de la unchiu...

— Doamne păzește !... Cît voi trăi eu, nu vei vinde.

— Ei, bravo ! Cum o să plătești altfel ?

— Vrei să oprim trăsura ? Nu te aud. Să mergem pe jos.

Se deteră jos. Fata scoase din buzunar portofelul, se tocmi cu birjarul și, cu toate că acesta bombănea, îi plăti cursa lui, fără un ban mai mult. Bărbatu-său rîdea.

— Va să zică începem economiele ?

Ea nu-l auzea. Se prinse din temei de brațul lui, își potrivi pasul pe al lui bărbatu-său și începu :

— Cît voi trăi eu și cît voi purta numele domniei-tale, nu vei vinde. Ce ai de la părinți trebuie să rămînă.

— Cui ? zise el, oprindu-se în loc și rîzînd.

Ea zîmbi și se uită în jos :

— Nu știu... domniei-tale. Dacă ai încredere în mine, nu trebuie să-ți arendezi starea. Eu sunt femeie de muncă. Să mă lași să muncesc. Domnia-ta să faci ce vrei, să faci politică. Eu te-ajut. Merg la țară și stau acolo. Părintele domniei-tale va fi și al meu... Și vei vedea că plătești datoriele — îți spun pe cuvîntul meu, de adevărată fecioară de român.

— Bine, zise el, înrîurit de puterea cu care vorbea fata. În schimb ce-mi ceri ?

— Nimic, răspunse fata, plecînd capul. Ceea ce ți-ai cere nu-mi poți da... Poate cu vremea, cînd vor trece anii și dorurile...

El tresări. Ii bătea inima, auzind-o vorbind. În înțelepciunea ei străbătea un accent de descurajare, pe care voința nu-l putea ascunde. Trecu un moment de tăcere peste amîndoi. El încercă să glumească :

— Dacă n-am fi în stradă, te-aș săruta.

— Vremea poate multe... Pentru mine nu-i nici o greutate de a aștepta.

— Cum așa ?

— Ți-am spus...

— Ce ?

— E taina mea.

Ajunseră la otel și dejunară amîndoi, bucuroși de a se găsi față în față. După dejun, el o rugă să se odihnească. Ea nu voi cu nici un preț. Își scoase pălăria, să-și îndrepteze părul, pe care dintr-o aruncătură de cap îl lăsă să cadă pe spate. El o vedea din odaia lui, și veni la dînsa, luîndu-o de mijloc și sărutînd-o pe undele de păr.

— Nu te supări...

Ea se întoarse spre el.

— De ce mă întrebi ?... Știi bine că nu mă supăr. Aici nu mai suntem în stradă, — parcă așa ziceai. Șezi. Vrei să-mi pui pălăria asta ?... sau pe astălaltă ? Mi le-a ales doamna Anna pe amîndouă, adăogă ea privindu-l fix.

— Pune pe care vrei : cu amîndouă îți șade bine.

El începea să se găsească în echilibru nestabil față cu nevastă-sa, dar totodată într-o așteptare continuă de ceva nou. Simțea că voința ei binefăcătoare pătrundea în el

pe fiecare zi și pe fiecare ceas, insinuându-se ca o rază de lumină.

Umblară după-prînz prin biserici. Aci, pentru fată, toate îi aminteau pe tată-său. La fiecare preot ce întâlneau — și erau mulți — ea găsea prilej să spună cîte o particularitate a firei bătrînului luptător, pentru care avea un adevărat cult.

Seara prinziră din nou la masa lor și după-prînz se urcară la ei.

— Astă-seară ne culcăm devreme, zise el cu hotărîre, și dumneta îmi vei face plăcere să adormi numaidecît. Altfel, scriu lui socru-meu că nu mă ascuți.

Ea rîse cu plăcere, apropiindu-se de el și punîndu-i minile pe umeri :

— Te ascult în toate și mă culc.

— Nu numai te culci, ci și dormi

— Și asta, dacă poruncești.

— Poruncesc.

Ea se uita la el lung, ținîndu-și minile pe umerii lui.

— Poate... cu vremea n-o să-ți mai fiu așa de străină...

— Nu-mi ești străină nici acum...

Ea-l întrerupse, dînd din cap cu neîncredere.

— Noapte bună, zise fata, depărtîndu-se. Îți făgăduiesc că voi dormi.

Rămași fiecare pe seama lui, gîndurile îi luară pe amîndoi. El se dezbracă și se culcă, păzindu-se de a mai intra în camera nevastă-sei, dar părăindu-i rău că rămînea singur, făr' de dînsa. Un sentiment obscur de temere venea odată cu imaginea Annei. Se simțea umilit de atîtea

necazuri pe care le îndura el și pe care le îndura și fata, nevinovată.

Treceau ceasurile, și el, care rugase pe Mia să doarmă, nu putea dormi. O vedenie nouă sta acum în mintea lui : umerii albi ai fetei.

Auzi bătînd la ușe.

— Tu ești, Mia ?

Fata deschise încet ușa.

— Eu. Se poate ?...

— Cum să nu se poată !

Ea veni spre el, îmbrăcată frumos, cu o haină de casă albă, acoperită de horbote, și cu lanțul cel nou pe după gît.

— Am venit să îndreptez stîngăcia de astăzi, dacă se mai poate și nu ești supărat.

— Nicidecum, dragă. Ia un scaun și șezi lîngă mine. Mă ierți că nu ți-l ofer eu, dar n-aș putea, adăogă el rîzînd.

Ea șezu lîngă marginea patului. Îi erau ochii adînci și plini de flacăra nobilă a gîndurilor. Drept și hotărît, îi luă o mină și i-o sărută.

— Trebuie să-ți fi părut îngustă la minte, astăzi. Se cade să mă ierți și să mă compătimești, că doar nu o fac din rea-voință, ci din nedeprindere. Eu am fost crescută în casă de oameni sărmani... Noi nu știm să ne prefacem și nici să trăim ca domniele-voastre.

— Da' nicidecum, fetișo.

— Așa mă prinde cîteodată gîndul și dorul de a face și eu ceva pentru binele domniei-tale și de aceea am grăit prostiele mele de astăzi... Numai să mă ierți...

— N-am de ce, dragă.

— Cum o să știu eu îndrepta, eu, o biată femeie proastă, ceea ce n-au îndreptat alții. Domnia-ta ești stăpînul a toate, și al meu.

— Bine, dragă, de ce te gîndești tu la atîtea lucruri ? Nu numai că nu m-ai supărat, dar chiar mi-ai făcut mare plăcere, și așa vom urma.

— Atunci sunt mulțumită. Nu te-am supărat ?

— Deloc.

Ea păru a se gîndi un moment.

— Bine. Mă duc să mă culc liniștită.

Se sculă, dar apoi iar șezu. Căuta ceva :

— Mă rog, îmi ierți o altă întrebare ?

— Orice, dragă.

— Nu ai scris doamnei Anna ?

El se uita la dînsa, nedomirî :

— Nu. Ți-am arătat scrisoarea pe care am ars-o.

Fata voi să mai zică ceva, dar glasul i se îneca în piept. Își lăsa capul pe mîni și tăcu. El o apropie de dînsul și o sărută.

— Draga mea ! Și pe tine te muncеște gîndul ăsta... Mai bine așa : să vorbim. Ce dorești să știi ?

— De ce nu i-ai scris ?

— Fiîndcă nu se putea. Ceea ce facem fără gînduri rele și fără a atinge pe alții, suntem în drept s-o facem. Cît am fost liber puteam să scriu. Acum, că tu ești alături de mine, nu mai pot scrie.

Fata se uita lung la el.

— Uite, Mia. Încîpuiește-ți că tu ai iubi mîine pe un om.

— Asta nu se poate ! strigă fata.

— Mă rog, să ne închipuim...

— Nu se poate. Din ceasul în care am jurat înaintea Domnului că sunt femeia domniei-tale, pot muri, dar mai mult nu se întâmplă cu mine.

— Bine, dragă. O simplă presupunere. Dacă tu ai iubi pe un altul, poate că eu aş fi rănit în amorul propriu. Cu toate astea îţi jur că nu aş face nimic împotriva — ba poate chiar te-aş ajuta să devii soţia omului aceluia. Respectul libertăţii sufleteşti, Mia !

Fata, încremenită, se uita la el, parcă neînţelegînd ce spunea. Două lacrimi mari se înnodau în coada ochilor. Şi el se simţea străin de vorbele ce zisese, drepte în sine, dar aşa de crude pentru cei ce iubesc. El luă mîna fetei şi îşi rezemă capul de dînsa.

— Lasă-mi-o mie, dacă te duci. Nu sunt nici eu fericit, dragă.

Era o nespusă întindere de înţelesuri în cuvintele lui, pe care fata păru a o prinde. Se apropie mai mult de dînsul, cu nevoia de mîngiere ce umple inimile femeieşti, şi îi trecu braţul celălalt pe după gît. El se uita la dînsa, rătăcit ca într-un vis fermecător, simţindu-i sînul cald cum palpita alături. Desfăcu o panglică de la gît şi sărută haina moale. Iar îşi ieşea din minţi. Încercă uşor s-o îndepărteze :

— Du-te, dragă, încep să te iubesc şi mă tem de vorba de aseară. A fost crudă !...

Ea îl coprinsese cu amîndouă braţele de gît, şi încet, la ureche, rosti ca în vis :

— N-o mai zic.

VII

A doua zi dimineata, natura părea a se fi gătit de sărbătoare. O zi de martie, plină de lumină — lucru rar chiar la Roma — curgea din înaltul cerului pe lumea și plantele încărcate de umezeală, deschizînd bobocii rozelor și sufletele muritorilor către viață.

Ei stau la fereastră, amîndoi, privind departe, spre linia colinelor, brazii uriași ce mărgineau orizontul.

— Mă temeam de vreme rea, zise Mia. Luna asta e urîtă pe aici.

— Găsești ?

— Nu pentru mine. Dar știu că e așa.

— Parcă ai mai fi fost odată pe locurile astea...

— Nu. Știu de la tata. De ce ne vorbește el alta, decît despre Roma. Știu chiar că se zice : „Marzo pazzo“.

Apoi atingîndu-l ușor cu mîna peste obraz :

— Pazzo !

— Ce-nsemnează ?

— Nu ştiu... Închipuieşte-ţi că m-am visat astă-noapte acasă... şi cu aşa grele lucruri de spus !

— De ce grele ?

— Fiindcă eram cu doamna Anna... Umblam la scăldat amîndouă, între nişte sălcii, şi se făcea că mă înec, eu care doar ştiu înota... Îmi venea apa pînă la gură, pînă la ochi, pînă peste cap, şi nu puteam mişca minile, parcă mi le-ar fi ţinut cineva legate — iar doamna Anna vrea să-mi vină în ajutor şi nu putea, că apa o ducea şi pe dinsa la vale. Şi numai ai venit domnia-ta de m-ai scăpat...

— Da ?... Bine că era în vis, Mia, că altfel eu de-abia ştiu înota.

— Se poate. Dar nu este cum este, ci cum umblă gîndul în doruri... Pe apa Mureşului... Era aidoma, ca în lumea adevărată... Cîte zile de copilărie am petrecut pe acolo !... Locuri triste şi totuşi foarte scumpe, domnule...

— Iar *domnule* ? !

Ea prinse a zîmbi :

— Aşa-i deprinderea mea, că n-am putut să mă dezbar încă de tot de felul nostru de a vorbi... Dar altminteri fîi pot zice acumă şi pe nume, şi mai mult, că doar te port în gînduri şi în inimă, pururea, ca un lucru ce este din însuşirile mele.

Şi cum stau alături, ea ridică lanţul ce-l purta la piept, şi i-l trecu şi lui pe după gît :

— Ca să nu te desparţi niciodată de mine.

— Niciodată, întări el.

— Știi ce ? Dacă vrei să-mi faci plăcere, dintr-o boabă de astea să-ți faci un inel, or un ac de legătură, ca să-l porți întotdeauna.

— Bucuros, zise el. Dar nici inel, nici ac de legătură. Dacă primești aș face altceva... Bunăoară ceva care să aibă înțeles numai pentru noi amindoi.

— Ce ?... întrebă ea cu ochii fericiți...

— Aș putea închide boaba de mărgean într-o capsulă de aur, în care ar rămânea nevăzută de nimeni și totuși ar fi... cum sunt cele lăuntrice ale noastre.

Nevastă-sa clipea din gene, privindu-l încântată, ca cineva care începe a descoperi o lume nouă, delicată și fermecătoare. Apoi se întristă deodată.

— Ce ai, dragă ?

— Mă simt așa proastă !... Înțeleg și văd cit știu eu de puțin să trăiesc, și ce frumos ridici domnia-ta viața de toate zilele !... Dar mă umilesc cu cea mai mare plăcere și te ascult.

— Nu, dragă. Eu știu poate oarecari nimicuri din-afară ; pe cînd tu ai pentru tine adevărul sufletesc — lucru atît de simplu și cu toate astea atît de rar.

Tocmai atunci se deschise ușa de la camera ei și fata din casă intră cu două brațe de roze, pe cînd un om venea după dînsa cu o azalee înflorită.

Mia zîmbea. După ce ieșiră slugile, ea se duse spre bărbatu-său, roșie de plăcere :

— Pentru mine sunt toate astea ?

— Da, dragă, pentru tine.

— Vezi ?... Asta nu știu eu. Nu știu împodobi viața cu toate comorile de bunuri ce le poartă ea în sine. Simt și

eu multe lucruri și mă gîndesc cum ar fi ele frumoase, numai nu știu să le aduc la îndeplinire.

Apoi se uită lung la roze și, roșie ca și dinsele, se întoarce spre bărbatu-său :

— Pentru mine sunt, în adevăr ?

— Pentru tine, dragă.

Mia își duse minile la ochi, parcă ar fi voit să închidă acolo icoana fugară a momentului.

— Eu am visat, pe cînd eram acasă, zîne și feciori de împărați, — dar parcă așa lucruri frumoase nici acolo nu erau. Numai mă rog, dacă domnia-ta ții la mine cîtuși de puțin, să nu mai risipești banii pe daruri de astea scumpe — că doară nici nu mi se cuvin și nici nu-mi trebuie...

— De ce nu-ți trebuie ?

— Fiindcă sunt mulțumită și așa. Ele, florile, sunt frumoase, fiindcă sunt. Dar fie ale mele, fie ale altora, mulțumirea mea adevărată stă în mine, și podoaba dinafară a vieții, care mă încîntă ca o poveste, pare cîteodată a mă muștra.

— De ce, Mio ?

— Nu știu. Se vede că sunt proastă. Risipa mă neli-niștește și mă întristează. Așa, aș dori cîteodată, să mergi, domnia-ta, pe la noi, ca să vezi cum trăim și din ce trăim !...

— Bucuros.

— Nu doară că suntem de plîns, — că viața și-o agonisește omul cum poate, care muncind pe loc, care ducîndu-se prin țări străine după cîștig. Numai, avem greutateți, mai cu seamă cînd românul are drag de neam. Apoi

prin părțile noastre, pe acolo, e foc și pîrjol cînd încerci să-ți aperi drepturile.

Ridică ochii către el :

— Cum să îndrăznesc eu a primi așa lucruri scumpe, cînd chiar și domnia-ta ai datorii ?

— Ei, și !...

Ea se uită la el lung.

— Zău nu se poate. De cînd mi-ai spus că avem datorii, eu nu mai dorm.

— E! ce exagerație !

— Crede-mă, Alexandre !

Dînsul se primbla acum prin odaie, zîmbind de atîta naivitate. Patru flori !... oricît ar fi costat de scump, tot nu se ruina cineva, cumpărîndu-le. Numai plăcerea de a da făcea atît.

Mia tăcea, temîndu-se să nu-l fi rănit cu vorbele ei de fată săracă.

El se învîrtea în sus și în jos, privind florile și gîndindu-se. Convorbirea cu nevastă-sa îi amintise unele scene cu samsarii de prin București, cînd, strîns de nevoie, trebuia să iscălească polițe rușinoase. Ce șîr de copilării vinovate ! Unde se duseseră banii ? El nu-și da seamă. Un singur lucru era astăzi limpede : că trebuia să vîndă ceva, sau partea de la unchiu-său, sau partea de la mamă-sa. La ideea asta simți sîngele urcîndu-i-se în obraz. Făcu o mișcare în aer cu mîna, parcă ar fi voit să spună că un asemenea lucru nu era cu putință. Apoi se surprinse singur și se înroși.

— Ce lucruri !...

— Ce ?... întrebă Mia.

— Nimic.

Se mai învîrte prin casă într-aiuri, pînă ce se opri în fața neveste-si.

— Și cum crezi că ne-am putea scăpa de datorii ?

— Eu nu știu, răspunse fata, gîndindu-se. Prin economii și prin înțelepciune. Să ne întoarcem acasă...

— Dar să trecem întii prin Transilvania.

— Bine... Adică zic *bine*, fără cuvînt.

— Ba nicidecum. Eu doresc de mult să merg pe acolo.

Mia se uita la el cu temere și nedomirire : oare dorea în adevăr să meargă în Transilvania ? sau firea și creșterea îl făceau să se lepede de dorințele lui personale, pentru a primi și a satisface pe ale ei ? Această întrebare, la care nimeni nu putea răspunde, o neliniștea. Ca la toate ființele hotărîte, tot așa și la dînsa, firea mlădioasă a lui bărbatu-său o umplea de temere, dar și de admirație : cine are voință puternică, suferă cînd cedează — și totuși e așa de frumos a ceda în lucrurile zilnice !

— Dacă yrei în adevăr să mergem pe acasă, am putea scurta călătoria în Italia.

— E păcat, zise el, pe gînduri.

Dînsa se făcuse mititică și se apropiase de el :

— Cînd ne vom plăti datoriile, ne vom întoarce iar. Dacă ai încredere în mine, să mergem acasă, să mă lași la țară, și peste cîtiva ani răspund eu de Italia.

— O să fie cam tîrziu.

Ea se plecă sub ochii lui, mirată și surizătoare :

— *Vous dites ! ?...*

El rîdea, fermecat de grația stîngace a fetei. Dînsa repetă, silabă cu silabă, cuvintele lui :

— O să fie cam târziu !...

— O să mai îmbătrânim.

— Cu atât mai bine.

— De ce ?

— Aşa... O să ne cunoaştem mai demult, cum se cunoaşte tata cu mama.

— Foarte bine, zise el rîzînd. Aşadar vrei să lăsăm Florenţa şi Veneţia ?

— Pe altă dată. Dacă nu cer prea mult, m-aş ruga de domnia-ta să mai stăm cîteva zile la Roma, pînă se îndreptează vremea de tot, şi apoi să ne întoarcem acasă prin Ancona.

— Ții la Ancona ?

— Ba nu. Ştiu numai că drumul e mai ieftin pe acolo.

— Va să zică începem să ne plătim datoriile ?

Ea dete din cap, rîzînd.

VIII

Lăsînd Florența și Veneția pentru vremuri mai bune, tinerii o porniseră către țară. Mia venea la niște rude ale sale din Ardeal, dorind astfel să arate lui bărbatu-său Comitatul Sibiului, în care românii sunt mai numeroși și vorbesc mai bine.

Ajungînd în Sibiu ⁶¹, Comăneșteanu avu impresia că intră într-o țară românească nouă. Prima lui nedomîrire începî în vagonul drumului-de-fier, în care ceti anunțuri oficiale, scrise în limba maghiară, în limba germană și în limba slavonă, deși aci marea majoritate a poporului nu era nici maghiară, nici germană, nici slavonă. Această nedomîrire se urmă mai departe cînd ajunse la hotel. Proprietarul, botezîndu-și hotelul *Zum Römischen Kaiser*, simțise, se vede, nevoia de a aminti despre împăratul romanilor, care călcase pe aceste țărîmuri și le cucerise, dar își amintise numai în limba germană.

Mia era veselă. Ea, care cunoștea lucrurile cum erau

în adîncul lor, simţea preocupările lui bărbatu-său, dar nu le înţelegea. De aceea se culcă în tăcere.

Cînd deschiseră ochii a doua zi, soarele străbătea prin perdele cu vioiciune, dintr-un cer încîntător. Ca întotdeauna, natura senină îndreaptă gîndurile omului. Comăneşteanu se îmbracă voios, cîntînd ca în vremuri bune. Îi trecu prin minte imagina Annei, cam ştearsă. El rămase un moment locului, mirat de nestatornicia lui însuşi. Însă aci lucrurile nu erau pe melancolie. În faţa lui, pe zid, o ordonanţă de poliţie, scrisă în ungureşte şi nemţeşte, avea şi traducerea românească. În sfîrşit !...

Chemă pe nevastă-sa şi-i arată descoperirea făcută. Ea ridea de grija lui.

— Da' fireşte că trebuie să fie şi în limba noastră ! Aici toată lumea o vorbeşte, şi chiar străinii între dinşii se înţeleg în româneşte. Hai să ieşim pe strade, să mergem prin magazinuri, şi vei vedea.

Se îmbrăcă şi ieşiră.

În adevăr, mai toţi negustorii ştiau româneşte. Unii însă vorbeau limba numai de nevoie. Îi înţelegeai că le-gau fraze compuse din noţiuni substantivele fără fluiditatea vorbelor. Dar, în fine, vorbeau. Pe stradă, la restaurant, la gară, la hotel, peste tot, Comăneşteanu avu impresia că se găseşte în ţara românească, într-o ţară românească bizară, în care se părea că oamenii au visat o limbă încîntătoare, iar deşteptîndu-se nu şi-au mai amintit-o întregă, cum era în vis, ci au recompus-o fragmentar. Şi astfel se *urgitează* încă şi astăzi aprobarea statutelor ; se *exoperează* consimţimîntul ministerelor ; se *purisează* exemplarul pentru *subşternere* la majesta-

tea-sa, iar *plenipotențiații* pot *ast mod* a complecta studiul lor *în acest obiect*, parte *în praxă*, parte *în teorie* ⁶².

Mia voia să arate lui bărbatu-său, puterea poporului românesc și de aceea ținea să-l ducă pe la toate instituțiile culturale și economice, la Mitropolie, la casele de credit, la bibliotecă. Dînsul, cam jenat, o urma peste tot, neputînd să se împotrivească naivei mîndrii cu care fata umbla prin țara ei.

Vizita la Mitropolie fu discutată la colțul unei strade. Comăneșteanu, vesel și înriurit de hotărîrea neveste-si, încerca să-i arate că nu se merge la șeful spiritual al poporului ca la moară. Dînsa se necăjea și stăruia să meargă.

— La noi, mă rog, nu e ca la domnia-voastră. Cine are nevoie de preasfințitul îl găsește, că de aia excelența sa a fost numită în capul poporului.

Apoi, luînd pe bărbatu-său de braț, îl îndemnă să meargă, zicînd :

— Eu despre mama sunt greco-orientală, și așa am rămas. Numai frații mei au urmat pe tata și sunt *uniți*. De altminteri, astă este buba noastră a românilor de peste munți ⁶³ ; deosebirea în biserică. Poate, cîndva să vorbim mai îndelung... Acuma să mergem.

Și așa, porni înainte, voinică și sănătoasă, silind pe bărbatu-său s-o urmeze.

Ajunseră la Mitropolie, pe cînd tocmai înaltul prelat ieșea din comisiunea cu care lucrase toată dimineața. Fură primiți numaidecît.

Mitropolitul românilor greco-orientali era un bărbat încă voinic, de statură mijlocie, alb ca zăpada, cu părul lung aruncat pe spate, cu fruntea înaltă, cu un aer ori-

ginal de vioiciune și tinerețe pe care i-l da nasul, așezat în mijlocul figurei ca o pălărie pe-o ureche. Tichiuța de pe virful capului și briul de la mijloc, amindouă roșii, rupeau monotonia hainelor negre și îi dau aerul modern și civilizat.

De îndată ce se apropie de dînsul, Mia îi căzu în genunchi, sărutîndu-i mîna și rugîndu-l să binecuvinteze căsătoria ei cu domnul ce era de față. Comăneșteanu, fără să știe cum, ingenunche și el. În fuga impresiilor băgă de seamă că nevastă-sa tremura, coprinsă de un respect și o smerenie nemărginită.

Bătrînul prelat îi ridică de jos, îi sărută pe frunte și-i puse să șează lingă dînsul, vorbindu-le cu blîndețe.

Tinărul părea hipnotizat de întreaga înfățișare a prelatului și mai cu seamă de modul său de a vorbi. El le povesti multe lucruri interesante din trecutul nostru, dar mai cu seamă le vorbi despre țaran, insistînd asupra modului cum s-a făcut improprietărea la noi și cum s-a făcut în Transilvania. Înainte de-a fi fost ales mitropolit, p.s.s. fusese episcop al Aradului. Îi pofti deci să meargă prin locurile acelea, spre a vedea gospodăriile (sau, cum zicea el, „economia“) românilor, bogăția, traiul, cîmpii și vitele lor.

Cînd ieșiră de la Mitropolie, Mia părea transfigurată. Merse în tăcere lingă bărbatu-său, privind drept înainte lumina ce se cobora din înaltul cerului. Întru tîrziu, ea zise încet :

„La noi așa sunt lucrurile : viața noastră națională ne este lipită de biserică⁶⁴ ; în jurul ei ne strîngem aspirațiile, dorurile și nevoile ; printr-însa pășim înainte. Nu

vorăbim frumos ; dar, venim la domniile-voastre să vă cerem înapoi împrumutul de acum un veac.

Comăneşteanu se uita la dînsa, nedomirît :

— Care împrumut ?

Fata zîmbea :

— Împrumutul de acum un veac, cînd domniile-voastre vorbeaţi greceşte şi noi v-am ajutat să vorbiţi româneşte⁶⁵. Cu o destoinicie minunată, domniile-voastre ne-aţi întrecut. Poate, ce e drept, în graba juvenilă cu care v-aţi alcătuit limba cultă de astăzi, aţi luat cam multe franţuzisme, dar noi trebuie să vă urmărim pe calea asta, că doar domniile-voastre sunteţi speranţa şi lumina pentru noi.

Apoi, potrivindu-şi pasul pe al lui bărbatu-său, îl luă de braţ.

— Vrei să mergem la o societate românească de credit ?

— Bucuros. Dar, mă rog, avem deja economii de depus ?...

Mia zîmbi plîcînd capul. Apoi se uită la el, liniştită.

— Nu avem încă, dar o să avem.

— Foarte bine.

El se lăsa a fi călăuzit de nevestă-sa peste tot, şi peste tot avea aceeaşi impresie de viaţă românească vie, ce curgea ca o pînză de apă puternică sub un strat de nisip. La suprafaţă erau străinii, saşii, ungurii şi evreii, iar la temelie era poporul băştinaş, românul, care, cu hotărîre şi pe tăcutele, se întindea şi-şi recucerea pămîntul.

Tinerii, grăbiţi să meargă la ţară, plecară chiar în ziua aceea. Mia ar fi dorit să arate lui bărbatu-său tot co-

mitatul Sibiului, sau cel puțin satele mari românești : Rășinari, Orăștia și Seliște. Dorul însă de-a merge la rădele sale o hotări pentru cel din urmă.

Drumul de la Sibiu la Seliște îl făcură cu un medic român, anume d. dr. Tac. Acesta păru lui Comăneșteanu inteligent și interesant, dar mai presus de toate vorbăreț. Numele său ar fi trecut mai lesne ca o ironie, căci d. doctor era foarte puțin *Tac* și foarte mult *Vorbesc*. Pe cînd Comăneșteanu căuta să arunce cîte o privire furișe pe fe-reastră, d. doctor Tac îl atinge pe braț :

— No, d-apoi, mă rog, domnule, pentru ce ?

Comăneșteanu înălța din umeri, parcă ar fi zis : „de, dragă domnule, știu și eu !“.

Nu-și poate închipui cineva cît e în stare să vorbească un doctor în medicină pe locurile astea !... Ce o fi, Doamne, cu doctorii *în drepturi*, cum se zice pe aici ? !

Dar iarăși d. dr. Tac era interesant. D-șa cetea toate revistele, toate cărțile, toate broșurile, toate ziarele ce se publicau la București ; cunoștea toate chestiele literare la ordinea zilei ; vorbea de oamenii mari ai României cu un fel de iubire religioasă. „E, în adevăr, atingător, se gîndea Comăneșteanu, să vezi pe oamenii aceștia luptînd cu nevoile vieții lor, cu prigonirile și nedreptățile ce li se fac, și totuși năzuind spre noi, interesîndu-se de tot ce se petrece și mai ales de ce se scrie în România.“

Sărim cu vioiciune de la una la alta, d. dr. Tac sări și din tren. Pînă să-i prindă tinerii de veste, d-sa dispăruse într-o gară.

Pe la 4 după prînz ajungeau la Seliște.

De îndată ce rămăseseră singuri, Cqmăneşteanu se simţise învăluit de pînza trandafirie a gîndurilor bune. Era în Transilvania ! în inima Daciei strămoşeşti, a acelei Dacii pururea tînără, de la care ne venise simţimîntul re-naşterii şi către care zburau toate aspiraţiile noastre !

Incîntător loc, incîntătoare zi, incîntători oameni ! Familii întregi de muncitori de pămînt strîngeau maldărul de pe cîmp. Fetele, cu pălăria peste broboadă, apăreau deja voinice şi frumoase. Fînul cosit umplea aerul de miresme ⁶⁶.

Se opriră în gară aproape un ceas, aşteptînd o trăsură din Selişte, care trebuia să fie a unui oarecare Gheorghe, dar care, bineînţeles, nu venea. După ce plecă trenul, dispărură şi mutrele oficiale, hamalii şi fluierătorii, şi ră-maseră numai cîteva chipuri senine de ţărani, cîţiva băieţi ce se jucau prin iarbă, şi o fetică rumenă şi albă, ce adu-sese poştă.

Comăneşteanu porni singur către sat. Era cald. O manta de ploaie, cu un revolver în buzunar, atîrna cam greu ; o anină pe umărul unui băieţaş, ce bătea praful alergînd pe şosea ca un mînz. Din cînd în cînd se mai dau în vorbă :

— Cum te cheamă pe tine, măi băiete ?

— Pe mine ?

— Pe tine.

— Ionică.

— Şi mai cum ?

— Şi mai cum mă cheamă ?

— Da.

- Ionică Blăstematu.
- Da' cine te-a botezat așa, măi ?...
- Cine m-a botezat ?
- Da.
- D-nu notar.

Ce nume curioase !... Pentru noi, românii din regat, deprinși cu banalitatea lui *escu* și lui *eanu*, numele acestora de obiecte, de verbe și de calificatii, date oamenilor, ne par niște adevărate porecle. E drept însă că unele sunt poznașe de tot : Moisi Bizgilea, Iancu Puiță, Troilă Legănatu, Pătru Umblădulce.

- Mai avem mult, mă Ionică ?
- Pîn' la sat ?
- Da.
- Ba n-avem mult.

În adevăr, satul se vedea pe coasta cealaltă a dealului. Ți se părea c-ai ajuns și totuși erai departe. Soarele ardea bine. Pe o muchie, strungeau coșășii finul încă verde, adunîndu-l în virful furcei și-n virful limbei, cu munca și cu cîntecul. Minunați erau ! În nepăsarea lor harnică, păreau deplin fericiți, cum de altminteri par totdeauna cei ce muncesc și cîntă celor ce gîndesc.

- Mai avem mult, măi Ionică ?
- Dacă mai avem mult ?
- Ei.
- Pîn' la sat ?
- D-apoi pînă unde, măi ! ?...

Îl stenahorisea cu răspunsurile lui, care nu erau decît întrebările celuiilalt, întoarse pe dos.

— Ba nu mai avem mult.

După cîtva timp, dete Dumnezeu și intrară în sat.

— Iacă și nea Gheorghe, zise băiatul.

Comăneșteanu avu plăcerea să vadă pe birjar trecin-
du-i pe dinainte cu un domn și o doamnă.

— Domnul medic, cu doamna institutoare.

— Dar noi, Ionică ?...

Ionică se uită la el.

— Păi, să mergem la *casină*.

— Da' sunt trăsuri acolo, măi ?

— Trăsuri la *casină* ? !...

— Dacă nu sunt trăsuri, ce să căutăm acolo ?

— La *casină* ?...

— Ei.

— Pe d-nu notar.

În sfîrșit o porniră în căutarea d-lui notar.

Pe o piață pavată, la încrucișarea a două strade. era așezată o casă curată, unde *inteligența* locului venea să citească jurnale. Comăneșteanu fu întîmpinat de un domn, foarte cumsecade, care, de îndată ce auzi păsurile tînărului, trimise oameni în toate părțile, unii după trăsură, alții după d-l notar. Intrară în vorbă. Domnul acesta era stăpînul *casinei* — prin urmare un simplu negustor. Vorba lui însă era cuminte și rezervată. Căuta în ochii lui Comăneșteanu cu o pătrundere rară. Tînărul fu mirat de a-l auzi și pe acesta vorbind cu aceeași pricepere despre lucrurile din țară, ca și pe doctorul din tren. O fetică îi aduse un pahar cu apă. Fata era de o frumusețe uimi-

toare, cum în general părea a fi toată populația femeiască a satului.

— Iată domnul notar ! zise cineva. Haide, domnule notar, că te așteaptă un domn.

La aceste cuvinte o voce înfiorătoare răspunse de pe ulița cealaltă, gemînd :

— Că cine mă așteaptă ?

„Haiti ! socoti Comăneșteanu ; pînă aici mi-a fost !“

Și, făcîndu-se mititel, cu mîna pe revolverul din manta, așteptă o clipă să vadă ivindu-se *pajura*, care trebuia să-l ia în nouri. Dînsa apăru sub forma unui domn cu barbă și mustăți :

— No, că cine-i ăla de mă caută ?

„Văleu !...“ zise întru sine tînărul, tremurînd.

Apoi, scoțînd capul dintre umeri, îndrăzni să hîguiască un cuvînt :

— Eu...

— Da' că ce doriți ?

— Aș dori, mă rog, dacă nu vă supăr, domnule notar, să știu mai întii de este adevărat că în ceasul de față sunt destul de norocit să vorbesc cu domnul Zgurea...

— Cu dînsul.

— Atunci, mă rog, eu viu din partea d-lui Dobrovici, cumnatul d-voastre, care mi-a spus că dacă voi avea noroc să vă găsesc acasă, am să vă văd lucruri interesante cu d-stră.

— Că bată-l bîta de noroc, domnule. Doară ce vrea el, cumnatul; de mă pîrăște așa la lume ?...

Se vedea însă că-i făcea plăcere pîra cumnatului.

Pe cînd el vorbea, tînărul îl privea pe furiş. Om vîlnic, cu ochiul viu, cu mersul de cătană, domnul notar putea să aibă între 40 şi 60 de ani.

— Da', mă rog, cine sunteţi domnia-voastră ?

— Alexandru Damian Comăneşteanu.

— Comăneşteanu, Comăneşteanu... Poate fiu de-al eroului ?...

— Nu fiu, dar rudă. Eu sunt ginerele părintelui Lupu.

— Ginerele părintelui Lupu din Hureşti ?

— Da.

— N-o, d-apoi că aşa spune, firtatule. Că poate ai fi şi cu doamna, zise el, ridicînd ochii a vitejie.

— Nevastă-mea a rămas la gară, fiindcă nu erau trăsură.

— Iii !... Gheorghe tată, mi-o făcuşi !

Tocmai atunci sosea trăsură după care umblau. Domnul notar ridică mîna în slava cerului şi se aruncă în birje ca un flăcău de 20 de ani.

— Mă duc s-aduc pe nepoata. D-l prîtopop ştie c-aţi venit ?

— Ba nu.

— Că doar, domnule, a crescut pe genunchile mele.

Comăneşteanu nu înţelegea bine dacă d-l prîtopop sau nevastă-sa crescuse pe genunchile d-lui notar. Pricepu mai pe urmă că toate fetele din sat îi erau nepoate, după cum îi erau nepoţi toţi flăcăii, şi mai mult sau mai puţin toţi cei şapte mii de locuitori ai satului. D-l notar le era unchi, avocat, povăţuitor ; îi boteza, îi însura, îi îngropa ; vindea, cumpăra, zidea şi dărîma pentru dînşii. Primarii se schimbau, pretorii şi judecătorii de asemeni. Unii mai

mureau, alții îmbătrineau, numai domnul notar răminea neclintit. Domnia-sa părea a se fi alcătuit așa cum era astăzi, într-o epocă preistorică, și de atunci ieșise din legea schimbătoare a firei, păstrindu-și aceeași binevoitoare tinerețe, aceeași putere și aceeași jachetă. Numai părul i se mai rărise și haina i se pătase, dovadă, aceasta din urmă, a unei stări sufletești ce nu împiedeca niciodată pofta de mâncare, și dovadă, poate, și a unei rinduieli casnice ce lăsa de dorit. Căci, lucru ciudat, un om cu atâtea rude trăia singur cuc.

Într-o casă încăpătoare, cu lucruri curate, cu o curte singuratecă, în care creșteau cîteva floricele și cîntau grierii, locuia omul acesta, cel mai burlac dintre oameni. Cînd intra seara să se culce, vira o cheie cit-un buzdugan în broasca porții, își ștergea cizmele de răzătoarea de lingă scară, urca treptele și se dezbrăca, pe cînd luna lumina ceardacul. Nici o vietate nu turbura tăcerea lîocului. Rar, cîte un măr cădea din ramuri, pe care lelea Măria avea să-l adune a doua zi, cînd domnul ieșea. Căci așa erau potrivite lucrurile, încît niciodată stăpînul și sluga nu se întîlneau. Bătrîna trăia la casa ei.

Așadar *unchiul* se ducea la gară să-și aducă nepoata.

În vremea asta, în jurul lui Comăneșteanu se adunaseră vreo zece persoane, preoți sau învățători. De la primele cuvinte, tînărul băgă de seamă că mai toți erau oameni culți.

Prinseră a bea cîte un pahar. Întrebări discrete, vorbă cumpănită, cîte un *viț* nemțesc în onoarea lui Bacchus, — iar încolo, rezervă. Parcă o lungă deprindere de încătu-

șare a gîndului liber îi dresase pe toți. Cine era noul venit ? Un domn de peste munți. Vorba asta de *peste munți* cuprindea înțelesuri întinse, orizonturi luminoase, farmecul șesului sclipitor, ce curge de pe plaiuri către apa, unui bătrîn fluviu. Dar, în fine, cine era și ce voia noul venit ?

Cînd auziră cine și ce era, cercul se închise de tot împrejurul tînărului, iar vorba umblă liberă.

Deodată, domnii mai tineri ce erau împrejurul mese-
lor se sculară, făcînd loc unui alt domn, care venise pe nesimțite.

— Mă rog, d-le pròtopop, iată aci o rudă a domniei-voastre din România.

— O rudă a mea ?

Mirat, dar zîbind cu bunătate, d-nul protopop aștepta să afle despre cine era vorba. Cînd i se spuse cine era noul venit, dînsul deschise brațele :

— A !... Nepoate dragă, vino frățioare să te văd... Da' unde-i Mia ?

Și, într-o învălmășală comică, plină de duioșie, bătrînul strînse în brațe pe Comăneșteanu și apoi se învîrti împrejurul lui, cercetîndu-l ca pe un obiect de lux. Mulțumit, clipi din ochi către ceilalți, parcă ar fi zis : „sămînță bună“. Apoi grăi către el :

— Așa este. Da' unde ți-e nevasta, tinere ? Să mă duc la baba mea. frate, că sosești așa ca o ploaie de vară. Să fi știut, mă îmbrăcam, vă ieșeam înainte, că doară ne bucurăm... Mă rog, da' unde-i Mia ?

D-l protopop Marçu Stamate era de-a binele unchiul fetei. De statură mijlocie, cu barba albă, îmbrăcat curat

și mai cu seamă vorbind limba fără nici un accent, — d-l
protopop plăcu deodată lui Comăneșteanu, prin aerul său
deschis și hotărît.

După ce mai schimbă cîteva cuvinte cu cei de față,
unchiul luă pe nepot de braț și porniră spre casă.

O seară limpede se cobora pe dealuri. Apa girlei se
fărîma de pietre gîlgiind a primăvară.

IX

Comăneşteanu deschise a doua zi obloanele de la ferestre, pe o curte mică, închisă de toate părţile de zid şi plină de flori. Casa în care se afla el cu nevastă-sa sta aşezată la o parte, în fundul curţii, pe cînd la drum erau altele, mai mari.

Mirarea tinărului creştea din ce în ce. Odaia în care dormise i se păru cea mai originală împerechere de stiluri şi lucruri, parcă o bătrînă olandeză ar fi aşezat la locul lor unelte româneşti. Tavan de scînduri, podele de scînduri ; o *talpă* peste care stau teancuri de scoarţe şi de bucăţi de *pănură* ; sus, un jgheab, ce făcea ocolul camerii, plin de străchini şi ulcele ; sub jgheab, fel de fel de şervete, aşa zisele *culmare* sau *chindele*, ale căror culori şterse desfătau privirea ; pe sub dinsele, clădării de porumb rar, cînquantin tărcat, atît de vechi, încît, la cea mai mică atingene, boabele cădeau ; apoi, ici şi colo, cîte o tivgă, elegantă ca un vas grec ; la un colţ, sub un clopot pătrat de sticlă, icoane bătrîne, cu busuioc uscat şi cîteva figuri

nemțești de vicieim. În mijlocul atîtor lucruri uitate de vreme, un pat de fier, foarte modern dar și foarte comod.

După ce Comăneșteanu se îmbracă, se duse să bată la ușa neveste-si. Dinăuntru venea zgomot de voci, risete și țipete.

— Nu se poate !

El mai așteptă puțin, și iar bătu.

— Nu se poate, domnule ? strigă mătușe-sa. E !... da' zorit mai ești !...

Se auzea glasul neveste-si, care se ruga să deschidă.

— Zău, lelițo, lasă-l să intre.

— Nu se poate, soro. Ia mai așteaptă, nepoate, că nu ți-o fi pus ulcica. Ei, Doamne !...

Noua mătușe a lui Comăneșteanu, lelța Lena, cum o chemau toți, era o persoană grăsulie și durdulie, cu ochi rotunzi, cu obraz rotund, cu piept și brațe rotunde, — o minge săltăreată, plină de haz, a cărei vorbă peltică da graiului său o continuă notă umoristică. Comăneșteanu ridea singur de modul cum rostise cuvîntul „ulțică“.

După cîteva minute, pe cînd tînarul, întors la-dînsul, se uita la scoarțe, se deschise ușa binișor și nevestă-sa întrebă încet :

— Ești singur ?

— Da.

Dînsa veni repede la el, îl luă de gît și-i rosti în ureche:

— Mă îmbrac cu portul nostru național...

Apoi, plecînd capul pe o parte :

— Sunt așa de fericită !...

Era mai cu seamă încântătoare, cu părul împletit în coade și prins sus, ca o cunună ; cu iia brodată ; cu catrința albastră închisă ; cu briul tricolor ascuns sub bundă.

— Lelța s-a dus să-mi aducă broboada de cap. Să te faci că nu m-ai văzut... Colorile noastre naționale le purtăm pe noi, ca să nu se întâmple rău... Nu mai știu cum îmi stă. Ți plac ?

— Foarte mult.

— Mă duc.

Apoi, de la ușe, se întoarse înapoi :

— Cum ai dormit ?

— Minunat. Dar tu ?

— Așa și-așa... Eram cam departe... Mă duc, că vine lelța.

Și se repezi pe ușe, rîzînd, dar cînd să iasă se lovi piept în piept cu mătușe-sa și unchiu-său.

— Brava, frumos îți șade să mă trădezi ! Vezi, Stamate ? S-a dus fuga la bărbatu-său... Se înțelege ! Că fără' de dumnealor noi nu putem trăi. Lasă. că o să bocești acasă, singură, pînă n-ai mai putea. Dumnealui o să se ducă la consistor, iar tu o să-ți uzi pîinea cu lacrimi.

Bătrînul făcea un haz nespus :

— Schimbă consistorul, Leno, că doar nepotul nu-i popă.

— Zău, Stamate.

Și citeșitrei intrară înapoi la Comăneșteanu, rîzînd.

— Bună dimineața, domnule nepoate... Da' mi-ai învâțat-o bine la buiestru...

Comăneșteanu îi sărută mina.

- Zău, uite ce „buzor“ de fată.
- *Bujor*, Leno, zise protopopul.
- Lasă, dragă, că ți-am fost bună, macar că sunt pel-tică. Ia adu-mi, mă rog, Stamate, niște ace, să prind fetei broboada pe cap.

Bătrînul protopop se duse foarte serios să caute acele, pe cînd Lena și Comăneșteanu se învîrteau împrejurul Miei.

— Uite, Alexandre dragă, asta este *iia* mea de la cu-nunie. Mă rog să te uiți la o mîneacă. Vezi ? Aici se des-parte în lung printr-o fășie, cu găurele, zise *cheiță*, pe lingă care vin altele, tot în lung. Astea se cheamă *șirê*le, astea *podobele* și aicea vine *ciocănelul*. Iar dacă ești om de gust, admirează, mă rog gulerul sau *ciupagul*, cum îl chemăm noi...

— Să admiri, Alexandre ! zise Mia, rîzînd.

— Da' să știi tu, urîto, care te-ai înstrăinat de neam și te-ai făcut bucureșteancă, că-i tot lucrat cu mătase neagră și cu aur, ca o filigrană.

Apoi, lăsînd mîneca, rămase pe gînduri :

— Zău, că tare-i frumos la dumneavoastră la Bucu-rești. M-a dus Stamate acum doi ani și, drept să-ți spun, mi-a plăcut foarte mult.

Veni în sfîrșit și protopopul, aducînd o perniță de mătase, în formă de inimă, înfiptă cu ace.

— Iată-ți inima, Leno.

— Ba, dragă, o fi a ta, că a mea numai o dată a sîn-gerat, și atunci mi-ai vindecat-o tu. Săracu Stamate, a îmbătrînit și el, am îmbătrînit și eu... Ei, niște pensi-

onari !... Da' lasă, dragă, dacă ai fi tu cuminte, îți dă Lenuța bănuți să te mai repezi pîn' la Viena...

Și zicînd astfel, clipi din ochi către Comăneșteanu ; apoi oftă în pilde :

— Hee !... că mult îi dulce pustia de Vienă !...

Protopopul rîdea să se topească. Nevastă-sa isprăvi de gătit pe Mia.

— Haidem sus, copii, să ne luăm cafeaua.

Pe cînd se duceau la cafea, tocmai intra d-l notar. Deși ceasurile erau de-abia opt, d-să ieșea deja de la slujbă, pe care o începuse din zori de ziuă cum se și cuvine la țară.

— Cu bună dimineața la cocoane și la domni.

Comăneșteanu băgă de seamă că aerul înspăimîntător al d-lui notar se îndulcise, parcă devenise chiar duios. Cînd vorbea cu Lena și cu Mia, glasul său lua intonațiuni molcome.

— Cine-i acum mai mîndru ca doamna Stamate !...

Lena dete din cap, mulțumită.

— Vino cu noi, d-le notar. Tot numai o dată pe zi mănînci ?

— Tot.

— Da' azi o să mănînci de două.

— Nu cred.

— Ba eu cred, că doară nu te împărtășești în toate zilele. Afară de asta, apoi, ce să zică Manda mea, cînd o ști că d-nul notar nu i-a gustat aluatul ?...

— I !... doamnă Stamate !... că la mare ispită mă pui !...

Apoi rotind ochii a vitejie :

— Fie măcar ce !... am să mănînc, — dare-ar turcu-n ea de burtă !

Și, luînd pe Comăneșteanu de braț :

— Rogu-te, domnule, n-ai auzit domnia-ta vorbindu-se pe la curțile străine de o gospodină a noastră ?... și de un oarecare „pici de rață pe crăută ?“.

Lena rîdea, mulțumită. El urmă cu înțelesuri :

— Că doară știe el mitropolitul roman, în lumea drepților unde se află, despre bunurile noastre !...

Slăbiciunea mătușe-si pentru arta culinară devenea astfel evidentă, și Comăneșteanu ridică laude în cinstea cozonacilor și a zaharatelor de la cafea.

După ce mîncară, trecură în salon — sau mai bine în saloane, căci erau trei, curate și îngrijite.

De la ușa celui dintii se vedea, în fundul celui de al treilea, un bust de marmură, de gîtul căruia sta, ca o lentă, tricolorul românesc. Comăneșteanu recunoscă pe Brătianu ⁶⁷.

Pe mese și pe etajere erau numai cărți românești, tot ce editase și tot ce vinduse Socec de la înființarea librăriei sale pînă în zilele noastre, — căci ceteria era a doua slăbiciune a Lenei. De la cele mai depărtate calendare apărute în Transilvania, pînă la *Nichipercea* și pînă la ale lui N. D. Popescu ; de la primii poeți, Văcărescu, Conachi și ceilalți. pînă la Eminescu și urmașii săi ; de la boierii și ciocoi lui Filimon ⁶⁸, pînă la „Biblioteca pentru toți“ a lui Müller — toate erau de față.

— Foarte interesante lucruri, zise Comăneșteanu, cu o carte în mînă.

Mătușe-sa venise lângă dînsul și se plecă subț carte, ca să poată ceti titlul.

— „Blondă, cu ochi negri și albă ca o fee“, zise ea, arătînd către Mia.

— „Un cap frumos de înger pe umeri de femeie⁶⁹“, întări bărbatu-său.

— Cum, cum?... Săracu Stamate, tot îi mai plac capetele de înger. Ai îmbătrînit, omule.

— Așa zice Nicoleanu, creștino.

— Ba să mă ierți. Nicoleanu zice: „un cap blondin de înger“.

— Se poate. Dar atunci trebuie să înceapă altfel: „pală, cu ochi negri“, sau așa ceva, ca să nu se repete.

Comăneșteanu, ascultîndu-i, pusese mîna pe altă cîrtică.

— „Locuința mea de vară e la țară“, zise Lena.

— „Acolo aș vrea să mor, ca un fluture pe floare“... adăogă bărbatu-său, încet și rizînd.

— „Beat de soare, de parfum și de amor⁷⁰“. No, că e prea frumos pentru un popă.

— Da' că tacă-ți gura, femeie, că doară zice Depărățeanu, nu zic eu.

— Lasă, dragă. că le știi pe de rost... Pin' te-ai făcut preot, cine cînta mai frumos pe sub ferestrele de la Rășinari!...

Mia ridea cu o poftă nespusă. În copilăria ei, de cîte ori venea să petreacă vacanțele la Seliște, tot aceleași glume nevinovate se repetau între soți, ca și astăzi, fără nici o umbră de adevărată mîhnire. Ei trăiseră și îmbă-

trîniseră singuri, el cu slujba bisericii și cu căutarea unor vii, din care agonisise stare — ea cu grijea gospodăriei.

Acasă la dînsa, fata văzuse aceeași deplină înțelegere între tată-său și maică-sa, aceeași identificare de interese, de gînduri și de aspirațiuni. Ce departe erau aceștia de familiile pe care le cunoscuse în București, de directoria institutului în care învățase, pururea în ceartă cu bărbatu-său ; de Anna și de general ; de nervozitatea fetelor din pension, cari plecau de-acasă fericite ca să nu mai audă infamiile dintre părinți !

Cînd făcuse cunoștință, la Comănești, cu socru-său, și, mai mult, cu cele ce-l înconjurau, cu lucrurile de acolo, Mia avusese simțimîntul exact că peste toate plutea sufletul binefăcător al unei femei, care întru nimic nu se aseamăna cu celelalte multe. Cînd bărbatu-său zicea cîte o dată „mama“, — cu accentul cald și pasionat al copiilor rămași orfani, — în gîndurile fetei se înfiripa imaginea unei fee, ceva nepămîntesc, senin și binevoitor, către cari se raporta pe sine, cu speranță să-i semene.

Așa, că, deși era fericită de-a umbla cu bărbatu-său prin străinătate și mai ales prin țara ei, aspirațiunile fetei zburau către casă, unde se credea chemată să umple golul pe care-l lăsase Sașa murind.

Steteră cîteva zile pe loc, făcînd cunoștință cu toată *inteligenta* satului, cu oamenii chiaburi (și erau unii cari aveau cîte 50 și 100 de mii de florini) ; cercetară școlile și breslele de meseriași ; admirară îndeminarea femeilor, care țeseau minunatele marames cu care-și înveleau capul, lucrau *pănura* și toată pînza de îmbrăcăminte.

Protopopul și doamnă-sa țineau ca după Seliște, „satul cu neveste frumoase“, Comăneșteanu să vadă alte sate românești de primprejur, cum bunăoară Poiana, „satul cu bărbați frumoși“.

Negreșit, pe d-l notar căzu sarcina de-a însoți pe tineri sus la Poiană. D-sa se declară gata să meargă, dacă mai cu seamă „alde Manda va pregăti de-ale mîncării“.

X

Într-o duminică dimineața trăsura ducea pe Comăneșteanu, pe Mia și pe d-l notar sus la satul Poiana. De-abia ieșiți din Seliște, călătorii intrară în alt sat românesc, *Galeșul*, și din acesta în altul, *Tilișca*.

Peste tot aceeași naivă manifestare a simțimentului de patrie, prin zugrăvirea lui Mihai-Viteazul pe tablele de la prăvălioare, cu inscripția „la Mihai Eroul“.

Popularitatea victimei de la Turda nu era datorită numai faptului că se bătuse și murise în Transilvania — ci mai cu seamă faptului că el este oarecum sinteza calităților sufletești ale fraților noștri de peste munți. Voinic la trup, chibzuit la minte, mare general, dar și mai mare bărbat de stat, el trăise și murise pentru îndeplinirea unei idei politice : unirea tuturor românilor. Neamul nostru a avut poate generali mai mari, a avut pe Ștefan-vodă al Moldovei, admirabil geniu militar, încântătoare fire de idealist, care însă părea a nu pricepe nimic în politică, deoarece el socotea că e mai bine să se unească

Moldova ca oricine, cu turcii, cu tătarii, numai cu polonii și cu muntenii nu ⁷¹.

— Vezi, mă rog, domnule, rezultatul acestei politici a fost că unirea celor două țări surori s-a făcut numai cu 350 de ani mai târziu, iar domniile-voastre ați încăput sub jugul turcilor, pe cînd era în firea lucrurilor ca stăpînirea turcească să se oprească la Dunăre, frontiera ei naturală. D-apoi vezi, domnule, rogu-mă, Ștefan cel Mare era Bogdănesc, cu scaunul domniei la Suceava, în cealaltă extremitate a românismului.

D-l notar avea o teorie a sa, care zicea că adevărații și singurii moștenitori ai romanilor pe pămînt erau oltenii și trasilvănenii ⁷².

— Că doară, domnule, cînd te întilnești astăzi cu oltenii mehedinteni și gorjeni, cînd vezi femeile de la noi din Seliște, cînd dai de ciobanii din Poiană, pare că faci cunoștința unui popor lătin nou, admirabil prin frumusețea tipului, brun, voinic, în care foarte puține urme de daci au mai rămas. Aștia sunt lătini și nu sunt altceva, sînt romani de la Roma, crescuți în munții Carpați. Pe cînd moldoveanul [...] domniei-voastre e mai mult blond, e la înfățișare mai modest, parcă ar avea cunoștință că în vinele lui nu curge sînge de-al cuceritorilor.

Mia părea oarecum jenată de opiniile d-lui notar, pe cînd bărbatu-său, dimpotrivă, era încîntat de ele.

— Mă rog, domnule notar, zise el, zîbind, știi că, după o teorie nouă, oamenii bruni trec drept inferiori, — în toate cazurile sînt socotiți că neavînd nici un fel de putere inventivă, ca antiartiști și nepoeți.

— D-apoi că nu-i nici o pagubă dacă n-om avea poeți. Cu poeții dăm de mal. Nouă, domnule, ne trebuiesc bărbați care să stea la noi și să lupte cu noi ! Că doară poeții fug peste munți la domniele-voastre, că acolo e trai mai bun și muncă mai puțină ⁷³.

Comăneșteanu rîdea.

— Bine, bine, dar totuși vă trebuiesc poeții, să vă cînte faptele mari ale trecutului și să vă ție în prezent sufletul deștept.

— Vai de vii !! D-apoi, domnule, gîndul îl avem noi neadormit și fără de dîșii ; iar cît despre faptele mari, ne-ar trebui mai întîi bărbați care să le facă și apoi cîmpoeri care să le cînte.

Trăsura se urca drept la deal, printre munți singuratici. Ici și colo se iveau pe corhane pete înbrumate.

— Iată acolo, domnule, moliftii noștri. Fiecare comună e datoare să-i semene și să-i îngrijească, pentru împădurirea locurilor. La domniele-voastre se face așa ceva ?

— La noi se taie.

— Legea forestală nu vă pune îndatorire să replanțiți ?

— Nu știu — îmi închipuiesc că da.

D-l notar se uită lung la acest proprietar de pămînt, care cunoștea teoria oamenilor bruni, dar nu cunoștea legea forestieră a țarei sale.

— Mă rog, și de ce teoria că oamenii bruni sunt inferiori ?

Ideea asta îl plictisea.

— Probabil fiindcă a fost făcută de un om blond.

— No, că așa se poate. Da' că ce are el cu noi ?

— Nu are nimic cu dumneavoastră personal. Cel mult dacă o avea ceva cu romanii.

D-l notar dete din mîină, sceptic :

— Bată-l blendele de sas, că de nu poate să fie el roman, vrea să dea cu proașca în noi. Și ce zice, rogu-te, domnule ?

— Zice că poporul latin, în epoca lui Traian, cînd a venit la noi, era compus din elemente italice, din cari băștinașii blonzi ai Lațului dispăruseră cu totul. Caracteristica fizică a acestui popor era deci caracteristica omului pe care antropologia îl numește *homo-alpinus* și *homo-mediterraneus*, — cu alte cuvinte, brachycefalia sau dolichocefalia occipitală, unită cu fața pielei brună ⁷⁴.

— Ei, ș-apoi dacă era brună ? !

— Nu-i nimic. *Brachys* însemnează *scurt*, iar *dolichos* însemnează *lung*. Se pretinde că oamenii cu capul scurt și cu fața pielei brună, cu alte cuvinte brachycefalii, sunt inferiori oamenilor cu capul lung și fața pielei blondă, adică dolichocefalilor. Orcît de puțin dovedită să fie inferioritatea creatoare a oamenilor cu capul scurt și orcît de greu să fie de-a se proba astăzi că romanii ar fi avut un asemenea cap, un lucru rămîne totuși știut, anume, că marele popor de la Tibru, care cucerise lumea, fusese incapabil de-a da un geniu creator în artele plastice, iar în poezie, deși mai înaintat, rămăsese imitator al grecilor. Atît merge de departe incapacitatea lor artistică, încît chiar mai tîrziu, cînd adică invaziunile germane sădiseră însușirea idealității în alcătuirea sufletească a lati-

mului, latinii de la Roma rămân refractari artelor și nu iau nici o parte la Renașterea italiană.

— Vorbe, dragă domnule. Cine, mama-pădurei s-a ținut de măsurat oapetele romanilor ?

— S-au găsit și nebuni de ăștia.

— Eu știu una și bună, domnule : că strămoșii noștri au cucerit lumea și v-au cucerit și pe domniile-voastre, dacii. Da' că or fi acuma occipitali, or alte dihănii nu mă bate dorul să aflu.

— Foarte bine, zise Comăneșteanu rizind.

— Rogu-mă de-un cuvântel : ce vrea să zică geniu creator ? Unul care să facă idoli de ceară, or să cinte doine și poezile ?... Nu. Omul de geniu este acela care stăpânește pe alții prin puterea armelor și prin bogăție, căci, la urma urmelor, oricine concepe un plan, fie de bătaie, fie de îmbogățire, și-l aduce cu succes la îndeplinire, creează, căci lucrează cu entități, prin urmare, cu esența însăși a ființelor. Și asta făceau romanii.

— Asta fac și englezii cei blonzi, zise Mia.

— Ei, nepoată, ai trecut la dușman !...

— Mă rog, domnule notar, m-ai atins la daci.

— Păi că chiar. Ia mă rog, domnule, întoarce-ți privirile înapoi, că ajungem în *Dealul dorului*.

În adevăr, de pe culmea înaltă pe care erau, se vedeau văile și dealurile Carpaților transilvăneni, se vedea pământul sacru în care dormeau osemintele biruiților și ale biruiților, se vedea podoaba verde a munților, ce părea a suride de speranță. Aci era Dealul dorului ; dincolo, spre Grădiștea, era Sarmisegetuza ; jur împrejur erau sate românești : Apoldul-de-jos, Miercurea, Ludosul, Singătinel,

Cutul, Rodul și Poiana ; în fund, răsărea ca din legenda vremii, vârful codrilor îndepărtați, strejuind văzduhul cu puterea stejarului uriaș, ale cărui rădăcini își luau ființă din inima pământului Daciei. Aci apa curgătoare și ciocirlia dimineții, vântul și pădurea, stelele de sus și dorurile de jos, spuneau românului că tot ce este aci e a lui.

Comăneșteanu, uitînd că d-l notar era de față, zise neveste-si mișcat :

— Cît de fericit sunt eu de a vedea locurile astea !... cum erai tu fericită de-a vedea Roma.

Apoi adresîndu-se notarului :

— Domnule notar, noi trăim prea depărtați unii de alții, ne cunoaștem puțin și ne judecăm rău. Ar trebui să ne vedem mai des și să ne iubim mai mult.

— Hei, dragă domnule, parcă noi n-o dorim !... Numai, nouă nu ne prea dă mina să umblăm. Dar domniile-voastre, care, după cum spune cumnatul, mergeți în toți anii la scalde prin țări străine, ați putea să vă abateți și pe la noi, că doară vă suntem în drum și vă suntem frați.

— Așa s-ar cuveni.

— Acum suntem chiar în *Dealul dorului*.

— De unde numele ăsta așa de poetic ?

— De acolo, că aci se despart muierile de bărbați cînd aceștia pleacă în România după comerț, și tot aci le iesă în cale cînd se reîntorc. Că lumea pe aicea, domnule, e săracă din partea pământului : ce năpasta să ari pe corhanele astea ?... Dar trăiesc oamenii din oierit ; se duc prin România, prin Dobrogea, prin Rusia, pe la dracu și pe la mine-sa, și se întorc acasă cu părăle.

— Nu se întîmplă unora să rămînă pe acolo ?

— Domnul ferit-a ! Macar de-o ști el românul că-și vinde pita din gură și de venit acasă tot vine ⁷⁵ !... D-apoi cînd e vorba de Poenărești, știe-l tat-su de moșan, că nici Iuda cel spurcat nu-l înșală.

După ce ieșiră din Rod, trecură printr-o pădurice de cătină, scundă și degenerată, pe unde se iveau ici și colo pete de arătură. Cîte un cal singuratec păștea în dîmbul corhanelor. Pace peste tot.

Comăneșteanu opri birja și se dete jos, dorînd să calce cu piciorul pămîntul acela.

— Aș vrea să aprînd o țigară, zise el nevaste-si ; ră-mii în trăsură.

Pe locurile acestea despădurate se întindeau altădată codrii întunecați ai băștinașilor, goronii, paltinii și stejarii, din umbra cărora ieșeau triburile vînjoase ale costobocilor, ale carpilor și teuriștilor ⁷⁶, mergînd să moară, sub ochii taraboștilor lor, pentru apărarea pămîntului Daciei ; pe locurile acestea se isbiseră ei de frontul de granit al legioanei romane, asurzind văzduhul de urlate, de zingănitul lăncei, de rîncezatul cailor ; pe aci buciumasă cornul din Sarmisegetuza, deșteptînd ecourile Streiului, văile Oltului, umplînd de fiori de ură inimele dacilor și roșînd de sînge apele.

Au trecut anii și veacurile. s-au stîrpit stejarii, au amuțit cornurile. Dar, din plămada singelui strămoșilor, a crescut o rasă nouă, tăcută și răbdătoare, al cărei suflet se înalță sus, în restrîște, și se pregătește pentru victorie. Salve ție, viță puternică de pe malurile Tibrului, ce-ai ră-sărit în huma neagră a Carpaților, și ție, pămînt credincios al Daciei, ce-ai păstrat virtuțile avute, salve !

O mișcare cu mîna în vînt făcu pe Comăneșteanu să se deștepte. Visa cu ochii deschiși, nepotul eroului de la Grivița. Se încărcase de gînduri războinice și i se părea că are de răfuit socoteli cu vlăstarii de primprejur, pe care îi tăia cu vîrful bastonului.

Cînd se uită înapoi, trăsura se oprise, iar de aripa ei sta rezemată o femeie, care vorbea d-lui notar. Comăneșteanu se apropie și dinsul.

Femeia era romîncă dintr-un sat unguresc. Ea povestea d-lui notar greutățile vieții, în fugă și cu un aer eroic, parcă ar fi zis : „sunt nevoi, domnule, dar nu mă tem eu de ele“. Alta o muncea pe femeie :

— Rogu-mă frumos, domnule notar, a născut noră-mea un prunc. și alde bunică-su ar vrea să-l boteze de Mihai, dar ne e frică de unguri că ni-l scrie în cărți pe numele de Mihaly.

— No, că bine, leleo. Iată aici o listă de nume ce nu se pot schimonosi pe ungurește : Pompeiu, Drusu, Cicerone, Agrippa, Cincinatu, Tiberiu etc., etc. și pentru fete de asemenea : Lepida, Rubria, Plautia, Marciana, Plotina și celelalte.

Femeia zîmbea nedomirită :

— Bine, rogu-mă, domnule notar, dar apoi noi am vrea să-l chemăm Mihai pe băiat.

— Cheamă-l tu, leleo, cum ai vrea acasă, numai în condica ungurului nu. Acolo să-i zici Pompeiu...

— Păi, așa să facem.

După ce plecară, d-l notar explică tinerilor cum, printre celelalte angarale, statul maghiar inventase și laicizarea registrelor stării civile, al cărui scop nu era altul

decit de a maghiariza numele românilor și a celorlalți su-
puși nemaghiari, pentru ca în a doua și a treia generație
să li se piardă numele patronimic o dată cu numele de
botez.

— Se poate una ca asta ? întrebă Comăneșteanu.

— Da' cum să nu se poată !... Domniele-voastre cre-
deți că e glumă. Apoi, dragă domnule, trebuie să știți și să
o spuneți și pe acasă, că aici la noi totul este organizat
pentru a ne maghiariza sau a ne ucide ; totului tot : poli-
tică, justiție, administrație, tot, mă rog... Dar nu-i suc-
cede lui, ungurului !

Trăsura intra în satul Poiana. Călătorii traseră drept
la biserică.

Parcă, pentru a întări cuvintele d-lui notar, lumea, gă-
tită de sărbătoare, se grămădea la ușa templului.

Era acesta un adevărat locaș de rugăciune, plin de lu-
mină — o catedrală albă, zidită din banul românului, adu-
nat cu răbdare și încredere.

Cind intra ră înăuntru, Comăneșteanu deschise ochii
mari, văzînd dar necrezînd parcă ochilor. Era oare cu pu-
tință ?

Gătiți de sărbătoare, 700 de poporani umpleau biserica :
bărbații în față, femeile în fund, iar fetele sus în balco-
nul corului.

De cînd era el, Comăneșteanu nu văzuse ceva mai mă-
reț. Ciobanii aceștia, adunați la un loc, păreau senatul
roman de pe vremea lui Appius Claudius Caecus ⁷⁷, gata a
respinge propunerile lui Cineas ⁷⁸. Voinici, curați, cu bra-
țele rezemate în bită, cu pletele albe, stau oamenii dreți,
ascultînd sfînta leturghie. De la cojoacele înflorate, ce le

atirnau pe umeri, pînă la opînca puternică, ce se înălța la vîrf ca un vas plutitor, totul era nou, alb ca zăpada. De sub mîneca răsfrîntă a cămășii, ieșeau brațe vinjoase, rotindu-se prin aer cu o mișcare largă și făcînd semnul crucei. Se îndoiiau trupurile puternice înaintea preoților, care slujeau cu glas mare, iar gîndurile se ridicau către Domnul, într-un singur dor, dorul renașterii în patria comună. Parcă, în adevăr, pe fețele acelea bărbătești sta zugrăvită așteptarea senină a ușurării de jugul străinului, sperarea hotărîtă într-o vreme bună, cînd ciobanii de pe Tibru se vor redeștepta pe văile Carpaților în nepoții lor, în adevărații și singurii lor nepoți pe pămînt.

Comăneșteanu, mișcat de notele corului și de propriile lui gînduri. își simți pieptul umflîndu-i-se de emoțiune. Dinsul, cu nevastă-sa și d-l notar, sta în stranele de sus, lingă cîntăreții bisericii. El se întoarse către Mia, întrebînd-o din ochi ce era steagul românesc ce atirna lingă o icoană. Mia răspunse încet :

— Acolo nu-l poate atinge nimeni.

În adevăr, în mijlocul unui părete alb, deasupra unei icoane de aur, sta înfiptă o birnă enormă, de care atirna, ca o pînză de catarg, tricolorul românesc. Ce lucru ciudat !... Drapelul țarei i se păru pentru prima oară frumos, frumos și emoționant, simbolizînd oarecum patria nevăzută.

Lumina cădea piezișe prin ferestre ; fumul de tămîie se înălța în valuri către bolta templului ; glasurile corului răsunau pline de armonie, repetînd rugăciunea românului : „Doamne, fie-ți milă, ajută-ne și ne mîntuiește“.

Era cu adevărat un strigăt al sufletului ce pornea din toate piepturile : „Ajută-ne, Doamne !“ În gândurile tuturor sta imagina ideală a unei patrii comune, ce-i ținea drepti, luminându-le viața chinuită, ca o stea purtătoare de vești bune.

Cînd fu pe la sfîrșitul leturghiei, bărbații veniră la iconostas să se închine. Unul ieșea din mulțimea din dreapta, altul din mulțimea din stînga, și, așezîndu-se unul lîngă altul, se dau cu un pas înapoi, roteau brațele prin aer, cu mișcarea largă a omului voinic, apoi sărutau icoana, aproape tremurînd.

Cît ținu prefirarea închinării la iconostas, Comăneșteanu stătu înfîpt locului, cu sufletul turburat, cu ochii plini de lacrimi, căutînd să prindă fiecare mișcare, expresia chipului, gândurile și dorurile acestor păstori, a acestui admirabil popor, în care parcă trăia din nou timpul eroic al omenirii. Cei dintăi tovarăși ce veniră să se închine erau bătrîinii chiaburi, niște bărbați de oameni, rămași parcă din expediția argonauților, coloși cu umerii de bronz, cu pletele albe, cu fruntea netedă, ce făceau să tremure pămîntul cînd opinca se așeza pe el. Apoi trecură oamenii maturi, oacheși la față, frumoși toți, voinici și liniștiți, cu chimirul ca o cetate împrejurul trupului. Apoi, puținii tineri rămași în sat, deoarece mulțimea celorlalți rătăcea cu oile prin Rusia de miazăzi și prin Dobrogea.

După ce serviciul divin se sfîrși, unul din preoți se urcă în amvon și începu să vorbească.

Pornind de la un cuvînt din evanghelie, preotul învinui pe oameni că nu mai iubesc biserica, că nu vin în număr destul de mare, sau, cînd vin, nu sunt ascultători

și supuși, cu frica lui Dumnezeu în inimă. Glasul lui, cam dogit, se înălța din ce în ce ; vorba'devenea bătoasă și iritantă ; accentul, displăcut, împungea ca o sulită. Comăneșteanu, incremenit, se uita la bărbați : toți plecaseră capetele, parcă în adevăr ar fi fost vinovați de năpăstiele pe care le înșira preotul.

Tinărul bucureștean, deprins cu nepăsarea publicului românesc pentru biserică, se aștepta să audă laude aduse norodului, ce venea în așa mare număr să asculte sfânta leturghie. Și, cînd colo, muștrări ! El nu știa că în asta sta tăria neamului nostru de peste munți : în disciplina cu care îl țineau conducătorii școalei și ai bisericei.

După terminarea slujbei, cel mai în vîrstă dintre preoți se opri în mijlocul pieții și făcu semn oamenilor că vrea să le vorbească. Erau de față două mii de persoane, bărbați, femei și copii. Deodată tăcură cu toții. Preotul le spuse că a doua zi Banca rămînea închisă, deoarece domnul *casar* era chemat la Sibiu ; apoi, în puține cuvinte, ceru poporului să-și dea ofranda sa pentru un scop național (pe care nu-l numi, dar care era o amendă de plătit statului maghiar), și toți ciobanii se scotociră în chimir, dînd creițarul de la chiotoare ; în fine, le mai spuse că peste puțin timp se vindea la mezat o corhană de loc a unei bătrîne : cei cu dare de mină erau poftiți să cumpere locul, că nu care cumva să treacă pămîntul în mina sașilor sau a ungurilor ⁷⁹.

XI *

Pe la ceasurile 2, călătorii se urcau în trăsură, gata să ia drumul înapoi spre Seliște. Cînd însă trecură prin piața satului, le ieși înaintea unul din preoți, rugîndu-i să se oprească la horă.

Intr-un han mare, așezat la răscrucea drumurilor, era *Casina*, cum s-ar zice clubul satului, în care, ca și la Seliște, inteligența locului venea să citească ziare.

Camera era mică, ba chiar sărăcăcioasă, cu o masă în mijloc, cu cîteva scaune primprejur, — dar avea un aer auster, parcă aici s-ar fi exercitat cultul unui popor eroic pentru zeul războiului. Pe un perete, trei portrete strîmbe : Horia, Cloșca și Crișan ; pe celălalt, unul singur : Mihai Eroul. Acesta și iar acesta.

Cu căciula curcănească pe ochi, cu barda în mîna stîngă, cu pulpele strînse de coapsa calului, voia parcă să sară din zid și să-și libereze munții de străini. Încruntat și voi-

* În volum, probabil dintr-o eroare de tipar, capitolul nu e indicat. Textul se restabilește după manuscris (n.e.).

nic, așa cum l-a intrupat închipuirea poporană, marele nostru domn, ucis de bathorești⁸⁰, simboliza aceeași idee ca și iobagii de pe zidul din față, rupți pe roată. De o parte, prințul, sîngele Basarabilor, al lui Vlad Țepeș și Radu cel Frumos⁸¹, — de alta, poporul, sîngele credincios al legionarilor.

Parcă toate adierile fugare ale sufletului național se limpezeau și se fixau în odăița aceea săracă : ca dînsa, fiecare român de aci are o tainiță a inimei, în care păstrează imagina patriei, simbolizată în icoana eroului.

Și vai de cine trece prin lume sceptic, gol la suflet, și străin în gînduri !...

— De ce te uiți, mă rog, domnule, așa de lung la cadra asta ? întrebă d-l notar. Doară îl aveți pe Mihai Eroul în tuci, înconjurat de tunurile ce ați luat turcilor și pe care le-ați închinat lui, sireacul, cel ce știa așa de bine să-i bată !...

— Ciudat lucru ! răspunse Comăneșteanu, preocupat : parcă niciodată Mihai Viteazul nu mi s-a părut mai adevărat decît aici.

D-l notar dete din cap :

— D-apoi îl aveți domniele-voastre și mai adevărat, că doară vi l-au făcut pictorii așa cum a fost el, nalt și voinic, cu fruntea lui domnească ca o catapeteasmă, cu ochiul plin de gînduri, îmbrăcat în zale... Mă rog, domnule, să am iertare de vorbă, aveți domniele-voastre și mai multe de la Mihai : mănăstirile pe care le-a zidit, locurile pe care le-a călcat, orașul în care a trăit, — numai nu le cunoașteți, că, din cîte îmi spune mie cumnatul, domniele-voastre mai bucuros vă duceți prin țări străine decît prin țara româ-

nească... Înțeleg prea bine de ce. Numai, totuși, e nefiresc să nu-și cunoască omul mai întâi ce are frumos acasă la dînsul și apoi ce au alții.

— Noi venim acum din Italia, zise Comăneșteanu rîzînd.

— E bine că veniți din Italia, că acolo este obîrșia noastră. Dar la Monăstirea Dealului ați fost ? La Monăstirea Putna ați fost ? Fost-ați prin munții domnielor-voastre ?...

Apoi începu să ridă :

— No, că parcă a intrat nebuneala în mine de mă fac eu jude. Haidem sus, nepoată, să privim la horă, că de unchiașul sfătos fug și babele.

Se urcară sus, într-un balconăș de scînduri, din care se vedea cum umblau jocurile.

Sub un șopron deschis, se grămădea o mulțime de lume tînără, agitată de ritmul strident al unui trombon și al unei clarinete.

Se juca un joc național, *Învîrtita*.

Grupuri de cîte trei, două fete și-un flăcău, prinși cu minile pe după mijloc, se răsuceau pe loc, ca un inel, cînd la dreapta, cînd la stînga, fără alt farmec decît al repezi-ciunei. Trebuie însă să fi fost o nespusă voluptate în iuteala cu care se învîrteau, deoarece fetele, cu rochiile umflate de vînt, cu spetele aruncate înapoi, cu ochii închiși, se lăsau pe brațele flăcăilor ca pe răzemătoarea moale a unui leagăn.

Mai cu seamă era interesant grupul din margine : fetele, mititele amîndouă, păreau aninate de flăcău, ca ramurile unui salcîm înflorit, de trunchi. Dînsul, cu părul rotunjit

mocănește, cu umerii lați, cu brațele voinice, părea în fiecare moment că stă să le arunce peste acoperiș.

Pe sub fustele fetelor nu prea erau alte multe mobile, și, în învîrtirea lor nebunească, fiecare apărea așa cum o făcuse natura.

Mia zîmbea. Bărbații cu toate astea nu păreau nici scandalizați, nici mișcați. Un sens de patriarhală pudoare sta în esența însăși a lucrurilor, fără nevoie de șiretlicuri.

— Vezi, nepoată, asta e *burlac*, zise d-l notar.

— De ce rămîne burlac, întrebă Comăneșteanu : îmi pare încă tînăr și foarte voinic.

— D-apoi tînăr și este. Numai, pe aici, înțelesul vorbei *burlac*, e altul : se cheamă burlac flăcăul care nu s-a mai dus anul ăsta după oi. E un fel de candidat de însurătoare, cum s-ar zice la d-voastră — de aceea îi și caută fetele în coarne.

Mia se întoarse, zîmbind, către dînsul :

— Da' d-ta de ce nu te însori, d-le notar ?

— Da', bate-m-ar blendele, nepoată, cine mama cucului o să mă mai ia ?... Cum îi ici și ici, zise el arătîndu-și palma minii și creștetul capului. Dar apoi cît o fi Zgurea om, de viață nu se lasă : hai nepoată să jucăm.

Și, fără a aștepta răspunsul Miei, o luă de mină și deteră să coboare scările.

Tocmai atunci se urcau de jos doi jandarmi unguri.

D-l notar îi salută pe limba lor și trecu înainte. Însă, ajuns jos, se opri, uitîndu-se către cerdacul în care se suiau jandarmii. Poporul se adunase cu încetul sub balcon și privea. Muzica tăcuse.

Jandarmii puseră mîna pe preotul mai mare, spre a-l aresta. Acesta se smucea din mîinile lor, protestînd și cerînd să i se arate ordinul de arestare : cu ce greșise ? de ce era vinovat ?

Jos, poporul se făcuse zid.

Comăneșteanu, încremenit, se uita la cei doi jandarmi, scurți, umflați în pene, cu ochii mici, cu nasul turtit, cari, cu toate astea, păreau a nu se teme de nimeni. Un adevărat sentiment de ură clocotea în sufletul lui, o ură hărtăgoasă, iritată de pana de la pălăria ungarilor și de mustățile lor răsucite.

Cum erau grămădiți la un loc, în cerdacul strîmt, înțîmplarea voi ca unul din cei doi soldați să-l calce pe picior. Atunci, instinctiv, tînărul ridică mîna...

De jos, ochii d-lui notar stau ațîntiți asupra lui Comăneșteanu. Acesta, în fuga impresiilor, păru că înțelege privirea lor inteligentă și rugătoare și rămase cu mîna în vînt. Dar, neputînd să se stăpînească cu totul, o lăsă să cadă pe umărul jandarmului :

— Bagă de seamă, dobitocule, că mă calci pe picior !...

Jandarmul, ocupat să scoată din tunică ordinul de arestare al preotului, păru că n-aude și că nu simte.

După ce preotul ceti ordinul, rămase un moment cu hîrtia în mînă, gîndindu-se : ce făcuse ? Căuta omul să-și găsească vina, și n-o găsea, că doar toată viața și-o petrecuse învățînd cum să se poarte mai bine ca să nu încalce legile ungurești și totuși să rămîie român bun. Ce să fie ?

Deodată îi veni în minte strînsul creițarilor la ieșirea din biserică... Negreșit, dacă românul pune ban de la ban, ca să plătească amenzile la care erau osîndiți ziariștii lor,

aceștia nu mai puteau fi închiși, și deci, ziarele apăreau mai departe. Prin urmare, trebuiau loviți cei ce-i ajutau întru aceasta.

Un sentiment de milă și de dispreț se ivi pe fața bărbătească a preotului. El se uită la chipurile roșcovane și triviale ale celor ce reprezentau forța și legalitatea ; apoi se întoarse către popor și zise liniștit :

— Căutați-vă, fraților, de petrecere, că azi e ziua Domnului... Eu mă întorc.

Și plecă între cei doi jandarmi.

Oamenii, ascultători, rămaseră locului, uitându-se lung după preotul lor.

Cînd acesta se făcu nevăzut pe sub gang, tînărul voinic, ce răsucise fetele la horă, rămas palid în mijlocul curții, își luă căciula din cap și o aruncă în pămînt :

— I !... măi vere !... scoate-mi-ar corbii ochii !... Că de ce mai am brațele astea dacă nu-s de nici o treabă.

Apoi se așeză lingă un perete pe vine și scuipă în lături.

În dezgustul flăcăului, în nepriceperea femeilor ce clătinau trist din cap, în seriozitatea copiilor ce se opriseră din jocuri, se citea disperarea mută a unui popor ajuns la marginea răbdării. În tot ținutul vechiului pămînt al Daciei, acolo unde românul se simțea băștinaș, crescut parcă din inima solului, ca goronii, n-avea cap să trăiască, el, stăpînul cel adevărat, al cărui sînge îngrășase brazda, ai cărui strămoși, de mii de ani, umpluseră gropnițele !...

— Bine, frate, zise Comăneșteanu, sufocat de indignare, e cu putință să fim atît de lași, noi, cei de dincolo, ce ne pierdem vremea în certuri păcătoase, în petreceri stupide,

în ironie și scandaluri — pe cînd aici frații noștri se zburcîmă sub apăsarea celei mai infame tiranii !...

— E, he, bădiță, da' încă n-ai văzut nimic ! Să trăiești mai mult cu noi și apoi să vorbim, zise d-l notar, împingînd pe Comăneșteanu spre trăsură. Hai să mergem, și mină Gheorghe, că cine știe ce se mai poate întîmpla.

— Ce se poate întîmpla ?

— Rogu-mă, ai hîrtiele de drum în regulă ?

— Ba n-am nici o hîrtie.

— Rău. Atunci eu sunt de părere să mergeți cu ne-poata drept la stațiune și s-o porniți spre țară.

— Pentru ce ? ! întrebă Comăneșteanu mirat.

Pentru că paza bună păzește primejdia rea... Dacă ungurul și-o aduce aminte că l-ai atins pe umăr, vine după domnia-ta.

— L-am atins !... Îl mingîiam eu altfel, dacă nu erai dumneata, d-le notar.

— He, dragă domnule, parcă cine nu știe de-alde astea' ! Greutatea pentru noi stă în aceea că omul să fie stăpin pe sine, să nu dea drumul necazului și urei, că n-a făcut nimic cu ele. Ai văzut domnia-ta pe bieții oameni aceia din curte, cum își rodeau ficatul ? Ei, vezi, asta e greu să faci. Că poate o da el, bunul Dumnezeu, și ne-o veni și nouă apa la moară vreodată !...

Trăsura mergea la vale pe drumul dealurilor, într-o lumină tinărară de primăvară. Se vedeau, departe, liniile munților, încălecînd unele peste altele și pierzîndu-se în fundul liliachiu al spațiului.

Călătorii tăceau citeșitrei, apăsăți de pîcla lor sufletească. Se auzeau roatele trăsuri tocînd și din cînd în

cînd limba lui Gheorghe, oprind caii la vale. Natura, indiferentă, desfășura priveliștea minunată a codrilor, pînă în linia orizontului.

Comăneșteanu se simțea mișcat, parcă munții i-ar fi vorbit de nevoile și durerea lor. Pe de o parte se ridicau piscurile despre Turnu-Roșu, Virfu-Mare, pînă dincolo de valea Oltului, spre ținuturile Făgărașului ; pe de alta, Piatra-Albă și Clăbucetul. Tot ce sta în coprinsul acela era românesc neaoș, și românesc era totul mai departe, pînă în fund de miazănoapte, către munții Rodnei și ai Bucovinei.

— Este drept așa, cum ne spun cînturile, d-le notar, că [...] totul e al nostru.

D-l notar se uită la dînsul mirat. Glasul lui tremura.

— D-apoi așa zic și eu, mări domnule.

— Așa. Nu e numai vorbă, ci realitate.

— Păi cum să nu fie realitate !... Că doar ce vezi domnia-ta aici, unde suntem mai aproape de domniele-voastre, poți s-o vezi și prin ținuturi depărtate, [...] dragă domnule, unde bietul țaran trage jugul nevoii, părăsit de boieri, bătut de cnut, fără clasă inteligentă ca la noi, dar unde totuși rămîne român !...

Apoi, d-l notar se foi pe scăunașul pe care ședea și zise :

— Adică, domnule dragă, să am iertare de vorbă, vinovați sunteți domniele-voastre, cei din țară, cînd pîngăriți toate cele mai sfinte speranțe cu blestemata de politică !... Ați batjocorit și ați omorît Liga ⁸² ; ne-ați zmomit și ne-ați împărțit bărbații noștri de peste munți ⁸³ ; v-ați virit coada în Macedonia și ați împărțit lumea în

tabere ⁸⁴... E o risipă de copii. Ce-ar fi mai frumos, decît să se ştie în toată suflarea românească că Liga din Bucureşti este o adevărată casă a poporului daco-român, unde se lucrează pe tăcutele, unde blestematele domnielor-voastre de partide nu se amestecă ; unde orice aspiraţie, orice nevoie, din orice colţ al Daciei lui Decebal, găseşte răsunset şi mîngiere !...

Comăneşteanu se uita la el lung. D-l notar se opri.

— Poate că te superi, domnule.

— Nicidecum, d-le notar ; eşti român şi d-ta, sunt român şi eu, şi e bine să ne spunem ce avem pe inimă. E curios însă că socru-meu vorbeşte altfel.

— Mie unuia, domnule dragă, mi-e şi ruşine cînd citesc cum fug *căsarii* de pe la instituţiile domnielor-voastre de binefacere ; cum boierii se necinstesc, pentru a trăi o viaţă de desfriu şi de trîndăvie ; cum muierile se despart de bărbaţi... Asemenea lucruri, pe aici pe la noi, orcît suntem de nevoiaşi, nu se întîmplă.

Lui Comăneşteanu i se părea că aude vorbind pe Anna Villarà !

— Aşa este, d-le notar. Numai, dacă vă daţi seama de toate păcatele noastre, cum de ne iubiţi şi căutaţi către noi ?

— Ei, Doamne ! Pentru că noi suntem firul, iar domniile-voastre sunteţi ghemul. Noi am vrea să ne strîngem pe el, ca să-l facem tot mai mare, cum a fost pe vremea cînd îl ţinea în mînă Decebal şi Mihai Eroul. Ce zici, nepoată ?...

Mia se uita la el şi tăcea. De cînd devenise *doamnă*, viaţa ei, plutitoare în văzduhul întins al nehotărîrii,

se adunase într-un singur sentiment : al iubirei de bărbatu-său. Puținul ce trăise pînă atunci, risipit fragmentar într-o superstițioasă venerațiune pentru tată-său, în frica de neavere, în gînduri triste pentru poporul de acasă, — se limpezise deodată în lumina amorului. Atît era de covîrșitor sentimentul acesta, încît personalitatea ei reflexivă părea a nu mai funcționa : ea nu mai gîndea ca mai înainte, apăsată de firul adesea nelogic al existenței ; nu mai avea sensul critic al vieții, cu amărăciunea criticei de sine : nu mai visa și deci nu se mai izbea de realitate. Ea trăia, absorbită sufletește în personalitatea lui bărbatu-său, desfătîndu-se în liniștea intensă a plăcerii *de a fi* acum și mîine și mai departe, în care parcă natura pregătea taina devenirii. Din cînd în cînd o lenevire încîntătoare îi îndruma imaginele către pacea de acasă de la Comănești, unde idealitatea stăpînea toate.

De aceea, dînsa se temea de vorbele d-lui notar, sincere dar cam bătoase. Tăcea, uitîndu-se la bărbatu-său și căutînd să pătrundă în gîndurile lui : oare nu era rănit de cele ce i se spunea ? nu-i găsea cam stîngaci și cam copilăroși ?

Drumul se urmă mai departe, în liniște, pînă ce ajunseră acasă.

Aci, ca și la Poiana, lumea era adunată la joc. Dar cei din Seliște fiind bogați, petrecerile lor se făceau sub un pavilion construit într-adins pe malul pîriului. Comăneșteanu băgă de seamă că apa era canalizată, ulițele satului pavate...

Sub acoperămîntul de pe malul girlei se adunase cel mai elegant popor ce se poate vedea la țară. Îmbrăcate

în portul lor național, fetele păreau alese dintr-o împărăție întreagă, toate frumoase, cu ochii mari, îmbrumați de gene răsfrînte, cu mîne mici și albe, cu mijlocul strîns voinicește în cingătoarea tricoloră. Ceea ce mai cu seamă era încă nevăzut la sat, erau încălțămintele : în mlădierea trupului, pe ritmul cîntecelor, ieșeau la iveală piciorușe delicate, strînse în pantofi de lac, ca în lumea cea mai civilizată.

De îndată ce se coborîse din trăsură, d-l notar se așezase în fruntea perechilor și acum conducea jocurile însuflețind pe lăutari, sărind ca o minge și recitînd versuri pe tactul cîntecului :

Dintr-o zi pînă-ntr-o zi
Badea lelei se trezi.

Se ștergea pe ochi de praf, își ridica pantalonii ce-i cădeau de sub curea și iar rostea versuri :

Puse boii la trăsură
Și-i suci prin bătătură.

Lumea rîdea, animată de glasul lui de cătană. Unii îi răspundeau din urmă, cu alte strofe, alții băteau pămîntul, prinși deodată de dorul nebunesc de a sfredeli podelele.

El sărea tot mai sus, pocnea din degete, pîrîia din buze și iar scotea cîte un vers :

Zi din strună, caragață
Că te-oi melița la față.

Fata care juca de mină cu dînsul părea cam stîngace. Lena explică lui Comăneșteanu că aceea venise de curînd din Viena și deci nu se prea suferea cu îmbrăcămîntea de țară !

— A stat vreo șapte ani prin pensioane și, firește, s-a făcut coconiță. Da' lasă că o dezbară ea mă-sa de corset și de mode nemțești.

Pe cînd Comăneșteanu vorbea cu mătușe-sa, il atinse cineva pe umăr. Era un domn necunoscut. Acesta il luă la o parte și-i spuse că-l poștește d-l pretor. Nimeni nu băgă de seamă decît numai ochiul neadormit al d-lui notar.

Pe cînd Mia se desfăta, privind la jocuri, el se rupse din rînduri și se făcu nevăzut.

Ceea ce prezisese dînsul se întîmpla : jandarmii de la Poiană sosiseră în goana cailor să aresteze pe necunoscutul din balcon. Comăneșteanu fu ridicat pe sus, dus la gară, iar de acolo îndreptat către Alvinț⁸⁵. Atîta știa d-l notar.

XII

Erau ceasurile trei de dimineață.

Întinsă pe o canapea, Mia se uita înaintea ochilor, rătăcită în gânduri. Se sculase din pat hotărîtă a se îmbrăca și a porni la gară pe jos, spre a se duce după bărbatu-său. Luase hotărîrea asta de mai multe ori, dar se lovise de aceeași greutate de care se lovea și acum : încotro s-o apuce ?

Sufletul fetei era răscolit pînă în adîncurile lui. Tremura, îi curgeau lacrămile pe obraz în neștire, o dureau tîmplele tot ridicîndu-și părul într-aiuri, se răsucea pe căpătii, mototolindu-și batista. Imaginea lui bărbatu-său îi răsărea cîteodată în minte atît de evidentă, încît îi venea să întindă brațele către ea, și atunci brațele îi cădeau în gol, iar fata, disperată, îl muștra :

— Ah, Alexandre !...

În aprinderea sufletului, toate nebuniile i se păreau cu putință, toate himerile luau forme : îl vedea chinuit, umplut de sînge, mort, și atunci plîngea cu hohot, o

dureau vinele gîtlui, se scula și umbla prin odaie sau deschidea ferestrele.

În tihna dimineții de primăvară se auzea cîntecul cucoșilor. O geană de lumină, deasupra munților, înfiripa forme nehotărîte. Apa gîrlei suna în prund.

Zorile zilei ! Cîtă mîhnire nu s-a ridicat de pe pămîntul nostru către voi ! Cîți n-au prins a spera și cîți n-au încetat a suferi, în strălucirea ta, Auroră !

Mia se uita adînc înlăuntrul dimineții ce năștea. Îi răsări în minte vorba *planetă*. De unde venea ? Ce era puterea divină și dureroasă ce ardea în inima ei de femeie ?

Glob, aprins de flacăra mistuitoare a universului, tu gonești în spațiu himera existenții, și din focul tău ai înfiripat suflete, necazuri, moartea și amorul. Tu te rostogolești în pustiurile neantului, și, început din urmăre, mergi spre devenire. Dar licărirea vieții noastre, către ce sfîrșie în clipa ei ?

O căldă gîlgîire de sînge către inimă o făcu să tresară : oare ar fi cu puțință ? Ar fi oare cu puțință ?...

I se păru, în ceasul dimineței ce năștea, că iubirea ei ideală se înfiripa într-o ființă nouă. Din adîncurile cele mai depărtate ale sufletului se desprindea năzuința misterioasă a vieții.

Mia tremură. Dunga de lumină de la răsărit se aprindea din ce în ce. Brazii de pe culmea dealului, ieșiți din nedomirirea întunericului, luau forme hotărîte.

Pe ulița îngustă a satului treceau doi țărani, cu coasele de-a spinare, strînși în spete, îndoiți de mijloc, tușind în răcoarea dimineții.

Ce de felurite îmbinări ale existenții !...

Mia se retrase de la fereastră, tristă, mișcîndu-se încet cu un braț ridicat în sus, ca și cum n-ar fi găsit nimic din ceea ce căuta.

Se culcă din nou. De îndată însă ce închidea ochii, imaginea lui bărbatu-său apărea sub pleoapele ostenite cu aceeași putere ca mai-nainte, și atunci o podidea iar plînsul. Parcă tot în lacrimi găsea mai multă mîngiere.

În cele din urmă a birui osteneala și adormi.

Era acum soarele sus. Cei din casă umblau pe la ușe cu temere. Se apropia ceasul trenului cu care trebuia să sosească preotul Moisi Lupu, și Mia dormea !...

D-l protopop și nevastă-sa încercau să facă zgomot în odaia de alături, închideau și deschideau ferestre, vorbeau tare, dar tot le era milă să deștepte de-a dreptul pe fată : o simțeau că suferă și că probabil nu doarme noaptea.

În fine, o trăsură se opri la poartă și preotul Moisi Lupu se coborî. El se duse drept la fiică-sa.

Mia fu deșteptată din somn de o bătaie puternică în ușe.

Cînd intră tată-său, dînsa se uită lung la el, apoi își întoarse privirile către lumină, ca cineva care vrea să se asigure că nu visează.

— Bună dimineața, fată, zise preotul mîhnit. Da' ce ai tu de plîngi ?

Ea îi sărută mîna în tăcere și rămase cu ochii în pămînt.

Bătrînul o privea încruntat. Simțea cum se petreceau lucrurile și de aceea suferea în amorul lui propriu : fata lui, a lui, bărbatul care disprețuise totdeauna jalea și lacrămile, să se bocească !...

— Ia mă rog, fată, șterge-ți obrazul și îmbracă-te.

— Mă îmbrac, tată.

— Și stringe-ți boclucurile ce ai pe-aici, că trebuie să pleci în țară.

Mia se uită la el cu ochii mari. Orcît era ea de supusă, un asemenea ordin i se păru monstruos. Atunci, ridicîndu-se parcă din așezarea ei adîncă, voința fetei își făcu drum la suprafață.

— Eu, tată, de aicea nu mă mișc.

Preotul, încremenit, o pătrundea cu privirea :

— Așa ?? Nu te miști ?? Și de cînd asta ?...

— De cînd l-au închis pe bărbatu-meu.

Îndrăzneala fiică-sei îl uimea. El o crescuse în deprinderi de demnitate și tărie sufletească față de loviturile soartei, iar nu de împotrivire la voințele lui de cap al familiei, — iar dînsa acum se arăta slabă cu împrejurările și tare numai cu el. O privi lung, încercînd încă să se stăpînească :

— Stringe-ți lucrurile și pleacă în țară la socru-tău.

— Nu pot.

— Pentru ce nu poți ?

Dînsa, cu hotărîre, se sculă de unde ședea și se apropie de tată-său.

— Domnia-ta știi, mă rog, că pe Alexandru l-au luat pe sus, de aici, de lîngă mine, și l-au dus la închisoare ?...

Bătrînului i se făcu negru înaintea ochilor. Se ridică în picioare și o apucă de un braț :

— Știu că l-au luat pe sus, și mai știu că tu ești muiere nevrednică, șopîrlă stricătoare și ticăloasă !...

Și, zicînd astfel, îi făcu vînt. Fata căzu grămadă.

— Ți-au închis bărbatul, ha? Și tu trebuie să stai aici să-l bocești !... Că asta ai văzut la casa maică-tei !... Așa te-a crescut ea, să ridici glasul în fața părinților și să plingi ca o nevrednică și neputincioasă, că ți-au luat odorul !... Au să ți-l ia, că de aia e bărbat ! Are să se ducă să se bată și să moară, cum a murit unchiu-său și alții, din vremea cea mare, iar nu să-l ții între fuste, ca pe un trîntor !... Că de aceștia prea destui sunt printre coconașii din țară !...

Fata, căzută lîngă un scaun, clătina din cap, plîngînd. Întinse mîna cu care își așoperea obrazul, vrînd să nege : mîna îi era însîngerată.

— Scoal' de jos !... strigă tată-său.

Cînd o văzu însă că era plină de sînge, își simți un fior rece în inimă. Se apropie de ea :

— Ce-ai făcut ? Te-ai lovit ?

Dînsa dete din cap :

— Nu-i nimic.

— Dacă nu-i nimic, scoală și să mergem. Socru-tău e singur acasă. Du-te la el : acolo e nevoie de tine, să mai pui stavilă la risipă.

Mia se indignă :

— Cum să mă duc singură, cînd am plecat de la el cu fiu-său !...

Preotul se încruntă iar, cu atît mai mult cu cît înțelegea că fata simte drept.

— Ascultă-mă... Du-te acasă. Bărbatul tău va fi liber fără doar și poate, că n-a făcut nimic. Nu-i frumos să bocești ca muierile proaste, că doar nu asta ai învățat la casa mea. Du-te înapoi la socru-tău. Pune-te pe muncă.

Inseninează-ți mintea în împlinirea datoriei, în îndreptarea relelor, în chiverniseală și economie — că multe mai sunt de făcut pe acolo !... Scoal' ; că peste un ceas avem un tren care merge spre țară.

Mia se ridică de jos, se uită lung la tată-său și șezu lângă masă :

— Cum să fac, Doamne, cum să fac ?...

— Să ascuți ! zise tată-său, poruncitor.

Ea, fără a mai rosti un cuvânt, se puse să-și strângă lucrurile. Bătrînul ieși...

Peste un ceas erau amîndoi la gară. Așteptînd trenul de la Sibiu, preotul scoase un jurnal și șezu pe o bancă. Mia se primbla singură de-a lungul șinelor. Statura ei voinică păru bătrînului de o nespusă frumusețe, plină de energie și noblețe. El o privea pe deasupra ochelarilor.

— Ia vino încoace, fată.

Ea veni lângă el.

— Tu mergi acasă fără voie bună.

— Am zis că merg.

— Șezi.

Mia șezu.

— Să te duci acasă cu voie bună. Cînd umbrai prin fața mea, m-am bucurat că te văd sănătoasă și așa cuminte cum ești. Nu te jeli, că singele femeilor noastre n-are apă într-însul, ca să stoarcă lacrimi. Mă gîndeam că te-ai făcut voinică de cînd nu te-am văzut, și parcă mi s-a părut că reînviază în tine un chip strămoșesc de-al nostru. Ești bine, nu-i așa ?

Fata se înseninase la auzul cuvintelor lui :

— Sunt bine.

— Un chip strămoșesc de al nostru : mama or sora lui Decebal,

— Dacă o fi avut soră, zise Mia, rizînd.

El o privi pieziș :

— Să nu rîzi de lucruri de astea.

— Nu rîd.

— Dacă n-o fi avut soră, a avut mamă, sfîntă fie-i țărîna !

— Amin ! zise fata.

Preotul se uită la dînsa. Îi venea să zîmbească, însă nu vrea să-l vadă fie-sa.

— Uite colo !... Va să zică te-au stricat și pe tine Bucureștii.

— De ce ?

— Ai prins caraghioslicurile lor.

— Ba nu. Dar mă gîndesc că dacă voi avea copii, nu știu cu cine trebuie să semene : cu Traian or cu Decebal.

— Ba cu părintele lor.

Se uitau acuma în jos, rizînd amîndoi cam în silă. Mia fusese biruită de voința lui tată-său și fără să-și dea seama suferea în intimitatea personalității ei hotărîte; el fusese biruitorul și era nemulțumit de a fi biruit prea mult.

Își ridică privirile către dînsa, parcă învins de puterea împrejurărilor :

— Ce să-ți fac, fata mea ?... Trebuie să mai glumesc și eu cîteodată, că altfel înnebunesc. Tu poate nu știi că acuma sunt dat în judecată pentru a opta oară...

— Nu știu. Pentru ce ? întrebă Mia, tremurînd.

— Iată trenul. Mergi cu Domnul în pace.

— Ah, tată, cînd să ne mîntuim o dată de prigoniri ! ?...

— Cînd vom fi oameni. Numai tu, fată, nu te mîhni că doară nici o jertfă nu rămîne zădarnică. Mergi sănătoasă în țara cea liberă, învață a o iubi, fii cinstită și econoamă, că doar asta trebuie acolo.

Și cum fata îi sărută mîna, înecată de durere, el o sărută pe frunte, înviorat, luptînd cu propria lui neliniște:

— Sus inima !... Scrie-mi și fii liniștită, că atîta are omul : propria lui libertate sufletească.

Trenul plecă și într-o clipă se făcu nevăzut în painji-nișul drumului, pe cînd preotul se uita în urma lui, rămas singur pe șine, ca un șarampoi, pe care nimeni n-ar fi putut să-l clinească din pămîntul Daciei.

ANNA

[PREFAȚA DE LA EDIȚIA I-a]

Romanul de față nu e scris pentru criticii din țara românească, cari, ignoranți și de rea-credință cum sînt în mare parte, vor găsi că seamănă cu Anna Karenine¹, nu e scris nici pentru damele cu moral; nici pentru bărbații cu prințipuri. El e scris pentru sufletele nenumărate ce suferă; pentru tinerețea cultă, care, în artă, vibrează la tot ce e sincer, tresăre la adierea frumuseții; pentru cititorii cari pricep ce însemnează a crea oameni vii și-i deosebesc de oamenii de carton. El mai este scris pentru femeile delicate, care vor înțelege pe Anna, vor ierta pe Urania și poate chiar pe Berta pentru sinceritatea simțirilor lor. Ceea ce este mai cu seamă păgubitor în viața noastră socială și trivial în căsniciile românești e puerilitatea sufletească a femeilor, fățărnicia și minciunile bărbaților.

În fine, el este scris pentru Elena Milescu, pe care nu o cunosc, dar care trebuie să existe undeva, în sufletul colectiv al femeilor superioare, în cari simțimîntul

patriei — cel mai înălțător din toate — va regenera ceea ce este bolnav în turpitudinea momentului. Cu acest simțimînt vom pregăti viitorul poporului nostru, care nu și-a isprăvit luptele de constituire unitară, și deci nu poate și nu se cuvine să se ocupe de utopii, de soțial-democrație, de votul analfabeților, de colectivism și alte minciuni, cu cari declassații exploatează masa incuților. Aceste minciuni sociale sunt tot atît de păgubitoare pe cît sunt minciunile individuale în familii, și constituiesc semnul evident al decadenței; ceea ce nu poate să fie.

I

Începea să se întunece. Focul pâlpâia în sobă liniștit. De pe fața cărbunilor se desprindeau palii de flacări, ce mureau în neființă.

Anna Villarà cetise pînă atunci. Gîndurile altora, cînd puteau s-o intereseze, îi ușurau sufletul de povara îndoielii : cum e bine și ce e bine în lumea asta ?

Întunericul o silise să lase cartea, și ea, acum, strînsă în fotoliu, se uita la lemnele ce se topeau în puterea mistuitoare a focului. Cîteva licăriri de flacără, puțin fum și puțină cenușe.

În crimpeiele ei de gînduri se ivea chipul luminos al omului iubit. Așa de bine-l cunoștea, în nestatornica lui înfățișare, încît îl recompunea din liniile cărbunilor ce se prefăceau mereu. Tot alte linii și alte linii.

Dacă s-ar fi putut să fie lumea altfel de cum era, ea ar fi plecat pe jos, umblind după umbra visurilor, alergînd pururi pe căile rătăcirii, fără popas și fără odihnă, numai să scape de ea însăși.

Dar lumea era oa și dinsă. Fiecare își purta rana, sîngerîndă sau tămăduită, și fiecare umbla mai departe și spera.

Și deodată, îi răsărea în minte fruntea lui, neteda înfățișare a personalității bărbătești, în care farmecul voinței părea boltit din vecia veacurilor. De unde știa ea ce se petrecea acolo? Vorbea cîteodată cu Elena Milescu :

— Ce se petrece acolo, Eleno? Tu ai iubit, ai trăit adînc din viața bărbatului tău. Ce se petrece sub fruntea unui om, cînd tace și se uită la tine, apoi se întoarce și se uită la mine, sau la Smaranda Dudescu?...

— Sau la Urania Vucos...

Anna deschidea ochii mari :

— Crezi?!

Elena zîmbea :

— Ești geloasă, dragă.

O strîngeau de gît cu vorba asta. Era geloasă!...

Vezi bine că era geloasă! Cine iubește și nu e gelos? Dar nerozia omenească desparte sufletul în saltare, ca un scrin : în cel de sus se păstrează amorul, în al doilea închipuirea de sine, în cel de jos gelozia, pe cînd în toate stă de-a valma zădărnicia sufletului nostru chinuit.

Și cum se uita lung la cărbuni, i se păru că vede limpede cum gelozia stă tocmai în saltarul de jos, în cel mai de jos. Inima i se strînse ca de frică, și mișcă virful piciorului, parc-ar fi împuns-o cineva în coapsă.

Margina rochiei i se ridicase pînă deasupra gleznei. Pulpa se desina, delicată, pe fundul auriu al luminei ce murea în sobă. În loc să se placă, ea se umili și se în-

tristă. Frumusețea liniei piciorului îi întoarse gândurile asupra ei însăși. Trăise în valurile lunei, cu hotărîre, și totuși într-o singurăătate sufletească în care nu străbătuse nimeni. Acum iubea. Dorul fecioarei de ideal și poezie se aninase de umerii unui om nestatornic. Iubea pe un om înșurat, pe care, probabil, îl iubeau și alte femei. Era oare cu puțință ?

La ideea că și alte femei puteau să-l iubească, își duse minile la ochi, să nu se mai lege într-înșii vedenia acelor alte femei. Cu toate acestea, era sigur că una, cel puțin, îl mai iubea : nevastă-sa. Dar, cu lășitatea binevoitoare a trebuinței de fericire, ea îngăduia pe nevastă. Nu avea și ea un bărbat ? Imaginea generalului o făcu să bufnească într-aiuri. Generalul și Berta !... Își aduse aminte că bărbatu-său o ducea la concertele amantei lui, și că ea, Anna Villară vedea pe Berta ca pe orice ființă nevoiașă.

Ceea ce o munea era pîngărirea sufletească, a omului care o iubea pe ea și iubea și pe altele. Un asemenea om mințea pururea.

Cu toate acestea, Anna simțea cît de netemeinice îi erau gândurile, din însăși dorința ei de-a se înșela. Elena îi spunea, cu blajina ei îngăduire, că așa sunt bărbații, că adică pot să iubească deodată mai multe femei, și că, totuși, nu sunt mai fericiți decît femeia care iubește un singur bărbat ; că, dimpotrivă, la cei ce au inimă, asta este izvorul nefericirii lor. Cu alte cuvinte, trudă și nedomirire.

Feciorul bătu la ușe :

— D-l căpitan Comăneșteanu !

Anna se sculă :

— Poștește-l în salon.

Gindurile ei se limpeziră deodată, o căldură bine-făcătoare i se revărsă în tot corpul, își duse minile la timple, în care răsunau bătăile inimei.

Era el, care avusese, poate, gîndul bun de a o vedea înainte de ceasul mesei, cînd urmau să se întâlnească la dînsa cu toții.

Anna deschise ușa binișor. Căpitanul se uita la o fotografie. Ea îl privi un moment.

Cu mîna pe garda săbiei și bustul ușor aplecat înainte, era așa de tînăr și de voinic, respira atîta sănătate încît părea că dă viață și înfrumusețează toate cele dimprejur.

Anna tremura. Ochii ei, umezi de fericire, beau cu nesațiu lumina propriei ei iluzii. Ea îl chemă rîzînd.

— Cinel-Cinel !...

Și fără să mai aștepte răspuns, îl ademeni în umbra ușei, îi înconjură mijlocul cu brațele și se lipi cu obrazul de pieptul lui, de șnururi și alămuri, de postavul tunicei, al căror miros, de vreme rece de-afară, se amesteca ră-tăcit cu parfumul ființei lui vii.

— Ce bine-ai făcut că ai venit !... O să te rog să-mi faci un dar de anul nou...

— Cu cea mai mare plăcere.

— O tunică veche.

— De ce nu o manta ?...

— Fiindcă mantaua e mai aproape de alții decît de dumneata.

— O manta de vreme rea.

Anna se uită lung la dînsul :

— Manta de vreme rea !... De ce-mi strici plăcerea de a te simți lîngă mine ? Ai avut ideea delicată de a veni să mă vezi, acum, singură, iar nu cum ne vom vedea peste două ceasuri, și ar trebui să mă lași să mă bucur în tihnă de minutul ăsta, care este al meu și numai al meu... Nu-i așa ?

Căpitanul se gîdea că, la drept vorbind, venise pentru a spune Annei să-l ierte de o mică întîrziere la prînz din cauza unei comisiuni. Însă, față cu iluziile ei, nu mai zise nimic.

Anna mîngîia cu degetele postavul tunicii :

— Auzi, manta de vreme rea !... Eu, să am nevoie de manta de vreme rea, iar dumneata să fii mantaua !... Lumea pe dos. Eu am nevoie de un gînd bun, de un zîmbet sincer, de o rază de simpatie ; de-a te simți cîteodată lîngă mine cu suflet curat, iar nu pururi ieșind din brațele altei femei.

Făcu un pas către fotoliu :

— De unde vii ?

— De acasă.

Anna șezu, mișcînd din cap, parc-ar fi zis : „tot din brațele unei femei“.

— Ce face Mia ?

— Nu știu, n-am văzut-o.

Ea tăcu un moment. Răspunsul i se păru discret și delicat.

— Ia un scaun și șezi lîngă mine.

El șezu jos, pe covor, și se lipi cu fruntea de sînul ei. Anna se rezemă de spatele fotoliului și închise ochii. Iși simțea inima în piept bătînd să se rupă. Fruntea îi ardea, lacrimile o podideau și cu toate astea gîndurile ei se întindeau pe orizonturi infinite, într-o fericire nematerială, aproape desăvîrșită.

Făcu o sforțare, se ridică mai sus și se uită lung la el:

— Ce vrei ? Ce-a mai rămas în sufletul meu care să nu fie plin de dumneata ? Nici un colț, nici o cută a gîndului, nici o ascunzătoare a inimei nu mai e în puterea mea, ci toate sunt ale dumitale... Te-am rugat să-mi aduci băiatul mai des. Dacă rugămîntea mea a putut să ți se pară lipsită de măsura cuviinței omenеști, îți cer iertare și te rog să nu uiți, că eu sunt o ființă pierdută numai întru atît, întru cît am devenit lucrul și proprietatea dumitale, dar altfel nu sunt nebună și nici lipsită de pudoarea adevăratelor sentimente omenеști. Însă atît de mult mă simt absorbită în ființa dumitale, încît tot ce te interesează mă interesează ; tot ce-ți este drag îmi este drag și mie. Ajung pînă a crede că nu mai sunt geloasă pe Mia. Ce vrei mai mult ?... Adu-mi din cînd în cînd băiatul. Te regăsesc în el, așa cum aș fi dorit să fii : nevinovat...

Comăneșteanu ridică din umeri :

— Eu nu mă știu vinovat întru nimic.

— Inocent...

— Sunt inocent...

Anna îi dăte binișor cu mîna peste obraz :

— Nu te lasă femeile...

— Ce să le fac eu ? !...

Dînsa sări drept în picioare :

— Va să zică este adevărat ?

— Dumneta zici.

— Este adevărat !... Şi ai îndrăzneala să mi-o spui mie !...

— Eu nu spun nimic.

Ea se plimba de colo pînă colo, frîgîndu-şi minile.

— Spune-mi încălea tot. Fă-mă confidentul dumitale. Deschide-ţi inima. Plîngi pe umărul meu. Te iubeşte Smaranda Dudescu ? sau Urania Vucos ? sau acea oribilă nevastă a colonelului...

— Nu-i oribilă de loc.

Anna rămase încremenită. El trecuse în salon să-şi caute mănuşile. Ea se ţinea după el ;

— Nu-i oribilă ? !

— De loc.

— Şi ai obraz să mi-o spui mie.

El iarăşi înălţă din umeri :

— Nici nu mă gîndeam. Ți-o spun, fiindcă vine vorba şi printr-un fel de reacţiune. Nevasta colonelului îmi este indiferentă ca şi Smaranda Dudescu, ca şi Urania Vucos. La revedere.

Era un ton sec, de om bănuît pe nedrept, în cuvintele acelea, care făcu un bine nespus Annei.

— De ce-ai venit şi de ce te duci ?

El îşi ţinea chipiul în mîină, uitîndu-se la ea :

— Am venit ca să te văd, şi mă duc fiindcă am treabă.

Ea îi luă chipiul din mîină, îşi ascunse obrazul într-însul şi aspiră adînc, ca dintr-o floare :

— Aşa de mult te regăsesc în parfumul lucrurilor ce le porţi !... şi atâtea simţiri deştepti în tainele inimei mele, încît, cu tot răul ce-mi faci, îţi sunt încă recunoscătoare... Du-te, dragă. Eu, cîteodată, deşi umilită şi fără putere, mă simt atît de sus cu sufletul, uşoară ca o pasăre, încît nu te mai văd, jos. La revedere.

După ce tînărul ieşi, Anna se așeză din nou în fotoliul de la sobă. Cărbunii mureau, învăluiți în acoperișul străveziu al celei dintîi cenuși. Gîndurile ei erau mai pline ca orînd de imagina omului iubit. Nu mai vedea acum nimic, decît pî el. Sinul, de care el își lipise fruntea, tresărea, oarecum cu ființa lui aparte, păstrînd căldura atîngerei, binefăcătoare ca o rază.

Își aduse aminte de cele din urmă cuvînte ce i le zisese și i se părură nedrepte. Atunci ceru lampa și se puse să-i scrie :

„Ai plecat de la mine sub înriurirea unor vorbe nesocotite. E adevărat că eu mă simt cîteodată cu sufletul sus, dar înălțarea mea e datorită iubirei fără margini, ce-mi umple toată ființa, cum umple infinitul finitul. Cînd vei putea oare să înțelegi — și vei putea vreodată ? — farmecul poetic al suferinței de a iubi, izvorul dătător de viață, tinerețea ce naște din iubire ? Cum a putut geniul bărbătesc să creeze pe Faust, cîl alte cuvînte năzuința către eterna tinerețe, cînd ea stă în noi, în mine, în alcătuirea sufletului meu, care, în sine, este amor ?

Ah, dragă, tu semeni cu cineva din trecut și cu cineva din viitor ; îmi închipuiesc că semeni cu neta-

tornica înfăptuire a dorului tuturor femeilor, cu acel ştrengar şi infam de Cupido, căruia, cînd sunt geloasă, aş vrea să-i ciumpăvesc aripele şi să-l bat, ca apoi să-l mîngîi şi să-l rog să mă ierte.

Vezi ? deviu aproape... cum să zic ? Annadyomenă, în înţelesul atic al cuvîntului, de Afrodită curată ca spuma mării.

Şi unde mai pui că scriu aşa de limpede româneşte ! Nu se poate să măgulească cineva mai mult gusturile unui tînăr boier, căpitan de cavalerie, naţionalist ! şi... infam, cînd îi fug ochii după alte femei.

Nu întîrzia.“

Anna trimise numaidecît scrisoarea cerînd înapoierea plicului iscălit.

Pe cînd ea scria, Comăneşteanu se ducea la întrunirea comisiunei.

Ieşind de la Anna, se simţi şi de astă dată, ca întotdeauna, nemulţumit şi nesigur. De ce viaţa noastră e atît de încilcită în legăturile ei cu alte vieţi ? Nu se poate trăi simplu ? Nu se poate iubi, fără a răstălmăci iubirea ?

I se făcuse foame. Opri trăsura la cofetărie şi intră înăuntru posac.

De la uşe, toate privirile se îndreptară către el, cu înţelesurile atît de variate ale mulţimei cînd se găseşte în faţa unui bărbat zdravăn sau a unei femei cu adevărat frumoasă.

La o masă era colonelul cu nevasta. Anna vedea dincolo de marginile văzutului.

Colonelul zîmbea lui Comăneşteanu, pacinic şi deplin

mulțumit de bunurile pământului. Nevastă-sa închidea ochii, ca și cum ar fi fost mioapă, ridicind în dreptul obrazului două sticle legate în aur. Strinsă la mijloc ca o viespe, cu pieptul acoperit de flori, avea grația necuviincioasă a femeilor răsfățate. Ofițerii regimentului o înconjurau cu admirația lor respectuoasă. Ea îi lua peste picior, fiindcă erau care mai de care mai însurați.

— Șezi, căpitane, zise colonelul, sculându-se, și fă-ți datoria către patroana. Viu numaidecît...

Comăneșteanu șezu, înviorat deodată de prezența acelei femei. Îi vorbi încet, devenind mlădios și cald la gânduri :

— Ce de lume cumsecade și fericită !...

— Asta nu se poate.

— De ce ?

— Fiindcă lumea cumsecade nu-i fericită, iar lumea fericită nu-i cumsecade.

— Cam paradoxal.

Ea ridică din umeri :

— Dumneta ești fericit, dar și foarte cum nu se cade.

El rosti încet :

— Eu sunt fericit și cumsecade.

— Atunci ești prost.

— Dacă aș fi prost, patroană, ți-aș fi făcut curte de mult...

Ea pufni de ris :

— Atunci ești obraznic.

— Nu sunt nici obraznic. Sunt curat om fericit și cumsecade. Și dumneta ești tot ca mine, cu deosebire numai că-ți plac paradoxele.

— Adevărat: că-mi plac.

— Atunci înțeleg de ce nu-ți plac oamenii însurați.

— Parcă ar fi paradoxal să te-nsori !

— Tocmai de aceea. Toată lumea se însoară. Prin urmare e un lucru obicinuit, și deci nu-ți place. Acum, între noi fie vorba, dumneta în calitate de femeie, ar trebui să fii recunoscătoare bărbaților că se însoară. Căsătoria, ca magazinele de mode și corsetele, este o instituție pentru feme...

— Mai cu seamă într-o țară ca a noastră, în care mai este și divorțul.

— Nu. Divorțul este o instituțiune bărbătească.

— Cum !... El dă adevărata libertate femeii.

— O libertate cu care nu are ce face, patroană. Dacă patronul s-ar despărți de dumneta, cine ți-ar mai gira polițele ?

Ea rise cu poftă, arătându-și dinții :

— Vezi, acum ești cu adevărat obraznic.

Rise și el, mulțumit, mușcând dintr-o prăjitură.

Colonelul răfuese socotelile cu doamna de la comp-toir și ciupise o fărîmă de curte unei fete ce servea vinuri. Acum se întorcea radios :

— Haidem, Comăneștene, că ne-așteaptă comisia.

El își uitase de comisie, după cum își uitase de Anna și de nevastă și de casă.

Ajunse la cazarmă tîrziu. Găsi scrisoarea Annei, pe care o ceti în fugă, prinzînd de-abia farmecul ei. După aceea se cufundă în treburi militarești și rămase acolo pînă la vremea mesei.

II

Omul care trebuia să aducă plicul iscălit se întoarse cu mina goală. Anna se muncea cu gîndurile. Îi spusese că se duce la regiment și nu era adevărat.

Ea se îmbrăca, uitîndu-se în oglindă, fără să se vadă. Cum pot trăi oamenii fățarnici în lume ? Și, mai mult : cum se putea să fie un bărbat atît de întreg și totodată atît de mincinos ?

Era dovedit că nu se dusesese la regiment. Atunci unde se dusesese ?

În orbirea ei, rana personală o durea ca o plagă socială. E atît de greu de trăit pe pămînt, chiar cînd suntem sinceri, încît nu mai e nevoie să ne mai împovărăm viața și cu minciuni. Săracă lume trudită !...

Minciunile o dezgustau. Generalul o mințea de dimineată pînă seara, în afaceri, în afecțiuni, în lucruri indiferente, innodînd neadevăr de neadevăr, pînă ce nu mai știa cum să iasă din încurcături ; prietenele ei o mințeau ; îngrijitorii de la moșii de asemeni ; chiar și

cărțile o mințeau, romanele și pocziele, iritație sentimentală pe poruncă, spre a se vinde mult și scump.

Ea își drămuia viața și se găsea curată. De când era tinăra de tot, pînă acum, nu spusese niciodată decît ceea ce gîndise. I se păruse, atunci, că iubește pe celălalt Comăneșteanu, pe mortul în război, și se cercetase îndelung, așteptase ca vremea să pună în lumină simțirea ei, — pînă ce vremea o puse în chenar negru. Luase pe bărbatu-său prin bună înțelegere și numai ca să scape numele părintesc de înjosire.

La amintirea mortului în război i se păru că se vede la ambulanță, netezind cearșaful de la patul rănitului, pe cînd razele soarelui de toamnă luminau fruntea bolnavului. Ah, fruntea !... Fruntea aceea admirabilă, pe care o moștenise nepotul ; ochii adînci și triști ce o priviseră ca din depărtarea unei patrii ideale pentru care se stingeau ; glasul ce o întreba dacă a plîns ; vremea și tîncirețea dusă ; atîtea și atîtea amintiri ce gîlgîiau în sufletul ei și se legau, toate, în imaginea omului iubit de astăzi. Un nod de amărăciune i se sui în gît, iar lacrămile îi umplură ochii :

— Cum se poate !... Cum se poate !...

Uitase că trebuia să se îmbrace și rămase astfel căzută pe scaun — cînd intră Elena.

— Ce faci, dragă ?

— Ce să fac, plîng.

— De ce ?

— De mila lumii.

Elena se uită lung la dînsa, mirată. După aceea zîmbi.

— Îmbracă-te. Are să-ți treacă.

Anna se răsti la ea :

— Sunt geloasă, nu-i așa ?

— Vorbește mai încet că te-aude lumea. Porția e dincolo.

— Da ? Singură ?

— Singură.

— Vezi, dragă ? Ne înșeală pe amindouă.

— Vrei să zici că o înșeală pe ea de două ori.

Anna rămase locului, încurcată. Apoi luă încet mîna soră-si :

— E așa de greu de trăit, Eleno !...

Elena înălță din umeri, tristă :

— Trece tot.

Anna dete din cap, cu un zîmbet amar.

— Ce începe devreme, trece. Ce începe tîrziu, nu mai are cînd să treacă.

— Totuși trece... Îmbracă-te.

Ea se sfîrși de îmbrăcat și veni în salon.

Sosise deja toată lumea. Porția Comăneșteanu, Smaranda Dudescu, Urania Vucos și la urmă veniseră și domniile de la club, generalul și Timoleon Vucos. Acesta era un grec bogat și lăudăros, avînd casă de comerț la Odesa și la Marsilia, instalație la Paris, tren și lux, ca puțini alții. Totdeauna corect, purtînd, monoclu, nerîzînd niciodată, părea că vrea să fie demn de gloria unui străbun al său din care zicea că se coboară amiralul-Miaoulis-Vocos², biruitorul lui Ibrahim-pașa³. Grecii adevărat nobili, familiile fanariote se uitau la el de sus și pretindeau că era o simplă potriveală de nume, dar nici o legătură de rudenie între eroul grec și bancherul de astăzi. Și, în adevăr, cu

tot monoclu lui, un aer de plebeu îi sta întipărit pe figură, de corcitură de chefaloni⁴ și de slav *di bassoporto*, pe care bogăția și furlandiseala nu-l putuse schimba.

Nevastă-sa, rudă de departe cu generalul Villară, era, dimpotrivă, fină, cu acel mod de a se îmbrăca al femeilor cu adevărat elegante, care face ca fiecare lucru ce poartă pare la locul lui.

Smaranda Dudescu era *Domniță* în toată puterea cuvântului, ușurică, darnică, bună româncă, ținând casă deschisă, masă întinsă, slugi prea multe, cai prea mulți, o binecuvîntare cerească pentru boierii scăpătați, cari își găseau totdeauna tacîmul pus. Îi era dragă literatura și băieții tineri, mai cu seamă dacă erau militari.

Porția Comăneșteanu, fiica preotului din Transilvania și nevasta căpitanului, era produsul unei alte lumi, voinică și sănătoasă, totdeauna străină de intrigile celorlalți, dar acum, mai mult ca orînd, prinsă de dragostea și creșterea copilului. Porția, sau Mia, cum o numeau toți, trăia mai mult la țară, ocupîndu-se bărbătește de treburile moșilor, de socru-său, de țărani și de toată lumea.

Elena Milescu era văduva eroului de la Grivița, poetica și blajina făptură, ce rămăsese în lume stingheră, trăind înconjurată de amintirile războiului, vara la Stănești, în malul Dunării, unde i se părea că e mai aproape de cîmpiele Bulgariei, în pămîntul cărora dormeau osemintele celor morți; iarna în casa din strada Batiștei, în mijlocul lucrurilor rămase de la Milescu. Cu părul aproape alb, cu sufletul iertător, ea era pentru Comăneșteanu imaginea frumuseții ideale, ceva care ar fi semănat cu mă-sa, dacă

cineva putea să semene cu Sașa. El o chema *Tanți*, cine știe de ce.

Toată lumea asta, strînsă la un loc, părea că nu pricepe bine ce vreau unii de la alții. La cei mai mulți le era foame. Timoleon Vucos avea slăbiciune de Anna și-i vorbea aproape în păr, ușor înclinat către dînsa, pe cînd cozile fracului i se ridicau de la spate ; generalul, ca să mai în-suflețească convorbirea, istorisea Domniței și Uraniei Vucos, amorurile unui vacmistru care voia să-și taie beregata or de cite ori îl trădau amantele. Elena și Porția rîdeau de departe.

Anna, cu ochii țintă la ușe, răspundea într-aiuri vorbelor lui Timoleon Vucos, bătînd ușor covorul cu virful piciorului.

— Am fost la deschiderea Camerei, zicea acesta.

— Ca orșicine.

Timoleon Vucos se uita lung la dînsa :

— De ce, ca orșicine ?

Anna se încurcă :

— Vreau să zic : cu cine ?

Iar în gîndul ei : „unde o fi, de nu mai vine ! ?“

— Singur.

— Da ?

Celălalt o privea nedomirît :

— Nu-i iertat să meargă cineva singur la deschiderea Camerei ?

Pe Anna o apucă un ris nervos :

— Se înțelege că nu, cînd acel cineva e înșurat.

În sfîrșit, ușa se deschise și căpitanul intră...

Fără a părea de loc grăbit și fără a-și cere iertare de întârziere, el sărută mîna Annei în cea mai desăvîrșită liniște, și numai cînd nevastă-sa îi spuse că erau aproape 8 și jumătate, se uită la ceasornic și explică Annei că lucrase pînă atunci. Dînsa îl fixă cu ochii galeși :

— Ești sigur ?

— Cum să nu fiu sigur !...

Generalul care prinse în fuga vorbele lor, glumea cu înțeleșuri :

— Asigur-o, neiculiță, c-ai fost la regiment, sau dacă ai fost în altă parte, că n-ai fost cu mine

— Am fost la regiment.

— În sfîrșit, bine c-ai venit ! Poate de-acuma să se mai descrețească fruntea cucoanelor.

Apoi, scurt cum era și cu picioarele sucite, luă pe Cămăneșteanu de mijloc și-l duse înaintea lui Timoleon.

— Iacă, așa armată avem noi, onorabile. Îți place ? Timoleon Vucos se înclină, ironic. Generalul urmă.

— Și dacă nu-ți place dumitale, las' că-i place cucoanei. Anna vrea să facă pe supărata :

— Iorgule, spui prostii !...

— Lasă, dragă, că doar toate sunteți amorezate lulea. Și dumneta și nevastă-sa, și domnița Smaranda, și nepoata... Pînă și cumnata Elena !... Pînă și eu, bre !...

— Halal de noi !

— E o molimă. Parcă toți am fi despicați din el, vorba lui Aristofan.

Feciorul pofți la masă.

Minunata eleganță a sălii de mîncare părea că îndreptează gîndurile, le ascute și le rafinează. După prima sor-

bitură de vin, singele se urca ușor în obrazul doamnelor. Generalul mucalit, spunea lucruri pipărate, mînca din fugă, săruta mîna vecinelor, tușea, rîdea, punind însuflețire în toată lumea. Domnița Smaranda vrea să știe ce era cu despicătura lui Aristofan.

— Să ți-o spuie nevasta, domnițo, că ea mă învață drăcii de-astea.

— Eu ! ? Nici n-am visat !

— Apoi da, că eu mi-am petrecut tinerețea cu Platon.

— Spune-o dumneata, mon général.

— Prea bine, o spun eu. Ce este amorul, domnițo ?

Domnița Smaranda umbla cu ochii fugari pe masă, zîmbind.

— Înțeleg. Vrei să zici că ai oarecum cunoștința sa personală, dar că nu te înlesnești la definiții. Așa este. Ei bine, doamnele mele, iată ce este amorul...

Ridică din sprincene, uitîndu-se înaintea ochilor și zîmbi :

— ...cel puțin după Aristofan : în vremea de demult, pe cînd oamenii erau puternici ca zeii, persoana lor era un trunchi rotund, pe care sta un cap cu două fețe, iar trunchiul sta pe patru picioare și avea patru brațe. Umblau drept ca și astăzi, în partea în care voiau, iar dacă se puneau să alerge, se duceau de-a roata, sprijiniți pe cele patru perechi de mîni și de picioare. Pe atunci sexurile erau trei : bărbatul, fiu al soarelui ; femeia, fiică a pămîntului și bărbatul-femeie, produs al lunii, care ea însăși este produs al soarelui și al pămîntului⁵. De aceea și erau oamenii pe atunci rotunzi și alergau de-a roata,

pentru că așa le erau părinții. Și fiind ei voinici și diștepți se răzvrătiră în contra zeilor și deteră să ia cerul cu asalt. Atunci Joe ⁶ se adună la sfat cu ceilalți zei, și după matură chibzuire hotărî el așa : „ca să-i învăț minte o să-i tai în două ! astfel, au să fie mai slabi, dar mai numeroși — prin urmare, o să avem mai mulți adoratori. O să-i las să umble în picioare, ca și astăzi, dar numai pe două picioare. Iar dacă și așa vor fi obraznici și mă vor supăra, o să-i mai despica încă o dată, așa ca să rămînă fiecare om numai pe cite un picior, și să umble sărind“. Și grăind astfel, luă barda și se puse să despice pe oameni în două. Pe care cum îl despica îl da pe mîna lui Apollo, poruncindu-i să-i sucească obrazul pe partea tăieturei ca să se vadă în ce hal este, și să se poarte pe viitor mai bine. Apollo sucea obrazul înăuntru, trăgea pielile de pe corp și acoperea rana, și astfel dichisiți, le dedea drumul... Ei bine, doamnele mele, fiecare jumătate, astfel chibzuită, de îndată ce ieșea din mîna lui Apollo, n-avea alt gînd decît de a alerga după jumătatea cealaltă și a se reintegra într-un singur trup cum zice și la *Evanghelie* ⁷. Și iată prin urmare ce este amorul.

Prințesa Smaranda făcea un chef nespus, rîzînd din toate cărnurile persoanei dumisale, pe cînd Timoleon se îngîmfa de geniul grecesc, vorbind prost românește.

— Este u cumbinacie, frate, demna di Aristofanis.

În vremea asta, Anna zicea lui Comăneșteanu printre dinți.

— N-ai fost la cazarmă.

El nu prea o auzea, prins de povestea generalului.

— Ai zis ceva ?

— Am zis că ești un infam.

Căpitanul rîdea :

— Ce bine trebuie să fi fost pe vremea aceea, mai cu seamă pentru fiii lunei.

— Unde ai fost ?

— La cazarmă.

— Nu-i adevărat.

El se uita la dînsa.

— Dacă am trăi pe vremea cînd oamenii nu erau încă despicați în două, ai fi putut să dai o roată pînă la mine, ca să te asiguri...

— Faci și descoperiri etimologice.

— Nu-nțeleg.

— „A da o roată“ sau „a da o raită“, totuna.

— Foarte bine.

Anna se mira ea singură de libertatea ei sufletească. Ardea de nerăbdarea de a ști unde fusese, și totuși făcea joc de cuvinte.

— Ai primit scrisoarea ?

— Negreșit.

Ar fi voit să nu-l întrebe de-a dreptul de scrisoare, dar frica de a-și prelungi neliniștea o făcea să nu mai în-conjure.

Prințesa Smaranda, hipnotizată de Aristofan, se uita înaintea ochilor și bufnea de ris. Era grasă și rotundă ca un sturz, cu părul roșcovan, cu gîtul fără cute, strîns în-tr-o coloană de peruzele ce aduceau cu ochii ei ; minca

bine, gustind din lucrurile bune cu un fel de conștiință depravată a plăcerii.

— Ei, mon général, și va să zică cum explici dumneata că noi suntem toate înamorate de Comăneșteanu ?...

— Cum să explic ?... Se vede că pe el Joe l-a despicat în 14 bucăți.

— Și-au mai sărit și așchii.

Generalul ridea cu chef :

— Ba bine că nu. Și încă multe, prințeso.

— Noroc că Porția nu crede nimic din toate astea, zise tot Smaranda Dudescu, cu glas blajin.

— Porția e fată cuminte : două porții de înțelepciune și una de femeie.

Porția se uita la dînșii, zîmbind. Deși trăia în lumea asta de mai mult timp, nu ajungea să se deprindă cu viața lor : ființe pline de contraziceri, mai vițioase în vorbe decît în fapte, elegante, ușurele, pasionate, însuflețite de un singur gînd statornic, acela de a nu se plictisi. *Plictiseala* și *stenahoria* erau adevărații dușmani ai societății aceștia. De aceea Porția simțea mila pe care o insuflă oamenilor sănătoși vederea bolnavilor, mila și cîteodată temerea de a-i vedea făcînd nebunii, ca să scape de boala de care nu se puteau vindeca.

Anna și Elena i se păreau rătăcite ca și dînsa în lumea asta însetată de nimicuri. Anna mai cu seamă o neliniște. Învățată a avea pentru ea respect și admirare Porția nu pricepea ce se petrece cu firea aceea semeată și hotărită. Și, cum se întîmplă de multe ori sufletelor cinstite, ea se întreba dacă nu care cunva era dînsa cauza răului.

Cînd însă, plecînd, închidea ușa trăsurei și se simțea alături de bărbatu-său, strîns lipită de el, nimic nu o mai turbura. Tinerețea își lua stăpînire sa, iar Porția credea că toată lumea trebuie să fie fericită. Ea se uita lung, pe geamul trăsurei, fără a înțelege rostul celor de pe strade, ce păreau că se luptă cu frigul și cu nevoile. Un colț de cer, albit de lumina lunii, deschidea porțița depărtării...

III

Generalul ieşea de la club furios în contra lui Timoleon Vucos, care la *bridge*, într-un *sans atout* jucase *singleton*. Nu-i intra în cap cum se poate să facă cineva asc-menea gogomănie şi apoi să vrea să o şi susţie. Oprea pe Comăneşteanu :

— Nu, cică aşa se joacă la Paris. Da' hai, marş cu Parisul tău, greceule ! Una şi cu una fac două : la *sans atout*, să ieşi de la coloarea cea mai lungă.

— Dar dacă n-ai nici o coloare lungă ?

— Atunci să te duci să te-neci.

Şi tot el rîdea pe îndesatele, oprind iar pe Comăneşteanu :

— Vrei să mă crezi pe mine ?... Românii al dracului, domnule. A înţeles el că la *sans atout* nu merge cu mof-turi : or ai coloare lungă or te dai pe gîrlă.

Şi iar rîdea, ascultîndu-şi cuvîntul, ce i se părea de spi-rit. Această uşoară ramolisire ascundea un tertip : Berta dedea în curînd un concert şi deci generalul avea nevoie

de public și de reclamă. El se gîndea că dacă ar pune pe Comăneșteanu de partea Bertei, ar astupa mai întii gura Annei și i-ar cîștiga un sprijin puternic :

— Ce faci tu, Alecule ?

— Vizite, domnule general.

— Iar vizite, neiculiță !... Bine că nu ți se acrește.

— Trebuie să mă duc la prințesă.

— Să te duci, că-i fată bună. Numai, știi dumneta, cu măsură...

— Și la Urania Vucos.

Generalul se opri locului, uitîndu-se la el, pe sub sprincene :

— Mă, lasă nepoata-n pace !...

Comăneșteanu începu a rîde. Generalul îl apucă de braț foarte serios :

— Lucru subțire. Toți dinții sunt ai ei, iar dacă o fi și o fi, mustăcioara aia ce-i pîrpălește gurița, s-o săruți o dată și pentru mine... Rude, mon cher...

— Da' cine se gîndește la așa ceva, domnule general !...

— Hai marș, mă !...

— Zău, domnule general.

— Marș am zis !...

Comăneșteanu ridică din umeri, rîzînd. Celălalt iar îl opri.

— Ia ascultă, vrei să-mi faci o plăcere ?

— Bucuros.

— Să mergi cu mine.

— Merg. Numai să-mi lăsați zece minute să trec pe la doamna Vucos, că se supără nevasta.

Generalul, de astă dată, se opri de tot locului, pocnindu-se cu palmele peste genunchi și rîzînd îndoit de mijloc.

— Se supără... nevastă-ta... dacă nu te-i duce... la Ura-nia... Ei, asta-mi place !...

Comăneșteau rîdea și el de rîsul celuiilalt :

— Desigur.

Generalul se lovea și mai tare peste genunchi și rîdea și mai mult.

— Ei, nu, Alecule, ești clasic frate !...

Și iar icnea de rîs :

— Se supără... Porția...

— Desigur. Porția mi-a zis să trec pe-acolo să las cărți.

— Mare pehlivan ești, mă Alecule.

— De ce, domnule general ?

— Dar, în sfîrșit, te iau eu pe răspundere.

— Foarte bine.

Se urcară într-o trăsură și porniră amîndoi către dealul Mitropoliei.

— Am să te fac s-ascuți muzică cerească.

— Cu plăcere.

— Da' nu așa, giambarale de-ale noastre naționale. Muzică, bre. Ba tu Chopin, ba tu studii tot clasice, ba mazurca aia grozavă, de Djaburov, ăla, cum îl cheamă... Și nu-ți mai spun, cînd cîntă din gură !...

Birja se opri în fața unei case curățele de sub dealul Mitropoliei. Încă de afară se auzea pianul și vioara. Berta cînta cu profesorul ei, care făcuse zile amare generalului, la început, iar acum devenise un fel de membru al familiei. Profesorul și generalul se îngăduiau pe tăcutete, se ajutau unul pe altul în paza Bertei, „că doar femeia,

domnule, e ca lumina ochiului : ți-e scumpă, dar fuge după toate alea“, zicea generalul colegului său neamț, care deși nu prindea bine înțelesul cuvintelor, pricepea din instinct gîndul generalului.

Berta era așezată la piano, pe un scăunel fără răzămătoare, prin urmare cu mijlocul și cu umerii liberi. La intrarea celor doi bărbați, dînsa nu se opri — ci numai le zîmbi, înviorîndu-și cîntecul și obrajii, pînă într-atît, încît neamțul, ostenit și scandalizat, se opri în mijlocul bucății își luă pălăria și plecă.

Berta nici nu se uită la el, iar după ce violonistul ieși, dînsa răsuflă din greu, se învîrte într-un picior, șuieră și pocni din palme, parcă ar fi scăpat de o mare pedeapsă.

Generalul îi prezentă pe Comăneșteanu, rîzînd și cău-tînd s-o liniștească :

— Ei, ce i s-a năzărit ? !

— Neamț prost !... zise Berta rîzînd și strîngînd pe Comăneșteanu de mină. Și eu sunt germană de origină, dar nu trăiesc așa, parcă ar fi înghițit un baston...

— O trestie... zise generalul galant.

Berta se poticni într-un compliment :

— Sunt cam voluminoasă pentru o trestie...

— De zahăr...

Ea se uită o clipă în ochii lui și cu o lumină ironică îi zise în fugă :

— De sare...

Generalul părea fericit că o întîmplare neașteptată pune pe Berta într-o stare sufletească isteată. În fond însă era plictisit de fuga violonistului. De aceea luă pe Berta la o parte și îi șopti, o bătu pe umeri și o convinse că tre-

buiau să se împace și că el urma să se ducă după neamț să-l aducă înapoi :

— Mă întorc numaidecît. Cîntă lui Comăneșteanu mazureca lui Djaburov, că-i place grozav.

Ieși, bătînd din pînteni și rîzînd.

Berta se uita după el, zîmbind, cu capul plecat pe o parte. Apoi se întoarse către Comăneșteanu, se mlădie pe partea cealaltă și îi zise, iarăși rîzînd :

— Vă plac asemenea lucruri ?...

Și, fără să aștepte răspuns, se așeză din nou la piano, cu bustul drept și coapsele pline, cu brațele strînse la loc ca două aripi.

— Doriți să vă cînt din piano sau din gură ?

— Cum voiți. Mi se pare că în toate felurile e frumos.

Ea se înclină iar pe o parte și prinse a cînta din gură.

Zburară cîteva acorduri. Fugeau minile pe clapele albe, ca două paseri ce se gonesc. Glasul, tînăr, avea farmecul misterios al emoțiunei adevărate, ce deșteaptă în toate sufletele înțelegerea durerii omenești.

Berta părea că intră în gîndurile celor doi poeți ce-și uniseră versurile și muzica pentru a suferi împreună. Ea, cîntînd, se îndemna să sufere și dînsa, se înălța în avîntul generos al frazelor muzicale, se aprindea, vibra cu pianul, tremura cu propria ei voce, iar înțelesul obicinuit al cuvintelor părea a se transpune într-o înțelegere nouă, largă și dureroasă. Era vorba de luna mai, ce topește zăpada din munți, descoperind frunțile ghiocilor, chemînd înapoi cîntăreții codrului, paserile duse — și mai era vorba de tinerețea omului, pe care nimeni n-o mai întoarce înapoi, o dată ce s-a dus. Cînd glasul rostea :

„Și pasărea dusă se-ntoarce-înapoi,
Dar omul cînd pleacă,
Oricît timp să treacă,
El nu mai revine în lume la noi”

era jale curată, iar Comăneșteanu, care asculta la început cu temerea binevoitoare a publicului cîstit, se simțea acum luat de apă, dus departe, pe-o gură de rai, unde tinerețea n-are nevoie să se mai întoarcă fiindcă nu pleacă niciodată. Berta repeta : „oricît timp să treacă, oricît timp să treacă el nu mai revine în lume la noi”, cu o sfișiere ce turbura simțirea și aducea lacrămile în ochi. Și, în adevăr, cînd se opri, era ea însăși atît de mișcată, încît plîngea.

Comăneșteanu sări de la locul lui, îi apucă mîinile și i le sărută, respectuos, ca în cel mai autentic salon în care ar fi cîntat o doamnă din societate.

Berta rîdea printre lacrimi, lăsîndu-și mîna în ale lui, cu osteneala plină de voluptate o femeii ce a suferit și se simte înțeleasă și compătimită.

Tocmai atunci ușa se deschise. Violonistul, palid, cu părul vîlvoi, intră prelung, se opri locului, ca la teatru, și cu mîna întinsă către Berta :

— Iar comedia lacrărilor ?... îi zise. Iar histerismul muieresc, transpus în muzică ? !...

Apoi, întorcîndu-se către Comăneșteanu :

— Să mă iertați, domnule căpitan — nu știți ce femeie e asta !... Are să vă-nșele și pe d-voastră, cum m-a înșelat pe mine și pe general, și pe tată-său, și muzica și lumina ce o luminează... Poate că aveți mamă sau familie, și e păcat !

Berta se făcuse albă ca hîrtia. Minia și indignarea îi încordaseră mușchii obrazului, ca la o mască de teatru antic :

— Ieși afară, mizerabile ! rosti ea îndesat, făcînd un pas către dinsul.

Violonistul sta să se avînte către ea, cînd Comăneșteanu îl apucă de braț, îl zgudui bine, apoi îl aduse pînă la ușe și-i făcu vînt afară :

— Ieși !...

Rămăși amîndoi, se uitară unul la altul. Berta nu mai semăna cu femeia dinainte. Un simțimînt rănit, de demnitate, de ciudă și de ură, o înălța. Ea întinse mîna lui Comăneșteanu :

— Îmi pare rău, domnule căpitan, că fără voia mea ați luat parte la o scenă penibilă. Vă sunt foarte recunoscătoare... Mai mult : vă datorez un moment de ridicare sufletească în sfera curată a artei. Dacă aș putea cînta așa la concert !... În toate cazurile, la revedere...

Cu alte cuvinte îl poftea să se ducă. Comăneșteanu ieși, înțelegînd că asta era singura dezlegare cuviincioasă a încurcăturei.

Dar se părea că lucrurile trebuiau să meargă mai departe...

A doua zi Comăneșteanu primi vizita a doi necunoscuți care veneau în numele domnului Hermann să-i ceară socoteală de insulta adusă brațului clientului lor. Încurcătura începea să devie umoristică. Să se bată cu domnul Hermann Buffni, profesor de vioară !... Ce haz era să mai facă generalul !

Cu toate astea, generalul nu trebuia pus în curent cu întorsătura pe care o luau lucrurile, pentru multe cuvinte, dintre cari, cel dintii, ca să nu afle Anna. De aceea se duse numaidecît la regiment, își alese doi martori, căroră le dete însărcinarea de a primi duelul, cu orice condițiuni, numai să se hotărască repede întîlnirea și să nu se vorbească degeaba.

A treia zi se găsea pe teren, față în față cu profesorul Bertei.

Uitîndu-se în fuga la neamț, Comăneșteanu se gîdea că psihologia cea mai grea este aceea a faptelor nelogice. Dar oare este ceva nelogic în lumea faptelor ?

Și fiindcă se băteau cu pistolul, trase neapărat, în sus. Glonțul violonistului îi fluieră pe la ureche. Instinctiv a doua oară trase de-a binelea. Glonțul atinse, pieziș, pulpa violonistului.

Comăneșteanu, mîhnit, se duse la adversarul său cu mina întinsă și îi ceru iertare.

Violonistul zîmbea :

Vă sunt recunoscător că nu m-ați lovit în mină...

— Aveți dureri ?

— De loc.

— Îmi dați voie să viu să vă văd... ?

— Cu cea mai vie recunoștință.

După ce se despărțiră, Comăneșteanu se duse acasă trist. Îi părea rău că nu trăsese și a doua oară în vînt. De ce rănise pe bietul neamț, pe care nu-l cunoscuse pînă atunci ? Nu sunt nerozi oamenii și alcătuirea vieții lor ?

Ca totdeauna cînd se simțea vinovat, nedrept, lipsit de generozitate, îi venea să se ducă la Comănești, să se apropie

de maică-sa, care murise cu același cuvînt pe buze : „să nu atingi pe nimeni, să fii drept și generos“. Dar nu putea pleca. Nu numai nu putea pleca, dar încă trebuia să pară același, să facă vizite, să fie fericit, fiindcă era „copilul răsfățat al soartei.“

Afară începuse să ningă. Se duse la grajd să vadă caii. Puse să scoată sania ; se supără pe slugi ; se umplu de zăpadă. De sus de la fereastră, băiatul îi făcea semne să vie la dînsul.

Se sui din nou sus, sărută copilul, glumi cu Mia, se mai învîrți fără rost pînă ce se îmbracă și iarăși ieși.

Unde se ducea ?

Își aduse aminte de vizita pe care trebuia s-o facă Uraniei Vucos.

Deși era încă devreme, ea îl primi.

Într-un salonaș, plin de flori, de cutii de argint, de pernițe împomponate, Comăneșteanu așteptă cîteva minute, cu fruntea lipită de geam, uitîndu-se lung înainte.

Urania veni, sunînd din brățele și foșnind din rochii :

— Căpitane, am auzit că te cheamă Cinel-Cinel.

— Cine mă cheamă Cinel-Cinel plătește amendă.

— La cutia milelor ?

— La cutia milei... de mine.

— Gata. Cît trebuie să vărs ?

— O sărutare.

Urania făcu o comică strîmbătură din nas, parcă i-ar fi mirosit a amoniac :

— Dată sau primită ?

— Ca să fie întreagă, urmează să fie și dată și primită.

— Atunci nu mai întrebuițez cuvîntul.

— Pentru viitor. Dar pentru trecut ?...

Ea se uită la dînsul cu o ușoară umbră de melancolie.

— Vrei să o socotesc ca o adevărată amendă ?

— Orcum o fi.

Ea se uită din nou la el, nedominită și tristă. Apoi se plecă ușor spre dînsul, dîndu-i părul să i-l sărute :

— Iată, — fără consimțimîntul meu.

Tinărul se opri. Era atît de enervat, încît actul acesta de supunere gentilă îl făcu să-i dea lacrămile. Îi luă mîna. și i-o sărută :

— Nici cu consimțimînt, nici fără consimțimînt. Și iartă-mă că nu știu ce fac.

Urania îi arată un fotoliu :

— Șezi, te rog, și spune-mi ce ai. Ești nenorocit.

— Nu. Sunt enervat.

Ea dete din cap necrezătoare.

— Aprinde o țigară. Fum... de multe feluri. În toate cazurile, ești interesant. Pentru că ai tot ca să fii fericit. și nu ești fericit. Sau, cel puțin nu pari...

— Nimeni nu este totdeauna fericit.

Ea se gîndi un moment :

— Așa este.

După aceea, urmă, zîbind :

— Cu toate astea, ai ceva. Îmi dai voie mie, care, după cum spune unchiul, sunt o așchie din dumneata, să mă interesez de starea d-tale sufletească...

Apoi se apropie de scaunul de el.

— Spune-mi ce ai ?

— N-am nimic.

— Nu cred.

— Sau ce am nu se poate tămădui.

— De ce ?

— Fiindcă mai întâi nu se poate cunoaște bine. Dum-neta nu ești niciodată nedreaptă ? nu te simți, fără să vrei, cauza suferinții altora ? nu te mîhnește sufletul d-tale însuși, care, cîteodată este lacom și foarte adesea nelogic ?...

— Al meu, nu.

— Atunci ești fericită.

— Asta e altceva.

— În toate cazurile, ești liniștită. În mine e contrazi-cerea ciudată, că sunt în mod pozitiv și real fericit, și sunt idealmente nenorocit.

Urania se apropiase atît de mult de tînăr, încît acesta mirosea parfumul părului ei, care aducea a mărgăritărel, cu o adiere de personalitate omenească vie, ce pare cîte-odată înfăptuirea cea mai deplină a poeziei.

El se dete ușor la o parte și se uită în ochii ei :

— Iată, bunăoară, și acum : doream cinstit să nu-ți ies din voie, și n-am putut.

— Cum ?

— Mi-am luat amenda pe cale de furtișag.

Ea dete din cap :

— Faptul nu-i bine caracterizat.

El o prinse de gît și o sărută cu putere.

Dînsa sări în picioare :

— Asta e furt cu efracțiune !

După aceea, privindu-l cu seriozitate :

— Nu mai ești cuminte. Du-te, ca să putem rămînea prieteni.

— Mă duc.

Îi luă mîna și i-o sărută :

— E o înfinită delicatețe într-o sărutare. Eu ți-am displăcut. Am fost violent, și-mi pare rău...

— Dacă te duci, uit și te iert...

Ochii ei păreau înecați în visuri. Umbrele genelor lung-geau marginea expresivă a personalității îndurerate. Mina îi tremura.

Comăneșteanu se plecă spre dînsa.

— Ești o așa de curată expresie a poeziei, încît mă tem să mai insist, ca să nu turbur lumina lăuntrică. Dar acum înțelegi ce vrea să zică a fi fericit și idealmente nenorocit !...

— Da, rosti ea încet. Asta ai vrut să dovedești ?

— N-am vrut să dovedesc nimic. Ce se poate dovedi în mișcărilor ascunse ale sufletului ?...

— Așa este.

Urania zîmbi, recăpătîndu-și libertatea cugétului :

— Prin urmare pot să-ți zic Cinel-Cinel...

— Poți. Dar de ce „prin urmare“ ?

— Fiindcă. am plătit amenda.

— A fost o execuție silită.

Ea dete din cap cu înțelesuri, îndrumîndu-l spre ușă :

— La revedere. Nu uita, cînd ești nenorocit, că poți veni să plîngi la mine... La revedere.

IV

Pe masa lui de la regiment erau două scrisori ale Annei, una *urgentă*, alta *ff urgentă*.

„Mi se spune că te-ai bătut în duel. Doresc să te văd numaidecît. Am fost la d-ta acasă. Nimeni nu ştia nimic. Dacă nu poţi veni, scrie-mi un cuvînt. spune-mi că nu eşti rănit.“

A doua scrisoare :

„Aflu că eşti eroul unei drame mişcătoare. Sîngele nobil nu minte. Ai luat apărarea unei femei insultate, şi prin urmare ţi-ai făcut datoria de cavaler.

Inima mea nu poate decît să se bucure, iar strămoşii d-tale tresar în morminte de mîndrie.

Ai rănit pe un nefericit, care îşi cîştiga pîinea cu braţele ; l-ai rănit după ce l-ai batjocorit. Eu mă întreb cîte o dată ce trebuie să fie lumea cealaltă, dacă d-ta eşti aşa de jos !... În cine să mai cred ? Cum să te mai văd, dacă te-ai coborît pînă la treapta cea mai din urmă ?

Orcît de mizerabilă e viața, ea are totuși o licărire de ideal, către care tind cei ce nu sunt cu desăvîrșire stricați. De ce uiți cine ești ? Ți-am deschis inima întregă, ți-am spus că mă faci să sufăr nu numai cu iubirea mea de femeie, dar în toate visurile și aspirațiile mele omenești, în onoarea și demnitatea vieții.

Altceva nu pot să-ți spun.“

Comăneșteanu aprinse un chibrit, iar la flacăra lui anină colțul scrisorilor Annei, cari arseră pină sus, răsucindu-se ca de durere.

Era nedreaptă și violentă.

El își caută de treabă. Zbuciumările sentimentale fac pe oameni să se întoarcă cu plăcere la ocupațiile lor zilnice și să găsească în ele pace. Un miros de mărgăritărel îi adie prin minte și cu dînsul parfumul părului ce sărutase. În adevăr, firea omenească e infamă !...

Ieși de la cazarmă și se duse să vadă pe rănit.

Aci, spre marea lui mirare găsi pe general și pe Berta.

Violonistul locuia în două odăițe joase, în fundul unei curți, unde putea cînta toată ziua, din piano sau din vioară, fără a deștepta protestările nimănui. Acum avea puține friguri. Generalul și Berta umblau în virful picioarelor, serioși și preocupați, parcă un frate sau un copil al lor ar fi fost bolnav.

Cînd intră Comăneșteanu la violonist, figura acestuia se luminează ca de o bucurie lăuntrică. El se ridică pe un cot, zîmbi și întinse mîna tînărului, rugînd pe ceilalți să-i lase singuri.

— A trecut și asta. d-le căpitan.

— Și va trece și rana, iubite d-le Hermann.

Violonistul îi luase mîna și i-o ținea într-ale lui.

— Vă sunt recunoscător că ați primit a vă bate cu mine.

— Ce fel de vorbă !...

— Mă rog, eu știu. Nu era caz de duel. Dar eu sufeream atît de mult, mă simțeam atît de ridicol și de nefericit, încît dacă n-ați fi primit a vă bate, m-aș fi împușcat.

Comăneșteanu dete din cap, în semn le protestare. Violonistul urmă :

— Așa este. Femeia asta nu e atît de vinovată cît pare, eu nu sunt atît de prost cît m-arăt, și cu toate astea ne chinuim amîndoi.

După aceea adăogă, dînd trist din cap :

— Eu o iubesc, fiindcă are temperament, e iute și nedreaptă, dar pentru muzică e ca lemnul de la o vioară veche : vibrează. Iar dînsa nu mă poate iubi, fiindcă eu sunt un biet neamț, ce e drept cu oarecare bun-simț și cu suflet, dar fără talent, urît și nesuferit. Ah, domnule căpitan !... Ce bine e să fii tînăr și frumos !...

— Dumneata ești tînăr...

— Tînăr nu mai sînt, iar frumos n-am fost niciodată.

Apoi se uită în podele, lung :

— Femeile iubesc pe oamenii tineri, fiindcă iubesc puterea creatoare. Iar eu nu am nici asta. Am scris vrafuri întregi de muzică. Nu-i nimic de ele. Și cu toate astea, domnule căpitan, simt frumosul în toate lămuririle lui, știu cum ar trebui să fie bine ceea ce e rău, înțeleg lumea și aspirațiile ei, mi-e milă de ea că suferă, — și totuși nu pot îndrepta nimic din ceea ce e urît sau nedrept, fiindcă nu e în mine nici o scînteie creatoare. Sunt spirit critic,

domnule căpitan, cu alte cuvinte nenorocit ! Vedeți pe Berta. E o biată ființă banală. Când carnea albă de pe dînsa se va zbîrci, va rămînea oase și noroi, cum zice Leopardi⁹. Și cu toate astea, în sufletul acesta mărginit vibrează cîteodată ceva atît de personal și de nou, încît eu rămîn uimit : e scînteia creatoare !

Comăneșteanu se uita la el mirat :

— Cunoști pe Leopardi ?

— Cine din gloata noastră nu cunoaște pe Leopardi ? Nici acesta nu era creator¹⁰, dar era așa de adînc nenorocit, încît din nefericirea lui a izbucnit, ca dintr-un vulcan, lava, lava durerei... Pietre prețioase, domnule căpitan.

Își trecu mina pe fruntea caldă :

— De cîte ori nu mă gîndesc eu la Leopardi și Aspasia lui, și apoi la mine cu Berta mea...

Comăneșteanu, intrat în sufletul acesta necăjit, se simțea mic și vinovat. Violonistul interpreta, oarecum, pe Anna... De la Anna, gîndul lui sări la general. Cu nedomirire și părere de rău se uită în ochii violonistului, parcă ar fi dorit să afle cum stau lucrurile despre partea asta. Nimic. Tocmai în momentul plecării, rănitul păru mai neliniștit, chemă pe Comăneșteanu mai aproape și îi zise :

— Am să vă fac o mărturisire și să vă cer iertare de o greșeală... Alaltăieri am pus pe cineva de a scris o scrisoare anonimă d-lui general... E o infamie !...

Apoi căzu pe perne, ținînd mina lui Comăneșteanu cu amîndouă mîinile lui :

— E o infamie, domnule căpitan. Vă urez însă să nu fiți niciodată gelos. Sentimentul cel mai dezgustător, care înjosește pe om...

— Liniștește-te, d-le Hermann, generalul nu crede, fiindcă nu e adevărat.

— De altminteri, am să îndreptez tot eu lucrurile, am să spun d-lui general adevărul.

Cînd ieși de la violonist, nu mai găsi decît pe general care aștepta cu nerăbdare impresiile lui Comăneșteanu. Berta plecase.

Generalul Villară părea a înțelege lumea mai înțelepțește decît toți, nejudecînd pe nimeni, rîzînd de mulți, fiindu-i milă de mai mulți încă. El își înșela nevasta, pe el îl înșela Berta, pe Berta o înșelau probabil alții ; goana oamenilor după fericire, cu o vorbă, ce-i rămăsese lui din citania unui crîmpei din *Faust* : „nimeni nu zice momentului trecător : oprește-te, ești frumos“ ¹¹.

Întrebă pe Comăneșteanu de starea violonistului, nerăbdător de a auzi o vorbă bună. Îi era milă de neamț și totodată îi părea rău că risipește, sub formă de milă, o părticică de energie sufletească pentru o prostie.

Cu toate astea nu se depărta de la căpătiul rănitului decît numai cînd se întorcea Berta. Dar Berta trebuia să se întoarcă neapărat la ora clubului, fiindcă altfel, cu tot altruismul lui, pleca.

Cînd ieși Comăneșteanu, ningeă din temei. Fulgi enormi de zăpadă se vînturau prin aer, vîrîndu-se prin toate ungherele. Din fundul curții unde locuia violonistul, pînă în stradă, nu se vedea decît o pinză mișcătoare de fire albe. Cînd să pună piciorul în scara trăsurei, Comăneș-

teanu dete cu ochii de Berta, care bătea zăpada pe loc. Ea îi trecu pe dinainte, zîmbind, și sări în trăsură.

— Nu-i pentru cine se gătește, ci pentru cine se neme-rește.

El se uita la dînsa nedomerit. Berta ridea.

— Pofțiți, pofțiți. Vă ofer un loc.

După ce Comăneșteanu se urcă în trăsură, dînsa deveni serioasă :

— Doream să vă văd, ca să vă arăt o scrisoare anonimă pe care a primit-o generalul. Dacă nu sunt indiscretă, vă rog să mă conduceți acasă.

— Cu cea mai mare plăcere.

Berta să înfășură în blană pînă peste ochi și nu mai zise nimic. Tremura. Căpitanul o acoperi peste picioare, supunînd învelitoarea prin toate colțurile pe unde putea pătrunde frigul, cu felul de preocupare și de îngrijire caracteristic unor bărbați bine crescuți, ce atît de mult place femeilor și explică succesele oamenilor mediocri ¹².

În frigul din trăsură, ei își simțeau corpurile calde, și parcă o vinovată apropiere sufletească se statornicea între dinșii.

De îndată ce ajunseră acasă, Berta se făcu nevăzută cîteva minute. Cînd veni, părea serioasă și gravă. Dete scrisoarea lui Comăneșteanu și așteptă. Dînsul i-o înapoie fără a o ceti.

— E de prisos s-o citesc ; toate scrisorile anonime sunt la fel.

— Bine, dar știți ce spune într-însa ?

— Îmi inchipuiesc, de vreme ce mi-o arătați.

— Că sunteți amantul meu.

— Îmi pare rău că nu e adevărat.

Ea privea înaintea ochilor, pe gânduri :

— Lucrul cel mai ușor, domnule căpitan. Nu vreau să mă dau drept ceea ce nu sunt.

El o apucă de mână și o sili să șeadă lângă el, pe canapea. Berta șezu, de-a dreptul pe brațele lui, luându-l de gît :

— A fi amantul meu, e lucrul cel mai ușor din lume... Ești tânăr și frumos. Îmi placii. Și cu toate astea...

Tremura și se strîngea de el :

— Speram să te pot iubi. Am simțit zilele trecute, cînd ai venit la mine, ceva nou, atît de dulce, încît poezia și muzica din cîntec se coloraseră de poezia sufletului meu.

Răsuflă adînc, dînd din cap cu disperare :

— Ah, domnule căpitan, ce greu e a iubi !...

El o sărută voinicește :

— Nu găsesc.

Berta încercă să ridă, simțind că el nu răspundea vibrațiilor ei sufletești și că n-o înțelegea. Sări de pe brațele lui, și rămase în picioare, dînd din cap lung. După aceea, încet, se așeză pe scaunul de la piano.

Comăneșteanu pricepea că în minutul acela Berta era în puterea unei simțiri înălțătoare. Pornirile lui, de tînără voluptate, păreau a aluneca pe fața lucie a unui suflet străin. Pianul și muzica să înfățișau pentru amîndoi ca o punte de scăpare. El se apropie de dînsa :

— Îți mai aduci aminte de bucata de zilele trecute ?

Ea dețu din cap, pe cînd miinile alergau pe clavier. Cîntă, oarecum pe socoteala ei, parcă ar fi fost singură :

„Îți aduci aminte, îți aduci aminte.
Cînd veneai la mine, vara, pe-nserat,
Și în umbra porții, schimb de jurăminte
Se urmau pe zborul unui sărutat ?”

Comăneșteanu și de astă dată se simți prins de farmecul cu care cînta Berta. În cele trei cuvinte „Îți aduci aminte” pornea parcă de departe toată părerea de rău a celor ce nu mai trăiesc decît din amintiri. „Îți aduci aminte cînd veneai la mine, vara, pe-nserat ?” Deodată idila lua forme. Parcă, în adevăr, se vedea un tînăr coborînd la vale către porțița cu streășină, în umbra căreia aștepta fata, singurică.

Comăneșteanu întinse brațele în jurul coapselor Bertei și se lipi cu capul de umărul ei. Ea cînta, repetînd aceleași vorbe, plecîndu-se către el, tremurînd de emoțiune : „Îți aduci aminte cînd veneai la mine, vara, pe-nserat, și în umbra porții schimb de jurăminte se urmau pe zborul unui sărutat ?” Ea se lipea cu obrazul de obrazul lui, se întrerupea, uitîndu-se lung în ochii lui, cum te-ai uita pe o fereastră, departe, în fundul orizontului.

Cînd se opri, se întoarse către el, îi puse amîndouă brațele pe umăr, își rezemă fruntea de propriile ei brațe și rămase astfel nemișcată. După cîteva minute se sculă, puse pe Comăneșteanu să șadă ca mai înainte pe canapea și se aruncă în brațele lui, făcîndu-se mititică, luîndu-l de gît, vorbindu-i într-aiuri :

— Înțelegi ceva ?... simți cit e de dulce a iubi ?... cită poezie se ascunde în sufletele noastre ?... Nu-i așa că parcă îți aduci aminte că veneai la mine, vara, pe-nserat ? Eu parcă sunt sigură că te-am așteptat la o porțiță...

— Pe vreme de iarnă.

Berta pufni de ris, îl sărută lung și apoi se uită la el

— Ce păcat că ești om real.

— De ce ? !

— Dacă ai fi un vis sau o poezie, te-aș putea cînta...

Comăneșteanu o privea acum ca pe o revelație extraordinară. Vorbele ei delicate îl mirau și-l fermecau. Se uita la dînsa nedomîrit, pe cînd Berta închidea ochii, fericită, căutînd parcă să prindă acolo, ca într-o raclă de aur, frumusețea trecătoare a momentului.

— Cine poate crede !... zise Berta.

— Cîtă frumusețe în sufletele oamenilor... Asta voiai să zici ?

— Tocmai asta. Cu adăogare că aș fi dorit ca aceea ce a fost în realitate să fi fost un vis. Cu alte cuvinte, rosti ea încet, aș fi dorit ca existența d-tale să fie un lucru nematerial.

El zîmbi. Berta îi puse două degete pe gură :

— Un lucru nematerial. Degeaba zîmbești.

— Iubirea poate deveni orice lucru nematerial : muzică, poezie, eroism.

— Da, zise ea, dar nu mă înțelegi.

După aceea, dîndu-se la o parte :

— Nu mă-nțelegi. Dacă ai fi un vis sau o poezie, te-aș putea cînta... eu singură.

— Atunci o poezie inedită. Cam greu.

— Nu-i nimic greu. Cînd cineva iubește, viața toată se lumînează. Ceea ce e greu e tocmai de a putea iubi.

— Și de îndată ce începi a iubi cu adevărat, încolțește în suflet îndoiala și nefericirea.

Ea se uita la dînsul, înduioşată :

— Nu zice aşa vorbă !...

— Nefericirea ideală : sau eşti gelos, sau simţi că alţii sunt geloşi. Sau suferi tu, sau suferă ceilalţi. Şi chiar cînd nu eşti gelos şi nu suferi, e un colţ ascuns al sufletului, în care parcă s-ar adăposti scînteia divină a conştiinţei : acolo suferim cu toţii. Ce să-ţi fac !...

Berta se uita pe gînduri la mîna lui ; apoi, disperată, îl întrebă :

— Eşti cu adevărat pătruns de ceea ce zici ?

El înălţă din umeri.

— Ce să-ţi fac !...

Ea dete din cap, zîbind, cu ochii, adînci şi trişti :

— La cine iubeşte, nu mai rămîne nici un colţ al sufletului care să nu fie în puterea amorului.

— Cu alte cuvinte, nu mai e loc pentru conştiinţă.

Ea îi luă mîna şi i-o lipi de sînul stîng, sub care bătea inima eroic :

— Nu mai e loc pentru nimic !

V

De la podul Dimboviței, Comăneșteanu dete drumul trăsurei și porni pe jos către casă.

Ce ușor curge vremea citeodată !

Nu mai ninge. Pe la magazinele din strada Carol începeau să se aprindă luminele. Lumea umbla forfota pe strade, parcă fericită ; desigur voioasă. De ce n-ar fi fost voioasă ? La urma urmei, omul trăiește numai o dată, iar dacă ai căuta bine, traiul acesta e încântător. Își simți parcă în căldura minii, sinul Bertei ; văzu aievea ochii ei adânci, străbătîndu-î sufletul ; era puterea fericirii lui individuale care înfrumuseța lumea.

Cum mergea pe trotuar, voios, văzu o trăsură că i se oprește drept în coaste. Un geam se coborî repede, iar în cadrul lui se ivi capul rotund al prințesei Smaranda Dudescu.

— Unde mergi, Alexandre ?

— Unde vrei, prințeso.

— Urcă-te.

El se urcă lingă dînsa, bine dispus, gata a-i spune vorbe galante. Sabia nu prea intra în cupeu. El o zmuci punînd un picior peste dînsa.

— Nu necinsti sabia, dragă. Multe din succesele tale i le datorești ei. Nu te mîhni. Ești nostim și fără dînsa, dar cu dînsa la briu, vai de bărbații insurați !...

El se uită în ochii ei, parcă i-ar fi zis : „răposatul e liniștit acolo unde se află acum“. Ea îl privea zîmbind :

— Desigur, dragă. Îmi ești foarte simpatic, dar atît și nimic mai mult.

— Niciodată n-am îndrăznit să sper altceva.

— Prea bine ai făcut. Asta dovedește că ești bine crescut, și adaogă un farmec mai mult la acela al săbiei.

El îi luă o mînă și i-o sărută. Prințesa adaose :

— Negreșit. De aceea ești primejdios cu adevărat : inspiri încredere deopotrivă femeilor ca și bărbaților. Din fericire, sau din nenorocire ! — zise prințesa rîzînd — majoritatea tinerilor de la noi sunt vano-glorioși, batjocoritori și îndrăzneți fără vreme... Și îți vorbesc de cei din lumea bună. Ceilalți sunt un dezastru ; prost-crescuți, vulgari, plebei în toată puterea cuvîntului, la fiecare vorbă și la fiecare mișcare rănesc pe femeia care are nenorocirea să ție la ei...

Căpitanul se gîndea, fără voia lui, la un oarecare locotenent, voinic și mitocan, ale cărui mustăți teribile comandau în casa prințesei.

— De unde vii ? îl întrebă ea deodată.

— De la o vizită.

— Miroși a femeie nostimă.

— Da.

Prințesa pufni de ris.

— Da ? Ia spune-mi, zău, cum s-a petrecut.

— Cum se petrece totdeauna.

— Ești nesuferit !... Parcă totdeauna se petrece tot la un fel.

— Cu mici variante, — da.

— Vreau să cunosc variantele.

— Variantele sunt încântătoare, fiindcă femeia are suflet.

— Da ? Va să zică sentiment... german.

Comăneșteanu se simți turburat. Prințesa înțelese, și îl chinui mai departe, pricepînd că a atins o rană, dar neștiind care. Îl privea lăturiș, cu felul de dispreț al femeilor semețe și vanitoare, care nu îngăduiesc unui bărbat să iubească alte femei decît pe ele.

— Brună ? blondă ?

— Și una și alta.

— Brune aux yeux bleus ?

— Da.

— Atunci ca mine.

El zîmbi, fiindcă prințesa uitase că-și văpsise părul.

— Acum patru ani, adăogă ea repede, încercînd să su-ridă, dar roșindu-se.

Lui îi fu milă de dînsa, și îi zise încet :

— Un petit air de doute et de mélancolie, vous le savez, Ninon, vous rend bien plus jolie ¹³.

Ea se uita pe fereastră. Apoi se întoarse prelung și se gîndi :

— De cîte ori am auzit versurile astea !... cînd eram brună. Generalul Cîndescu mi le spune și acum.

— Are haz bietul general.

— E ramolit complet. Cu toate astea, dacă nu vine într-o zi la masă, îmi lipsește ceva.

— Displăcerea asta nu ți-o pricinuieste des.

— O dată pe lună, regulat ; cînd își ia pensia. Se duce de prinzește la Herăstrău cu mai multe onorabile persoane de sex femeiesc. Pauvre vieux satyre !...

Apoi, rîzînd, cu ochii ștregărești fixați pe Comăneșteanu.

— Așa sunteți cu toții : asanarea moravurilor, în vorbe, iar în fapt, harem.

Căpitanul se înclină.

— Un om care iubește mai multe femei aduce omagiu speciei.

— Vă foarte mulțumim, în individ. De altminteri, dumneata te-ai cam deprins ca pisica la oala cu smîntînă.

El rîdea de amestecul umoristic pe care-l făcea prințesa, de vorbe românești neaoșe, cu pocituri franțuzești. Se plecă spre dînsa :

— Se vede pe mustăți ?

Ea îl lovi ușor peste gură, cu ochii vii și poftitori :

— Haide, hai, craiule !... Are să meargă așa pînă te-o prînde lăptărița.

— Mă păzesc. Dar care ?

Prințesa rîdea cu o poftă nespūsă, fiindcă ea se gîndea la Mia, pe cînd lăptărița cea adevărată părea a fi Anna.

— Prea ai multe încurcături, dragă... Dar, în fine, spune-mi cum s-au petrecut lucrurile cu femeia... cea cu suflet.

Pe cînd ei vorbeau astfel, trăsura mergea la pas, prin neregula celorlalte trăsuri de pe Calea Victoriei. Comăneşteanu zări într-un magazin pe nevastă-sa şi, fără a se gîndi, făcu semn să oprească.

— Mă ierţi, prinţeso.

— Cum nu, dragă. Cînd vii la mine ?

— Cît de curînd. Cînd mi s-o face dor de ceai bun.

— Nu de mine ?

— De d-ta mi-e totdeauna dor.

Prinţesa închise dintr-un ochi, ştrengăreşte :

— Mazette !

El zîmbi, într-aiuri, cum se întîmplă oamenilor preocupati, şi se dăte jos.

Nevastă-sa era într-un magazin, unde cumpăra ceva. Sta pe un scaun, serioasă, aşteptînd să i se dea lucrurile cerute.

Felul cum se ţinea pe scaun, dreaptă, cu minile pe genunchi, era atît de cîstit, încît da un aer cumsecade întregului magazin. Cu pălăria elegantă, aşezată cuminte pe buclele fireşti ale părului, Mia nu mai era fata greoaie de altădată, ci parcă personificarea estetică a cuviinţei femeieşti.

Căpitanul se uită la dînsa, şi avu un moment de sălbatecă bucurie văzînd-o atît de departe de nebunia erotică a celorlalte femei : era satisfacerea deplină a egoismului bărbătesc.

Se depărtă de la geamul magazinului şi se duse la deal pe Calea Victoriei.

O pornire de afecţiune către nevastă-sa îl făcu să se întoarcă înapoi, cu gîndul de a intra în prăvălie şi a lua

pe Mia cu dinsul. Pe drum însă se răzgîndi : era o copilărie sentimentală. Ca toți bărbații, făcea și el greșala de a socoti pe nevastă-sa ca o persoană pe deplin fericită cu proza zilnică a vieții, față de care nu era nevoie de nici o înălțare poetică.

Contrazicerea sufletească îl ținea în loc, nehotărît. Ii veni în minte să se ducă la Anna ; dar cuviința lui intimă îl depărta de ideea asta. Atunci se gîndi să se ducă la Elena Milescu.

Elena locuia în aceeași casă din strada Batiștei, în care trăise fericită cu bărbatu-său. De la cea dintîi treaptă a scării pînă în unghiurile cele mai îndepărtate, plutea în aer stăpînirea unui lucru nematerial, ceva ce s-ar fi putut chema în nenumărate feluri, eroism, glorie, patrie, fără să lege bine înțelesul aceluia *ceva*, care mai era amor și poezie, durere și supunere, ideal tangibil al unui suflet ce trăia numai din trecut. Aici locuia Elena, dar aici stăpînea Milescu. Arme, tablouri, cărți, mobile, vitrine întregi cu amintiri de-ale campaniei din 77 ; totul fusese adunat cu iubire în acel altar al războiului.

Cînd intră Comăneșteanu, un fecior servea ceaiul.

Elena îl sărută pe frunte și-l prezentă unei doamne ce era de față, elegantă, fină, cu părul aproape alb. Cînd Comăneșteanu se întoarse către dînsa, doamna încercase să se scoale, și era gata să cadă. Cu o mîină dusă la ochi, iar cu cealaltă căutînd sprijin, ea se rezemă de Elena și rămase un moment în mijlocul salonului. Apoi, cu înțetul, păru a-și reveni în sine, întinse mîna lui Comăneșteanu și se uită lung la el, cu o înfinită poezie în privire :

— Alexandru Comăneşteanu ?

Căpitanul se înclină.

— Fiul Saşei ?...

• Ea nu-şi credea ochilor.

— Al Saşei ?

— Da.

— Ce bine am făcut că am venit astăzi la tine, Eleno !... Dar n-o să te superi dacă mă duc... Domnule Comăneşteanu, vrei să vii să mă vezi ?...

Căpitanul se înclină din nou.

După ce doamna ieşi, Elena veni la el, îl luă de braţ, cu un aer tânăr de viclenie :

— Ami, tu ressemble à ton oncle.

El se uita la ea, nedomerit :

— Voyons, Tantzi, ce comedie e asta.

— Şezi, că-ţi spui. Dar ce te-aduce la mine ?

— Ceea ce m-aduce întotdeauna.

Ea ridică ochii :

— Ceaiul ?

— Nu, Tanţi dragă. Poezia.

Elena făcu o mişcare din ochi şi din gură, parcă ar fi zis : „cine-mi eşti !...”

— Vezi, Tanţi, când te văd făcînd la mofturi ca celelalte femei, îmi vine să mă supăr pe dumneata.

— De ce ?

— Fiindcă eu viu pe aici cum se vine la altarul Patriei, al Frumosului şi al Poeziei.

Ea se uită lung la el :

— Al Patriei, poate. Al Frumosului şi al Poeziei, îmi pare că sunt zălogite la tine.

- Lasă. Tanți dragă, că nu sunt fericit.
- Cred.
- Atunci ?
- Ia ceaiul. Doamna care s-a dus este Natalia Canta.
- Da ?
- Da. Când te plingi că ești nefericit tu, tânăr, frumos și bogat...
- Domol, Tanți. . .
- Nici un domol, așa este, — atânci ce să zică Natalia ?... și altele ca dînsa ?...
- Ai dreptate, floare, floricea mea, Tanți dragă...
- Și zicînd astfel, veni lîngă dînsa, șezu jos pe covor, îi luă o mîină și își lipi obrazul de ea.
- Cine te-a făcut așa de minunată, Tanți dragă !... nici prea bătrînă nici prea tînără ; nici prea caldă, nici prea rece...
- Comme les bons diners.
- Nu, Tanți dragă, ci ca armonia, ca suavitătea, așa ca să te pot iubi fără gînduri ascunse.
- Foarte-ți mulțumesc.
- Vrei să te iubesc cu gînduri ascunse ?
- Vreau să mă iubești ca un copil cuminte. Șezi și lasă-mi mîina...
- Tanți... Vrei să-mi iai mîina ? !... Apoi nu știi că pe întreg bietul pămînt nu e o mîină ca asta ? Uite, mi se pare că mîngîii sînul unei muze...
- Elena ridea, căutînd să-și retragă mîina.
- Lasă-mi mîina, dragă, și nu mai spune prostii, că te-ai deprins cam rău cu mîngîiatul sîmurilor.

— Tanți. Îmi ești dragă, îmi ești dragă, Tanți, ca o zi caldă de toamnă, cînd s-aud cucorii pe sus ; ca o batistă ce miroase a sulfină, ca un parfum de persică...

Elena zîmbea cu capul plecat pe o parte și uitîndu-se la el lung :

— Alex, tu spui prostii.

— Tu, Tanți dragă.

— Sau mai bine umbli cu focul prin paie.

— Nu.

— Ei, cum nu ? Ce, mă crezi de petică ?

— Nu. Te cred făcută din armonie și suavitate, și te iubesc deja, și sunt fericit că pot să ți-o spun... Tanți, inima noastră e ca fluturul, o biată omidă cu aripi. Așa de puțină lume știe să umble cu fluturii, fără să rămîină cu polenul pe degete !... Dumneata faci parte din acea puțină lume.

— Bine. Dar lasă-mi mîna să-mi torn și mie ceai.

El îi lăsă mîna și se învîrți un moment prin salon ; apoi veni din nou lîngă dînsa :

— Tanți, doamna asta era și dînsa la Calafat cînd a murit unchiu ?

— Nu la Calafat ; la Măgurele.

— De la Măgurele.

— Era.

— Și l-a văzut pe unchiu în ceasurile din urmă ?

— Cum să nu-l vadă, dragă !... Doar Natalia a iubit pe Mihai, cum te iubește... nevastă-ta pe tine.

Era să zică „cum te iubește Anna“, dar i se păru așa de ciudat să amestece numele sacru al mortului în război, cu Anna de acum, încît o înlătură fără voie.

- Se cheamă Natalia Canta, Tanți ?
- Da, dragă.
- Și ce face ?
- Ce să facă... Trăiește. Vara stă la moșie, acolo unde cred că a cunoscut-o Mihai ; iarna în străinătate.
- O fi avînd ceva de la unchiu, Tanți ?
- Îmi închipuiesc că da.
- N-o fi oare de la dînsa ?...
- Nu... Ți-am spus, dragă, că portofelul îi fusese dat de maiorul Șonțu.
- Dă-mi cheia.

Elena îi dăde o cheiță mică. Tînărul se duse la una din vitrine, luă o cutie de marochin negru, o aduse pe masă și o deschise. Într-însa era o altă cutie de lemn de trandafir, iar în aceasta, pe un fond de atlas, un portofel. Comăneșteanu îl luă ușor, tremurînd, și-l desfăcu. Atunci se văzu un mic pachet de hîrtie, legat cu o panglică roșie decolorată de vreme. Căpitanul se făcuse palid. Șezu pe un scaun, lîngă cutii, și se uită lung în pămînt.

— Și, cînd ți l-a dat, Tanți dragă, ți-a spus că nu era al lui ?

— Mi-a spus că i-l dase maiorul Șonțu... cred că în noaptea ce a precedat atacul de la Grivița. Dar cînd mai înțelegea atunci ceva ? Noi toate îl vedeam că se stinge, și căutam să-l liniștim, fiindcă rupea bandajele, întindea brațele, strigînd „Înainte !“

Elena își ridicase părul de pe frunte, privind țintă un punct din aer, parcă ar fi văzut și atunci scena din ambulanța de la Măgurele.

Comăneşteanu se apropiase de ea, se lăsase pe un scăunăş de la picioarele ei, o înconjurase aproape toată în braţele lui puternice, şi asculta cu nesaţiu, îi bea cuvintele :

— Da, Tanţi, striga mereu „Înainte“.

— Striga „Înainte“, fiindcă din toate părţile cădeau soldaţii... şi fiindcă unchiu-tău avea suflet de erou. Tu ce fel de suflet ai ?

Şi grăind astfel, îndemnată de propria ei aprindere, Elena puse amîndouă minile pe umerii tînărului, îl sili să se uite la dînsa, şi îl sărută lung pe ochi, parcă ar fi fost sora lui.

— Ce fel de suflet ai ?

Comăneşteanu privea un nasture de la haina Elenii fără să-l vadă.

— Nimica toată, Tanţi dragă.

— Suflet de ştrengar.

— Mare lucru !...

— Nu zic că-i vreun lucru mare... Dar ştrengarii au unele părţi bune, sunt în general dezinteresaţi, se inflăcărează repede, — le şi trece repede — dar, în fine, sunt în stare să moară pentru ceva, pentru o idee mare sau pentru o nebunie...

Vorbindu-i astfel, îi mîngia obrazul parcă ar fi fost un copil, îl săruta pe frunte, zîmbea lung şi într-aiuri.

— Sunt sigură, Alex, că tu ai fi în stare să-ţi dai viaţa, dacă miine s-ar întîmpla ceva..

Tînărul o strînse în braţe şi săruta haina de pe dînsa.

— Ah, da, Tanţi !... Mi-aş da viaţa miine, astăzi, acum...

— Încet, dragă. Tocmai asta ziceam : sunt sigură că ți-ai da-o, și nu trebuie să ți-o dai. Tu ești o minunată operă a naturei : suflet cald, gând bun, ochii și fruntea asta... Nume mare, avere mare, tinerețe, voinicie — ce vrei mai mult ? Tu nu trebuie să-ți dai viața pentru nimic.

— Cum pentru nimic ? !

— Nu te turbura. Unchiu-tău a iūurit ca un adevărat erou. Tot așa a murit și Milescu ! Tu nu trebuie să mori așa.

— Pentru ce ? !

— Aceia au murit așa, pentru că era datoria lor de boieri să moară cei dintii. Tu nu mai ai de dovedit ceea ce trebuiau să dovedească ei. Tu trebuie să trăiești — și, la nevoie, să și mori — pentru o altă idee.

— Care, Tanți ?

Ea se plecă binișor la urechea lui și îi spuse ceva.

El ridică fruntea. Elena se uita în ochii lui palpitînd, așteptînd un răspuns, o vorbă.

— Nu înțelegi ?... zise ea lung.

— Ba înțeleg, dar mărturisesc că nu m-am gîndit la asta.

— Foarte rău ai făcut. La asta să te gîndești, fiindcă toți suferă, și sunt frații noștri, și în Transilvania și în Bucovina. [...] Ne trebuie un om. Omul acesta să fii tu...

Și fiindcă tînărul tăcea, Elena tăcu și dînsa un moment. Dar după aceea urmă mai departe, hipnotizată parcă de icoanele ce-i răsăreau în minte.

— Ce chemare măreață !... Dacia lui Traian !... Ai fost tu prin Dacia lui Traian ?... Te-ai gîndit vreodată cum s-a format poporul nostru de astăzi, la începutul vieții lui românești, trăind pe corhane, luptîndu-se cu jivinele, respingînd năvălirile barbare și propagîndu-se în timp, curat și frumos ca o legendă ?... Lumea întreagă ar trebui să se intereseze de soarta românilor din munți, fiindcă acesta este cel mai frumos popor de pe glob... Tu ai fost parcă pe la dînșii...

— Da, Tanți.

— Ei, atunci ?...

— E foarte complicat.

— În ce stă complicația ?

— Nu e destul să găsești un om... Idealul trebuie să fie tangibil în toți și să aibă puterea de a deveni realitate. Trebuie să ai mijloace multe, bani și iar bani.

Elena sări de jos.

— Bani !! Trebuie să ai bani !! Să ne dăm tot ce avem, fiindcă avem cu mult mai mult decît ne trebuie. Să ne dăm moșiele, să ne vindem giuvaerurile, caii, nimicurile care ne îmbată și ne strîng de gît.

Comăneșteanu se sculase și el în picioare, cam stîngaci și cam nedomirit de forma declamatorie sub care vedea pe Elena. Sta cu mîna la gură uitîndu-se în pămînt.

Elena se opri și se uita la el lung. Făcu un pas către el, se înălță în vîrfurile picioarelor și-i puse amîndouă mîinile pe umeri.

— Mă crezi poate cam sărită... Cînd stau prea mult singură, mă apucă visuri de astea eroice. Sunt aiurări...

Ceea ce însă e pozitiv și foarte serios, e voința mea de a dispune chiar de acum de toată averea în favorul unui om care să încerce realizarea visului acestuia.

Apoi păru a se îneca.

— Și omul acesta ești tu...

— O, Tanți !...

— Tu, său fiul tău... Lasă-mă. Mi-e așa de bine aici !...

Și se lipi cu fruntea de pieptul lui voinic. El o strinse în brațe, ca pe o soră nenorocită, care caută scăpare sub aripa fratelui mai mare. Dînsa se făcuse mititică, vorbea și rîdea într-aiuri și parcă ar fi voit să rămînă acolo cît de mult.

— A personifica dorurile unui neam întreg... a fi tînăr și iubit... a muri pentru reîntocmirea unei patrii ideale... o, tu, care nu înțelegi nimic !...

Dînsul se dete cu un pas înapoi și se uită la ea, mirat. Într-o clipă, Elena își revenise în sine, zîmbea, cu aerul ei dulce de enigmă :

— Acum refă ceea ce ai desfăcut, zise ea, arătînd către cutii.

— Numai să pot.

— Sărută, adăogă, ridicîndu-i către gură hirtia subțire a pachetului.

Comăneșteanu se plecă, smerit, și sărută panglica roșie. Îi flutură pe margina depărtată a gîndului o icoană ștersă și un parfum nehotărit de păr blond...

VI

După ce tinărul plecă, Elena rămasă singură, se duse în odaia ei de culcare. Aprinse luminările și se uită lung în oglindă. Era pieptănată ca totdeauna, cu părul în bucle liniștite, ce-i făceau coroană în jurul capului. Se pieptăna așa de o grămadă de vreme. Era ostenită de a fi aceeași și iar aceeași. Luă pieptenele și încercă să-și facă o cărare la dreapta. Dar părul era legat tare. Atunci scoase panglica din păr și-l lăsă să cadă pe spate ; apoi îl aduse pe un umăr. Era alb mai tot.

Mai tot era alb !...

Dînsa căzu pe un scaun, cu brațele pe genunchi.

Luă o oglindă mică de pe masă, se uită din nou la păr, îl trase de pe frunte în sus, îl dete înapoi pe frunte. Vedea bine că era încă frumos. Dar avea ceva inexplicabil de lucru cîstit, care, în loc de a o mulțumi, o rănea.

Întinse mîna către o policioară pe care erau cîteva volume mici. Se înnemeră să ia poeziile lui Musset.

Se uită la volum, lung, fără a-l deschide.

În ce sta farmecul tinereții, se întreba Elena, cînd ea îmbătrînea și totuși se simțea așa de caldă la gînduri, cumpănită, fără nici un fel de durere, fericită cum nu fusese niciodată !...

Și cu toate astea, o deznădejde surdă, o frică superstițioasă de viitor, o poftă sălbatecă de carne tînă, de depravare ideală îi răsăreau cîteodată în suflet, ei, Elenei Milescu, căreia, cu toate astea i se urca singele în obraz numai cît gîndea la ele.

Puse volumul lui Musset la loc și luă un altul, care se deschise din întîmplare la versurile :

Torna dinanzi al mio pensier talora
Il tuo sembiante, *Aspasia* *

Așa parcă își aducea ea aminte de dînsa, tînără.

* Întoarce cîteodată înaintea gîndului meu / Imaginea ta, *Aspasia* (Leopardi, *Aspasia*).

VII

Pe scările otelului umbla lumea forfota. Un miros greu, de sală de mâncare amestecat cu fum de tutun, se urca pînă la etaje. Sunetul unui piano, cam dogit, da casei aerul pretențios dar nestatornic pe care-l au în general toate otelurile și în particular cele românești. La o masă din vestibul vorbeau trei samsari ; stăpînul otelului striga la slugi ; ușele se izbeau, clămpănind ca o limbă de clopot ce nu atinge arama ; o doamnă, sulemenită, se cobora pe scări, foșnind din rochii cu neonestitatea mătăsurilor false. Peste tot, aerul indiscret al lumii semicivilizate.

Pe cînd căpitanul se urca la doamna Canta, Elena Milesco tocmai ieșea. Suavitatea ei împlînzî gîndurile tinărului, pe care le zbîrlise doamna ce foșnea din rochii. Elena îi zîmbea din capul scării :

- Foarte bine că vii.
- De ce ?
- Ca să liniștești o criză de nervi.

Comăneşteanu o privi lung.

— Eram sigură că ai să vii.

— Fireşte că trebuia să viu.

Elena se uita la tunică lui.

— Dacă îi vei plăcea o punem şi pe dînsa pe listă :
şi ea caută un erou...

În fuga impresiilor, Comăneşteanu simţea o trudă ascunsă în Elena lui, dar nu pricepea ce.

— Ia ascultă, Tanţi dragă, de cîtva timp te depravezi. Şi îţi şade aşa de rău !...

Ea înălţă din umeri, ca o persoană stăpînă pe sine ; se înfîşise însă pînă în firele părului.

— Mi s-a urit cu drumul drept. Aş vrea ceva nou.

— Fă-ţi pe moşie un drum strîmb...

— Am să-mi văpsesc părul.

— Dacă vei face una ca asta, nu-ţi mai calc prin casă.

Dînsa mişcă din ochi în neştire. El o luă de braţ. Avea ceva, o durere ascunsă.

— Tanţi dragă, eu pe doamna asta de-abia o cunosc. N-ai vrea să te-ntorci cu mine, ca să mă mai prezinţi o dată ?

Ea stete un moment la îndoială.

— Da, pentru un minut.

Apoi intră din nou la Natalia.

Doamna Canta era dintre acele femei pătinate de fire, ce rămîn cu inima caldă pînă la bătrîneţe, şi păstrează un rătăcit parfum de tinereţe, chiar în viaţa lor fizică. De cînd trăia singură la moşie, se apucase de afaceri, plantase pomi roditori, adusese cuptoare sistematice, înfiinţase şcoli de meşteşugari, de ţesut, de împletit, de cres-

cut gîndaci de mătasă. Avea sa, foarte mare, devenise enormă. Ceea ce o deosebea de semenele sale, cari, cînd se apucă de afaceri, devin bătoase și agresive, era o neîndemînare firească în socoteli, o sfială poate mai mult aparentă decît reală în planuri și hotărîri, ceva ce nu se prinde și nu se notează în cifre, acea imponderabilă copărtăsie a oamenilor fericiți și bogați, la nenorocirea și greutatea celor nevoiași. Venise la București să ceară Ministerului de Finanțe anumite înlesniri pentru atelierele ei de la țară, iar Ministerul refuza. Asta era criza de nervi.

Elena îi prezentă din nou pe Comăneșteanu.

— Ți-a trecut, Natalio?... Iată-l pe d-l Comăneșteanu, pe care ți l-am mai prezentat la mine. Dacă vrei, să te plîngi și lui... M-a întîlnit pe scară și a ținut cu orice preț să-l însoțesc pînă la tine. E un tînăr foarte sfios.

Natalia rîdea, Elena urmă :

— Deși seamănă cu unchiu-său, eroul, acesta bate mai mult a călugăr. Nu-l iubește nimeni, nu se interesează nimeni de el... N-ai vrea tu să-l adoptezi?... că poate ți s-a urît cu binele.

Căpitanul se plecase pe mîna Nataliei.

— Toate, infame calomnii, doamnă.

— Ar fi foarte urît dacă ar fi așa.

El stăruia a nega din cap.

— Încearcă, zise Elena. La revedere.

După ce Elena ieși, doamna Cantă își puse un ochelar subțire, căută soneria în zid și sună ; apoi se întoarse către tînăr și se uită la el lung.

— E adevărat.

Apoi își ridică ochelarii, șezu jos și păru a se gîndi.

— Am fost bună prietenă cu mama d-tale, d-le căpită, și îmi aduc foarte bine aminte de dumneata, copil. Ce bizară este viața ! D-ta te-ai schimbat cu desăvîrșire, iar eu am rămas întocmai cum eram acum 20 de ani, — cel puțin așa cred, zise ea, rîzînd.

La zîmbetul acela, tîrziu, Comăneșteanu înțelese că și el își aducea aminte de dînsa, de surîsul ei, de fugara umbră a trecutului, ce se depărta tot mai mult în uitare. Zîmbetul ei părea a veni, în amintirea lui, din farmecul ce-l simt copiii precoci pentru femeile frumoase.

Intră un fecior și aduse apă pentru ceai.

Natalia se uită la Comăneșteanu, dusă pe gînduri.

— Cunoști, poate, pe ministrul Finanțelor.

El răspunse într-aiuri, mirat și nedomerit :

— Puțin.

— Aș avea nevoie de cineva care să-l cunoască bine.

— Poate oamenii politici din județul d-voastre.

— Sunt toți guvernamentali.

— Tocmai de aceea.

Natalia servea ceaiul. Se opri un moment și se uită la el fix.

— Obții mai mult prin oamenii însemnați din opoziție.

— Da ?

— Noi avem toate cochetăriile țărilor civilizate. Ești liberal sau conservator ?

— Nici una, nici alta.

— Vrei lapte sau lămiie ?

— Nici una, nici alta.

Ea se uită la el, domoală.

— Faci parte din vreo societate de temperanță ?

— Nu. Sunt dispeptic.
— Îmi pare bine. Poate mergi la Vichy.
— Nu mai e la modă. Un om modern, bolnav de stomah, merge la Polul Nord.

— Sau la Biarritz.
— Dacă este cap încoronat.
— Aceia merg pe lumea cealaltă.
— Nihilistă ?
— Nu. Ceva mai rău.
— Vegetariană ?
— Și mai rău.
— Milionară ?
— Mai rău.
— Mai rău nu se poate.

Natalia începu a râde.

— De ce nu se poate ?
— Fiindcă, în fond, milionarii sunt ființele cele mai îngrozite din lume. Toți fac parte din societăți de săraci.

Natalia rise mai departe :

— Ești plin de contradicții.
— Eu ! ?

Tocmai asta gîndea el de dînsa, că era bizară, milionară și socialistă, cheltuind cu drumul la București mai mult decît făceau taxele la Finanțe.

Ea îl privea cu stăruință :

— Am auzit că ești un om plin de succese...

Comăneșteanu vru să protesteze. Ea îl opri cu o mișcare a minii, parcă ar fi zis : „atita lucru pricep și eu^a”.
Apoi, încet, liniștit :

— Nu ai voi să faci o dată curte, pentru o operă de binefacere ?

— Cu plăcere. Cui ?

Graba și siguranța cu care răspunse tinărul, părură a întrista pe Natalia. Deși erau zise în glumă, cuvintele acelea dovedeau o închipuire de sine nesănătoasă. Ea se gîndea.

— Poți face curte oricui ?

— Pot face curte oricînd, dar nu oricui.

— Și asta e prea mult.

El începu a rîde.

— Bine, doamnă, îmi ceri un serviciu... Să-l fac sau să nu-l fac ?

— Ai dreptate. Să-l faci. E vorba să străbați pînă la o doamnă de la Finanțe și să obții o reducere de taxe.

El rîdea cu hohot. Natalia rîdea și ea, dar cam stîngace.

— Și e mare taxa ?

— Cîteva sute de lei.

— Foarte bine. Am s-o obțin.

Se sculă și se închină înaintea ei, voind să plece. Ea îl ținu.

— Domnule Comăneșteanu, am înțeles toată filozofia d-tale. Să-mi dai voie să-ți spun că e cam simplistă. E vorba să plătești d-ta acele taxe și să zici că ai făcut o faptă bună. Ba chiar te miri că nu le plătesc eu...

Comăneșteanu voi să protesteze. Ea îl întrerupse.

— Te rog. CunosC pe români : orientalismul a rămas în sîngele lor. Ei admiră pe un pehlivan care din nimic

face avere și își bat joc de un om cumsecade care se ruinează.

— Noi nu suntem nici într-un caz, nici într-altul.

— *Noi*. Adică vrei să zici *eu*. Și mai cu seamă vrei să zici că nu mă ruinez de loc.

Comăneșteanu încercă iarăși să protesteze.

— Te rog. Dacă nu abuzez de timpul d-tale, mai stai un moment. Eu nu mă ruinez, — este adevărat. Și nici nu vreau să mă ruinez. Dar tot venitul meu se duce, iar mie personal îmi trebuie foarte puțin. E atita lume care suferă, domnule Comăneșteanu !...

— Suferim cu toții, cari mai mult, cari mai puțin.

— Firește. Dar complicațiile dumitale sufletești nu mă interesează.

— Cu toate astea sunt suferințe.

— Sunt amor-propriu rănit. Eu vorbesc de suferințele fundamentale ale vieții : foame neîndestulată, boală necurarisită, tinerețe înșelată și pierdută.

— Legendă. Nu moare nimeni de foame în țara românească.

Natalia se dete cu un pas înapoi și se uită la el semeț.

— Se vede că nu ai suferit cu adevărat !

— Ce-are a face ?

— Foarte mult. Cine are *ireparabilul* în inimă, descoperă seria nesfârșită a durerilor omenești.

Părea a se îneca.

— Sunt nesfârșite, d-le Comăneșteanu !

Era atit de incredințată de ceea ce spunea, încît tînărul nu îndrăzni a o mai contrazice.

Ea se simți cam declamatorie și prinse a vorbi încet.

— Oamenii se trudesco în nenumărate feluri, și de aceea e greu de umblat cu sufletul lor. Eu am făcut tot ce am putut la mine la țară. Dar nu e destul să dai, ci trebuie să și știi să dai. Atelierele mele merg cu propria lor putere. Acolo sunt oameni, cu înțelegere și cu demnitate, cărora nu poți să le dai de pomană ¹⁴. Ei cred că au dreptul la o scutire de taxă. Prin urmare, asta îmi trebuie, iar nu 300 de lei.

Ciudată era !... ciudată și plină de contradicții. Dar atât părea de convinsă, încît tînărul se sculă hotărît s-o ajute.

— Am să încerc... fără a face curte nimănui.

Ea îl opri un moment, ținîndu-l de mînă. Părea că voiește să zică ceva. I se umplură deodată ochii de lacrimi.

— Atît de mult semeni cu mama dumitale !... Ai zis „am să încerc“ întocmai ca Sașa.

VIII

Căpitanul cobora scările gîndindu-se la Timoleon Vucos, mare financiar și destul de parvenit, ca să aibă dreptul a cere un serviciu ministrului de Finanțe. Se hotărî să se ducă numaidecît la biroul lui.

Cînd să iasă pe poarta otelului, îl apucă cineva de braț. Era Elena Milescu.

— De unde răsari, Tanți ?

— Te-am așteptat, ca pe o domnișoară de la pension, să te duc acasă. Ei, te-a adoptat ?

— Nu încă, dar dacă îi voi obține o reducere de taxe de 300 de lei, l'affaire est dans le sac.

— Să trăiești !

Încercă să-și potrivească pasul pe al lui.

— Umblă mai domol, ca să mă pot ține de tine.

El își micșoră pasul. Ea sări într-aiuri fără să găsească măsura.

— Ah, Tanți, așa ești de stîngace și de nostimă, că-mi vine să te sărut în mijlocului drumului.

Ea păru a nu-l auzi.

— Va să zică treaba e gata. Prințesa Smaranda, una ; eu, două ; Anna, firește, trei...

La numele Annei ridică ochii către el, atît de comici încît îi bufni risul pe amîndoi. Lumea se uita după dînșii, zimbînd. Ea urmă :

— Anna, trei, Natalia Canta, patru ; Berta Villarà, cinci... Acesta este fondul de război sigur. Fără a mai număra cazualul.

— Bunăoară ?

— Bunăoară... Urania Vucos.

— Foarte bine. Și cît faceți toate la un loc ?

— Asta știi tu mai bine decît mine.

Tînărul se opri.

— Tanți !

Ea ridică ochii către el, rîzînd :

— Ce este ?

— Te-ai făcut o vicleană și jumătate. Asta te întreb eu ?

— Mă întrebî cît facem toate la un loc. Să numărăm : prințesa face multe parale... Ha ? Ce zici ?

— Pe dinafară, da. Vreo zece milioane ca nimic.

— Dar pe dinăuntru ?

— Face mai mult decît tine, pentru că ea nu ar pune asemenea întrebări.

Elena Milesco se făcu a nu-nțelege.

— Pe Anna cu cît s-o punem ?

— Știu eu !

— S-o punem în raport invers cu Berta.

— Adică ?

— Cu cît punem pe Anna mai mult, cu atît o să punem pe Berta mai puțin. Dar e mai sigur să facem contrariul, potrivit socotelilor lui cumnată-meu.

Rideau amîndoi. Ea urmă :

— Cît să punem pe Anna ? Vreo cinci milioane global.

— Ce vrea să zică *global* ?

— Adică ea și cu gloaba ei.

Căpitanul se opri din nou. Era umflat de rîs, dar își mușca buzele. Elena rîdea cu o poftă nespusă.

— Îl strînse ușor de braț :

— Te rog să mă ierți.

Apoi, sărind lîngă el, ca să prindă pasul :

— Este adevărat că ești și amantul Bertei ?

— Dacă urmezi așa, te las.

— Nu fi copil, că glumim.

— Glumești, dar îmi strici gîndurile.

— Trebuie să fie foarte curios să aibi șapte amante.

Înțeleg că e pentru scopuri superioare... Fondul războiului...

Îl strînse de braț cu amîndouă minile, fără a-l lăsa să răspundă :

— Alexandre, mais tu es à moi aussi ! Cela fait huit.

— Și cu reverența nouă.

Își scoase chipiul :

— Te las, Tanți ! Mă scandalizezi și mă indignezi !

— Pentru ce ?

— Pentru că n-ai măsură la vorbă.

Ea se uită la dînsul :

— Am la fapte. De aceea mă și iubești. Egoismul bărbătesc este nemărginit ca văzduhul. Tu ai vrea ca fiecare femeie care îți vorbește să fie un inger.

— Firește.

— De ce *firește* ?

— Fiindcă un inger e mai frumos decât o cocotă.

— Ai văzut ingeri vreodată ?

— Te-am văzut pe tine pînă acum.

— Ța c'est gentil. Dar să ne urmăm socoteala. Va să zică : prințesa Smaranda, 10 ; Anna, 5. Pe mine cît mă taxezi ?

— Știu eu !...

— Să zicem tot 5.

— Se vede că ai și tu vreo gloabă.

Elena rîse cu poftă :

— Nici una.

— Atunci să zicem 6.

— Să zicem 6. Fac pînă acum 21. Pe Natalia cît s-o punem ?

— Să n-o punem nimic. Știi că mi s-a părut foarte curioasă...

— În ce fel ?

— Preocupată de fericirea universală, adică de himera cea mai absurdă.

— De ce *himeră* ?

— Pentru că fericirea este totdeauna himeră.

— Nu e adevărat !

El se uită la dînsa.

— Protestez din toate puterile, zise Elena cu convingere.

Curios lucru ! .. Căpitanul își aducea aminte de Berta, de amorul ei absolut și de fericirea desăvârșită. Se vede că femeile au facultatea fericirii durabile

— Fericirea este o himeră, Tanți.

— Protestez !

— Protestează, dar socotește-te. Tot ce este nu mai e. Și e un noroc că nu mai e așa, fiindcă altfel sufletul nu ar mai avea avânturi. A dori pururea e facultatea cea mai nobilă a omului.

— Nu și a femeii.

— Nu se poate. Femeia este fiica omului.

— Este fiica omului, dar e fiică iar nu fiu, și din feminitatea ei, trage statornicia simțurilor...

— Noroc să dea Dumnezeu.

Elena bătu din picior.

— Așa să știi. Natalia Canta trăiește de 20 de ani cu imagina unchiului tău în suflet !... Iar cu a ta trăiește atîta lume !

— Tanți !

— Ce este ?

— Ți-e frig, că tremuri.

— Tremur dar nu mi-e frig. Natalia Canta a iubit pe unchiul tău, a suferit, dar a rămas nestrămutată în simțirea ei adîncă. A ars ca o flacără curată, iar acum mai pîlpîie din ultimele adieri ale sufletului... întrebă pe Anna, să-ți spună. S-a petrecut între ele drama cea mai mișcătoare.

— Cînd, Tanți ?

— Pe vremea războiului.

El se opri locului.

— Ce rău îmi pare că nu suntem la tine, Tanți dragă! Vezi, acum te-am regăsit, dulce ca o mamă tină, iar nu cucoană cu nervi.

— Se întîmplă și așa. Mi se urăște să par mamă, cînd... n-am fost niciodată. Dar să înveți să respectezi pe Natalia Canta. E un suflet înalt, care ar voi să facă bine omenirii întregi, pentru purificarea imaginii lui unchiu-tău.

— Purificarea lui unchiu-meu !?... Acela s-a purificat singur, fiindcă a știut să moară.

— Am zis a *imaginii* lui. Cine n-a avut în viață o durere mare nu pricepe cîte lucruri sunt legate de o imagine, și cum ea poate conduce pe vii în toate hotărîrile lor.

— Începi să semeni la vorbă cu Natalia Canta.

— Firește.

— Atunci te las, fiindcă mă tem să nu ai și tu vreo taxă pentru care să fac curte.

Elena se uită la el, cu capul pe o parte.

— Te-ai învățat rău, băițaș... Sărută-mi mîna și mai las-o cu făcut curte. Cînd vii la mine ?

— Cînd mi-o fi dor.

— Și chiar cînd nu ți-o fi.

Despărțindu-se de dînsa, i se păru că se desparte de prințesa Smaranda. Se vede că aceleași persoane, în aceleași împrejurări, fac totdeauna același lucru.

Elena Milescu era pentru el o creatură aparte, plină de poezie, care nu avea dreptul să semene cu prințesa Smaranda.

Se gîndi la maică-sa, și-i veni deodată în minte imaginea Sașei, cu tîmplele negre și ochi albaștri. Avea dreptate Elena, vedea și el o imagină. Și, ce e mai curios, îi era milă de ea, ar fi voit să-i facă bine, s-o îmblînzească, s-o purifice, s-o găsească în lumea viitoare, surîzînd, așa cum plecase din lumea prezentă.

IX

Timoleon Vucos nu era în biurou. Comăneşteanu voi să se ducă la el acasă. I se spuse că nu era nici acasă şi nici în ţară. Era plecat la Berlin, ca orice bancher serios ¹⁵.

Asta îl incurca. Se gândi să se ducă la Urania.

Îi răsări deodată în minte numele femeii tinere, extravagant şi nepotrivit cu fiinţa ei rotundă şi diminutivă, Urania !...

Sări într-o trăsură, ca să ajungă mai repede.

Ajuns la dînsa, i se spuse că doamna plecase la ţară.

— De mult ?

— Uite, chiar acum, nu sunt cinci minute. Dacă vrea cuconasu, o găseşte la gară — zise feciorul.

Sări din nou în trăsură.

— La gară, şi mină !

Birjarul se repezi pe străzile îngheţate, izbind roatele de marginile trotuarelor. Ningeă uşor.

Comăneşteanu intră în gară din fuga, lovindu-se de călători, trintind uşile, sunînd sabia. Un tren pe linia a

doua, părea nerăbdător să plece, bufnea pe nări, gilgîia fum, iar roatele, la cea mai mică mișcare, scrișneau pe șinele înghețate.

Tinărul trecu repede prin dreptul vagoanelor, cercetă cu ochii lumea, se uită de mai multe ori la ceasornic, și tocmai la urmă îi veni în minte să întrebe de ora plecării. Mai era vreme. Atunci se liniști, parcă turburarea lui sufletească ar fi atârnat de un lucru dinafară.

Pe cînd mergea către fundul peronului, văzu pe Urania care ieșea de la biurul telegrafic. Ea îl văzuse de departe și venea acum către el, cu pasul pripit al oamenilor ce nu se simt stăpîni pe sine.

— Unde mergi ? întrebă ea veselă, scuturîndu-l de mină.

— Nu știu unde merg. Știu de unde viu.

— De unde ?

— De la d-ta.

— Și unde mergi ?

— La Crivina.

— Serios ?

— Foarte serios.

— Atunci mergi cu mine.

— Îți mulțumesc de invitație. Primesc.

Ea începu să rîdă.

— Mergi să inspectezi garnizoana ?

Tinărul bufni de rîs :

— Da.

Ea tremura de frig. Il luă de braț :

— Nu știu de ce tremurăm aici. Haidem în vagon.

El o luă voinicește sub braț și porniră către compartimentul ei. O simți deodată că-l oprește locului :

— Ba zău, serios, unde mergi ?

— La Crivina.

— La cine ?

— La d-ta.

Ea se plecă sub obrazul lui, rizînd cu ghidușie :

— Mai întii de unde știi că eu merg la Crivina ?

— Mi-ai spus-o d-ta ; m-ai și invitat.

— Am glumit.

— Atunci mergem la Hălăucești.

— Ai garnizoane peste tot...

Apoi, pe cînd se suia în vagon, se întoarse către el :

— Asta nu se poate.

El o simțise caldă, rezemîndu-se de el, și parcă un val de poezie îi inundă sufletul.

— Cuvîntul „nu se poate“ nu există în limba noastră.

— Ba există, de vreme ce-l rostim. Ajută-mă.

Căpitanul pusese deja mîna pe blana ei și o ajută să se dezbrace.

— Parcă asemenea lucruri n-am mai mirosit pe lume.

— Ce fel de lucruri ?

— Nu știu. Îmi dai voie ?...

Și fără a aștepta voie, o răsuci pe loc, cum făcuse cînd o ajutase să se dezbrace și aspiră din părul ei cu putere. Ea se întoarse repede, uitîndu-se la el :

— Ei ? !

— A sîn de mamă și a miros de floare.

— Frumos lucru !...

— Nu știu cum să spun.

Ea se așezase într-un colț, iar el în față, cu blana ei în brațe.

— Ce bine ar fi dacă n-ar mai veni nimeni, zise ea. El tăcea, liniștit, cu obrazul ascuns în gulerul blănei ei.

— Ai mai găsit ceva ?

— Văd o mulțime de lucruri încântătoare... Nu găsesc care e anume mirosul.

— Eol.

— Nu spune nimic.

— Vântul aduce miros de grădini.

El dete din cap cu obrazul în blana ei.

— Da, ar fi ceva... Dar aici pe parfum de ființă vie.

— Știi că e frumos ce ai zis : „sîn de mamă și miros de floare“. Aș putea scrie unui fabricant la Paris, să inventeze ceva cu numele ăsta.

— Da. Ar trebui însă ca fabricantul să aspire din farmecul persoanei dumitale, — ceea ce este materialmente imposibil.

— Pentru ce ?

— Pentru că i-aș tăia nasul din rădăcină.

Ea ridea cu poftă, îndreptîndu-și căciulița pe cap.

El veni lîngă dînsa preocupat, îi luă o mină, dete mînușă la o parte și încercă să miroase.

— Păcat. E ceva ; dar mirosul de mînușe omoară parfumul brațului.

— Oare, cum s-ar zice pe franțuzește „sîn de mamă și miros de floare“.

El se apropiase de dînsa, îi ridicase vâlul de pe ochi și părea a căuta parfumul fugar de pe ființa ei.

Trenul plecase.

După cîteva minute, Urania se înclină ușor către tînăr :

— Știi că nu se poate.

— Știu.

Ea se dete la o parte.

— De unde știi ?

— Îmi închipuiesc.

— Ce anume ?

— Atît : că nu se poate.

Ea zîmbi și îi apucă mîna ; apoi se întoarse către el :

— Ești bizar. Vii ca o vijelie, pleci ca ea, nu știi nici unde mergi, nici pentru ce mergi...

— Cel mai încîntător lucru !

— Dar mergi fără preget — sigur, cu toate astea, că la capătul drumului eu îți voi spune : *nu se poate*.

— Da.

Ea îl privea cu toată încordarea și pe cît putea să pătrundă în ochii lui prin lumina slabă a vagonului. În zgomotul trenului, voi să ridice vocea, dar se sfii de a vorbi tare ; de aceea se lipi cu totul de el :

— Nu te pot înțelege. Ce vrei de la mine și de la noi toate ? Vrei să fim toate ale dumitale ? Probabil că da. Cu toate astea s-ar zice că nu ești îndestulat, fiindcă pari a căuta un lucru pe care nu-l găsești niciodată. Dar a căuta, în amor, altceva decît amor, mi se pare o nebunie. Amorul este poezie, este farmec, este muzică. Eu, dacă te-aș iubi, m-aș teme că toată lumea ar pricepe.

— De ce ?

— Pentru că s-ar ceti pe obrazul meu bucuria imensă a sufletului.

— Și ce-ar fi ?

— Ar râde lumea de mine. Dar puțin mi-ar păsa. Dacă nu aş vrea să ştie lumea ar fi pentru că bătăile inimii mele sunt secretul meu. Fiecare din noi are un colţ al sufletului în care nu admite să pătrundă nimeni : acolo se ascunde personalitatea rănită.

Trenul intră într-o staţie. Urania îşi coborî vâlul pe obraz, jenată oarecum de lumina puternică a felinarelor şi de linişte. De îndată ce trenul se puse din nou în mişcare, el se apropie iarăşi de dînsa, îi ridică vâlul de pe ochi şi rămase lingă ea.

— Ai un nume de muză¹⁰. Aşa se şi cuvine. Dar ar fi fost mai potrivit să te numeşti Clio sau Erato. Mi se pare că între aceste două cuvinte stă şi numele parfului d-ta.

Ea rise cu plăcere.

— Eşti foarte curios. Ce găseşti atît de interesant în parful meu ?

— Nu ştiu. Poate poezia personalităţii. Îmi dai voie ?

Şi, fără a aştepta răspunsul, îi lăsă vâlul pe ochi, la loc, şi se dete la o parte. Peste o secundă intră conducătorul, pentru controlul biletelor. După ce ieşi, dînsa îl întrebă rîzînd :

— Acum pot să-l ridic ?

— Acuma şi oricînd.

— Oare ai fi gelos...

— Nu cred.

— Unde mergi ?

— La Crivina.

— Nu se poate.

— De ce ?

— Pentru că nu se poate. N-ai nici unde să dormi, nici unde să măninci.

— La d-ta.

— Știi bine că nu se poate. Șezi lângă mine. Tinărul veni lângă dinsa.

— Spune-mi drept, pe cine căutai la gară ?

— Îți spun foarte drept : pe d-ta.

— Nu se poate.

— Acest continuu „nu se poate“ dovedește că ești înșelată și nenorocită.

Urânia rămase încremenită. El se uita la dinsa, mirat și trist de a fi forțat o mărturisire. Îi fu milă de ea.

— Te rog să mă crezi. Am fost la d-ta acasă pentru a-ți face o rugămintă. Când mi-a spus feciorul că ai plecat, mi s-a părut că a plecat tot orașul, și am alergat la gară fără să știu ce fac. Sunt însă gata să te ascult : vrei să mă întorc înapoi sau să mă duc înainte ?

Tinăra femeie se retrăsese în colțul cel mai întunecos al compartimentului.

— Nu ai nimic cu d-ta, zise ea încet.

— Nu.

— Trenul acesta merge în Moldova. El se oprește la Ploiești, iar peste două ore vine trenul la Predeal.

— Care trece pe la Sinaia.

Ea zîmbea în manșon.

— Unde sper să viu mâine, tot la ora asta, pentru a schimba aerul, după cum mi-a prescris medicul. Dacă mă lăsai să vorbesc de la început și nu-mi răscoleai sufletul cu parfumul, cu Clio și Erato, era să-ți spun că ți-e frig

și să-ți ofer tartanul meu, pe care te rog să-l iai fără vorbă.

— E cam puțințel la întindere.

— E mai mult decât nimic. Acum te rog să dormi în colțul dumatăle, fiindcă eu am ajuns. Visuri plăcute.

Apoi, întorcându-se repede :

— Cu ce trăsură ai venit la gară ?

— Cu o birjă.

— I-ai dat drumul ?

Căpitanul se atinse cu mîna de frunte.

— Ai dreptate !

Ea zîmbi, uitîndu-se la dînsul, cu ochii pe jumătate închiși, îngrijorată, dar cu sufletul plin de lumină. Într-o clipă înțelese avîntul puternic ce-l mîna pe tînăr către dînsa și-i fu recunoscătoare

X

Anna Villară nu se-nțelegea cu generalul. Ea arendase o moșie pe care el voia s-o caute singur, și, după spusa tuturor, o arendase prea ieftin. Generalul citea *Independența*¹⁷ și printre rînduri își vărsa focul pe nevastă.

— Vai de românul pe care-l duce femeia de nas !

— Așa gîndesc !

El citea încet.

— S-a făcut și ăsta om mare !...

Ea, care se simțea vinovată, vrea să aibă dreptate :

— În ce te duc de nas ?

— În toate... O interpelare în Cameră poate s-o facă orice caraghios. ăsta e băiatul unui sergent-major de la mine.

— Ei și ? Fiul unui sergent-major nu poate să devie un om cumsecade ?

Generalul zbîrci din nas, parcă i-ar fi mirosit rău :

— În prima generație sunt toți niște pehlivani¹⁸.

— Vorbă să fie.

— Aşa cum îţi spun eu. Onorabilul său părinte da bani cu camătă la băieţi, iar ilustrul său fiu interpelează pe ministru asupra furniturii ovăzului în armată.

— Poate să aibă dreptate...

— Țară de arivişti, în care puţinii oameni cumsecade stau la o parte, iar îndrăzneţii, ignoranţii şi pehlivanii sunt în frunte.

— Eşti exagerat. Aşa-i peste tot. Dar să nu schimbăm vorba : în ce te duc de nas ?

El părea cufundat în citirea ziarului. Deodată se puse să cînte, fals şi fără a-şi ridica ochii din gazetă.

— Connais-tu le pays, où fleurit la crapule... ¹⁹

Anna îşi muşcă buzele, ca să nu riză. El tăcu un moment ; apoi, cufundat în cetire, o întrebă :

— În ce mă duci de nas ? În toate, soro. La moşii, la vizite, în politică, în lume. Dumneata crezi că eşti Stana lui Ion. Ei, nu-i adevărat ! Eu sunt Ion al Stanei.

Vorbea aşa de firesc şi de simplu şi părea a nu voi să mai repete greşeala cu arendarea moşiei, încît ei i se făcu milă. Rămase cu capul pe mînă, uitîndu-se lung la faţa de masă şi din cînd în cînd aruncîndu-şi ochii la el. I se păru cam îmbătrînit. Cine ştie ! Oricît era de uşurel, poate că nici el nu era fericit... Îşi aduse aminte de Berta, care-l înşela, desigur, şi apoi de Comăneşteanu. Deodată inima i se bătu aşa de tare, încît îşi duse mîna la piept.

Tocmai intra feciorul cu cafeaua şi cu o scrisoare de la Porţia.

— Aşteaptă răspuns ?

— Da.

Anna deschise scrisoarea repede, o ceti și rămase pe gânduri. Generalul nu văzuse nimic. Ea se uită la dînsul, cu o expresie atît de încordată, încît îl sili parcă să vorbească :

— Ce este ?

— Porția scrie.

— Ce spune ?

— Întreabă de bărbatu-său, care n-a venit la masă pînă acum.

Ochii Annei scînteiau. Era încredințată că în momentul acela, Comăneșteanu petrecea la Berta. Bărbatu-său i se păru acum mărginit.

Generalul dete din mîină fără grije :

— Ce-are a face !... O fi rămas omul la vreo partidă mai serioasă, la club.

Pe cînd Anna se pusese să scrie, intră feciorul din nou, cu altă scrisoare, tot de la Porția, prin care spunea că în ultimul moment primise o telegramă de la bărbatu-său, din Ploiești, unde se găsea în interes de serviciu.

Anna dete din cap :

— În interes de serviciu !... Trebuie să fie cineva prost ca luna știrbă, ca să creadă asemenea născociri. Auzi, interes de serviciu !...

Feciorul aștepta.

— Nu este răspuns ! strigă Anna.

Se primbla de colo pînă colo, frîgîndu-și minile, scoțîndu-și inelele și punîndu-le la loc, mototolînd batista.

— Porția asta e o nesimțitoare ! Cum se poate să nu înțeleagă ea că o înșală ; că acum, în momentul ăsta, el e la masă cu Berta, la Ploiești !...

Căzu pe un fotoliu și urmă să privească ținută înaintea ochilor, parcă, în adevăr, ar fi văzut pe căpitan față în față cu Berta, zîbindu-și unul altuia. Se auzea generalul tușind din sala de mîncare. Ea făcu o mișcare, parcă să se ducă spre el, să-l întrebe, să-i ceară socoteală de modul cum își chivernisea amanta. Un suris amar îi flutură pe buze. Rămase unde se afla, mută de durere. Își răsturnă capul pe spatele fotoliului și se zări, ca în vis, într-o oglindă. Mișcarea ei proprie îi aminti de gîtul Bertei, alb și moale, pe care, probabil căpitanul îl cunoștea în toate mlădierele lui. La ideea asta nu mai putu răbda. Sări de pe scaun, hotărîtă să se ducă la Berta și, de va fi fost nevoie, chiar la Ploiești. Trecînd pe lîngă oglindă, se opri. Își răsturnă capul din nou, ca să-și vadă gîtul, și deodată, îi sări în minte noaptea fantastică de la Stănești, cînd Natalia Cantă, geloasă ca și dînsa acum, o picase cu ceară și o deșteptase din somn. Rămase cu mîna la gît. Geloasă ! Va să zică era geloasă !... Se uită în oglindă și se recunoscu. Îi fu parcă rușine de liniile severe ale propriei sale imagini. Este ceva mai degradator decît gelozia ? !

Un simțimînt de demnitate rănită îi dăduse o putere extraordinară. I se păru deodată că nu se mai interesează de căpitan, că Berta îi este indiferentă, că viața nu o doare. Pierdută în contemplația spațiului din oglindă alunecă pe el pînă departe, la Stănești, unde vedea linia plopilor de pe apă. Era acolo liniște, primăvară, marginelucrurilor de o suavitate încîntătoare, iar ea, în mijlocul farmecului naturii, fată tînără. Se înțelegea atît de bine ! Îi era milă de ea, așa cum era acum, cu sufletul plin de necazuri.

Se întoarse, și ochii îi căzură pe un portret. Se uită la el de departe, apoi făcu un pas către masă ; era portretul căpitanului. Anna păru că se gindește la ceva. Privea lung, dincolo de carton. Îl vedea într-o lume ideală, corectat, după fantezia ei, de toate năzuințele către alte femei, și oarecum, întărit în singura năzuință către ea. Îi veni un moment să zîmbească. O nemărginită libertate sufletească îngăduia făurirea a tot felul de ipoteze : cum ar fi fost oare căpitanul, dacă n-ar fi alergat după prea multe femei ? Cine știe ? !... Îi răsări deodată în minte ascensorul cu care se lăsase, acum în urmă, într-o salină ; groaza și farmecul prăpastiei, bolta imensă în care plutea, fantasmagoria luminelor. Sufilele noastre sunt insondabile. Berta era salina, prăpastia ; era aproape o necesitate ideală, care nu devenea *suferință* decît în expresia ei fizică. În adevăr, cînd i se înfiripau în minte brațele, gîtul, sînul Bertei, dînsa, Anna, își pierdea liniștea. Va să zică gelozia era, în esența ei, animalitate. Dar amorul ?... Anna se gîndea cu o tresărire fermecătoare la iubirea ei. Nu era animalitate. Era ceva unic, profund și personal ; o vibrație armonică a individualității, care ajunge cîteodată să stea de sine, fără legătură cu lumea din afară și deci cu omul iubit.

Astfel, bătută de vînturi, plină de contradicții, hotări să se ducă la Berta. Desigur, ea era la Ploiești, eu dînsul...

Se îmbracă în pripă, mulțumită că luase o hotărîre.

Cînd ajunse la Berta, găsi casa luminată. Nimic neobișnuit nu apărură ochilor Annei. O slugă discretă îi deschise ușa, iar Anna se găsi deodată față în față cu Berta, care citea liniștită, întinsă într-un fotoliu.

Cum văzu pe Anna, Berta sări de pe scaun, îi ieși înainte, îi sărută mina, cu o reverență grămadită în fuste, plină de grație și de smerenie.

— Vă rog, doamnă, îmi faceți prea mare onoare...

O duse la o canapea, o așeză în colț, punându-i perne la spate, scăunaș sub picioare.

— Trebuia să mă chemați. Aș fi fost fericită să alerg la ordinul d-voastre.

Anna pornită de-acasă cu gând bun, se îndirjise de îndată ce dăduse cu ochii de Berta.

— Vă temeți să nu vină bărbatu-meu ?...

Berta rămase locului. O clipă se uită în ochii Annei, înfricoșată. Ea îi luase și bărbatul și amantul, dar îi era dragă Anna, cu simțimîntul mizeriei noastre omenești, cînd facem rău fără a fi răi.

— În adevăr, d-l general vine cîteodată la mine, — dar nu seara... Un gând bun, de protecție și de milă pentru fiica fostului său șef de muzică...

Berta se făcuse mică. Glasul ei tremura. O clipă se simți, față cu Anna, cea din urmă dintre femei, și îi veni să-i cadă în genunchi și să-i ceară iertare.

Anna părea că înțelege ceva, simțea că ființa aceea suferă, și nu știa cum să-și ia vorba înapoi.

Se sculă, o luă de mînă și o puse să șadă lîngă dînsa, pe canapea.

— Vă rog... Am venit pentru biletele de concert. Vreau să avem o lume nebună... Am să pun în picioare tot orașul... Vă rog...

Berta sta pe marginea canapelei, cu minele adunate în poală. Picături mari de lacrimi i se inundau în coada ochilor.

Anna îi luă o mână :

— Te rog... Nu am voit să te rănesc. Și nu aş avea nici un drept...

Berta da din cap, cu înțeles că nu a rănit-o.

Anna îi ținea mâna în mâinile ei. O jenă nespusă plutea peste întreaga situație.

— Te rog, domnișoară...

— Vă cer iertare, doamnă, de scena asta. Vă asigur, însă, că e peste puterile mele de a trăi mai departe o asemenea viață...

— Ce are viața ?

Berta își șterse ochii.

— Viața cred că nu are nimic rău, dacă e trăită cum se cuvine. Dar viața *mea* este insuportabilă. M-am gândit de-atâtea ori să vin la d-voastră, să vă cad în genunchi, să vă cer iertare de răul ce vi-l fac și să vă rog, să mă ajutați să ies din infamie... Mi-a fost frică de ridicol. Acuma, însă, nu mai pot !...

Berta izbucni în plîns. Tot corpul i se cutremura de violență și durere. Căzu grămadă la picioarele Annei, sărutîndu-i genunchii.

— Nu merit să veniți la mine... Aici e casa infamiei... V-am înșelat : d-l general este amantul meu. Nu mai pot !

Anna se lupta s-o ridice de jos, mișcată ea însăși, nedomirită și tristă. Berta îi luase o mână pe care i-o săruta cu pasiune :

— Vă rog să-mi lăsați mina asta, care e curată, să mi-o lăsați s-o sărut, că poate să mă purifice.

Anna se uita la ea, lung, dînd din cap :

— Crezi că e așa de curată ?...

— Vă rog, doamnă, eu știu ce spun. Mina asta e curată. Sufletul, care o face cîteodată să tremure, e limpede. Poate că nici el nu e totdeauna fericit, fiindcă sunt în lume ființe ca mine...

Anna dete din cap, cu exasperarea celei mai adînci convingeri : dacă nu va fi fost Berta, erau alte femei. Amîndouă se gîndeau la Comăneșteanu, fără să-i rostească numele.

Berta ridică ochii către Anna :

— D-voastră nu cunoașteți setea de onoare, dorința aprigă de a simți respectul altora !... Nu pricepeți poate dorul de naivitate, aspirația către idilele vieții, către acele stări sufletești pasive, ale femeilor ce muncesc !... Acele minunate lucruri, la cari eu nu pot să ajung nîci odată !...

Tăcură un moment amîndouă. Anna se simțea mișcată, nedominită, căutînd parcă o explicație acceptabilă acelei situații. Ea zise încet, ca pentru sine :

— Ciudate lucruri.

Berta dete trist din cap :

— Adevărat, doamnă. Vă par poate și acum comediantă...

Anna încercă să protesteze.

— Vă rog !... Ar fi fost firesc să mă supăr cînd ați po-menit de d-l general : sunt în casă la mine... Cu toate astea, sunt atît de sătulă de a minți, încît prefer să mă umilesc. Am înșelat pîrurea și nu vreau să mai înșel !

Anna se uită în ochii ei, adînc :

— Dumneata iubești pe cineva, zise ea cu o voce stinsă.

Berta își plecă fruntea pe genunchii Annei.

— Credeam că a fost numai un capriciu trecător...

Glasul Annei, rostind acele cuvinte, era atît de straniu, corpul întreg i se mișcă de un fior așa de perceptibil, încît Berta o strînse în brațe, dorind, parcă, s-o apere de nefericire, care, pentru toată lumea, plutește în aer. Berta ridică ochii, cu încetul, către Anna. I se luminase chipul.

— A fost un capriciu... A fost o greșeală... Dacă cel puțin l-aș fi iubit !... Dar n-am avut nici scuza asta...

Pe cînd Berta vorbea, Anna se uita la un tablou de pe perete. Un zîmbet flutura pe buzele sale, enigmatic.

— Și ce aș putea să fac eu ?...

Berta zîmbi și înălță din umeri :

— Nimic. Ceea ce mi-ar trebui, nu puteți să-mi dați...

— Va să zică n-a fost numai un capriciu ? !... rosti Anna repede.

— Nu vreau să zic asta, doamnă. Ceea ce mi-ar trebui mie, ar fi să reîncep viața de la început.

— Scoală-te, te rog, și să vorbim.

Berta se așeză lângă dînsa :

— Aveți oare darul acesta ?

Anna înclină capul :

— Dacă l-aș avea, l-aș începe cu mine.

— Nu văd pentru ce. Viața d-voastră e curată ca o floare. A mea ar trebui reîncepută... Și m-am gîndit serios s-o reîncep : m-am gîndit să plec în America. Dar ce știu eu să fac, decît să dau concerte... mediocre ?

Anna voi să protesteze.

— Vă rog, doamnă. Știu foarte bine cîte parale îmi face arta. Am oarecare putere emoțională în timbru, dar vocea e puțină. În toate cazurile, a trăi din concerte, însemnează a duce mai departe viața de astăzi...

— Foarte interesantă.

Berta se uită la dînsa lung :

— Găsiți ?

Anna pricepu, în fugă, că vrea s-o trimeată în America. Se înroși și zise repede :

— Ca artă, e interesantă ; altfel, firește, nu e tocmai de invidiat.

— Eu aș vrea, doamnă, să mă ajutați a ieși din pîcla în care trăiesc astăzi. M-am gîndit să mă duc la o minăștire.

Anna zîmbi ușor. Berta adăogă :

— Vreți să ziceți „motanul călugărit“.

Zîmbiră amîndouă, cu nevoia de a se înșela a oamenilor ce văd primejdia.

— De aceea m-am și oprit, adăogă Berta, cu toate că viața monacală nu m-ar speria... Și atunci m-am gîndit la o jumătate de măsură care să-mi permită a rămînea în lume și totodată să mă ajute a mă purifica : soră de caritate.

— Ne-ar trebui un război.

— În timp de pace.

Anna se uita la dînsa, zîbind.

— Va să zică biletele de concert...

— Așa este : sunt unele vîndute.

Părură a se gîndi amîndouă. Berta era fără voință, cam tristă, ca oricine și-a destăinuit sufletul poate degeaba.

Anna se sculă. Părea preocupată.

— Firește, zise ea. Nu se poate trece atât de repede de la o stare la alta... Să renunțăm la concert. După aceea vom examina situația din nou. Îmi dai voie să mai viu ?

— Cu cea mai vie recunoștință. Dacă mi-ați permite să vă iubesc puțin, aș crede că încep să fiu mai bună.

Anna ridea.

— Prietena generalului..:

— Să rămîn ?

— Nu zic asta : prietena generalului este și prietena mea.

Berta îi sărută mâna și o duse pînă la trăsura. Apoi se întoarse în casă zîmbind.

I se păru Anna încîntătoare, fină, caldă, cu un farmec fizic, pe care, ea, ca femeie, îl înțelegea cum poate nu-l înțelegea Comăneșteanu. La gîndul acestuia, se opri locului, se uită înaintea ochilor și zise încet :

— Îl iubește, săraca, și e geloasă.

XI

Ieșind de la Berta, Anna merse la Elena. Pe drum se simți cuprinsă de frig și oarecum slăbită în resorturile ei sufletești : Berta o dezarmase cu totul.

Elena se pregătea să se culce. Primi numaidecît pe soră-sa, care o sărută din fugă, fără s-o vadă, așezîndu-se apoi într-un fotoliu, în fața sobei.

- De unde vii, dragă, așa de tîrziu ?
- De la rivala mea.
- Ai fost la Urania ?
- Am fost la Berta.

Elena își desfăcea părul, încet, domol, cu acel simțimînt bizar, de înjosire și deznădejde, ce-l dau semnele aparente ale bătrîneții. Soră-sa o interesa foarte mult, dar gîndurile ei alergau pe departe, după lucruri nelegate între ele, cari, totuși, se adunau într-un punct ascuns al conștiinței, unde se adăpostea personalitatea. Fusesse totdeauna copărtașe la simțirile altora pe calea destăinuirilor. Avea o haină largă pe care o oferea prietenelor sale :

— Viens pleurer dans mon gilet.

Și, cum femeile sunt în general trudite de gîndul suferinței și al tainelor, mai toate se destăinuiau ei, cu speranța înșelătoare de a găsi mîngiere și cu încredințarea sigură de a se mări pe sine, povestind întîmplările vreunui biet amor. Căci așa e de vast egoismul omenesc, încît toate neajunsurile noastre personale devin calamități publice.

Anna zări pe soră-sa într-o oglindă, cum își învîrtea buclele albe, în mîină. Zădărnicia întipărită pe chipul surorii sale o izbi atît de puternic, încît fu mișcată ca de o descoperire dureroasă. Se sculă ușor din fotoliu și veni lîngă dînsa. O sărută pe umeri, cu insinuarea caldă a unei mame.

Elena tresări, surprinsă parcă într-o pornire sufletească criminală.

— Îmbătrînesc, zise ea, dînd din cap.

— Îmbătrînim toate, dragă. Tu mai puțin decît noi.

— Crezi ?

— Sunt sigură.

— Am albit de tot.

— Nu face nimic ; un farmec mai mult.

Elena zîmbi. Anna îi mîngîia părul căutînd mijlocul de a risipi tristețea adîncă ce-i sta pe chip.

— Cu atît mai mult pari tînără, dragă Eleno, cu cît te preocupi mai puțin de tinerețe.

— Ceea ce însemnează ?

— Că dacă n-ai nici un cuvînt de a voi să rămii tînără, nu pari niciodată bătrînă.

— Eu am o mie de cuvinte pentru a voi să rămîn tînără.

— Firește, ca toată lumea.
— Mai mult decît toată lumea.
— Da. Însă nu te compară nimeni cu femeii mai tinere.
— De unde știi ?
— Știu eu. Tu ești Elena noastră, suavitatea, blîndețea și iertarea. Cine zice „Tanți“, zice tinerețea vecinică.
— Așa îmi zice Comăneșteanu. A, propoz : ce încurcături mai aveți ?

Anna dete din cap.

— Viu de la Berta.

Se opri și, dusă pe gînduri :

— M-ai întreat parcă dacă viu de la Urania... De ce ?

— Ca să zic ceva.

— Viu de la Berta. Trudă și la dînsa.

— De ce ?

— Ai crede că femeile ușoare au mai puține necazuri ca femeile cinstite.

— Și nu e așa ?

— Femeile ușoare doresc să devină femei cinstite.

— Și vice-versa, zice Elena încet.

— Serios ? !

— La ce servește cîntea ?... Să-ți scoată păr alb, crețuri pe obraz și nume bun.

Anna se uita la ea. Elena se grăbi să adauge :

— Și ce căutai la Berta ?

— M-am dus să constat dacă e plecată la Ploiești cu... el.

— Cu generalul ?

Anna înălță din umeri enervată :

— Mult mă interesează generalul !

— Cu Alexandru ?
— Se înțelege.
— Și nu era plecată ?
— Nu.
— Era acasă, singură ?
— Da.
— Săraca !... E prinsă și ea.
— De unde știi ?
— Stă acasă singură ; vrea să devie cinstită... E grav.
Femeile astea nu prea stau singure... Și el unde-i ?

— La Ploiești.
— De unde știi ?
— Mi-a scris Porția că i-a telegrafiat de acolo. Să-ți spun drept : bună fată, dar proastă !

Elena se uita la dînsa cum își frîngea minile, umblind de colo pînă colo, ca o fiară în cușcă.

— Tot ce-i spune e sfînt. Dacă vrea să vină la masă, vine. Dacă pleacă la Ploiești, e bun plecat. Da' de ce ? Cu cine ? Cînd ? Nimic.

— Telegrama e din Ploiești, dar omul e numai la Crivina.

— La Urania ! strigă Anna.
— Desigur. Avea o însărcinare.
— De la cine ?
— De la Natalia Canta.

Anna se uita cu ochi mari la soră-sa parcă n-ar fi priceput-o bine. Tot sîngele îi fugise din obraz, arcul sprincenii i se încordase. Apucă pe Elena de mîină.

— Ce-i de făcut ?

Soră-sa o privea cu milă. Parcă o ușoară nuanță de dispreț se amesteca cu simțimîntul ei pentru Anna, care, într-o clipă, uitase tot, coprinsă de nebunia ei personală și gelozia.

— Ce-i de făcut, Eleno ?

— Știu eu !...

Anna își dusese un pumn la gură și își ridicase umerii, gata să se arunce pe cineva.

— La Crivina !... exclamă ea.

Stația drumului de fier, pacinică, devenea o grozăvie.

— Auzi, să se ducă la Crivina !

— Da, e foarte primejdios să se ducă un om singur la Crivina.

Înțelesul ironic al cuvintelor Elenei exasperă pe Anna:

— Omul nu e singur, zise ea, apăsât. Iar omul acesta e un infam, și femeia o curcă murată.

Elena își mușcă buzele.

— Comparația nu e fericită. Urania seamănă mai mult cu o presură.

— Un porumb gușan, dacă vrei cu orice preț să rămii în ornitologie.

— Eu nu vreau nimic. Tu vrei ceva și nu știi ce.

Anna se gîndea ; gîndurile îi umblau în același drum ; iar imaginile, clarificate de pasiune, deveneau puternice și evidente.

— Sigur. Sunt amîndoi la dînsa.

— Dar dacă or fi la moșia cealaltă ?

— E prea departe.

Elena se uita fix la Anna.

— Pune pe Porția să-i telegrafieze.

- Ai dreptate.
- Sau telegrafiază-i tu.
- Mai bine.

Nehotărîte amîndouă, se gîdeau.

— Dar dacă or fi rămas la Ploiești?... zise Elena, preocupată de problema celor doi fugari.

- Se poate foarte bine.
- Or poate la Sinaia ?...
- Și asta se poate.
- Dacă totul se poate, nu-i nimic sigur.
- Atunci de unde știi c-au plecat ?

— Îmi închipuiesc. Timoleon Vucos e amicul ministrului de Finanțe, iar Urania este soția lui Timoleon. S-a dus s-o roage pe dînsa, pentru iertarea amenzilor. Ea tocmai plecase la gară, *singură*²⁰. Într-o săritură, el a fost după dînsa la gară. Îți închipuiești ce foc ardea în el, în ochii aceia ca diamantele albastre.

- E o nenorocire ! zise Anna, deznădăjduită.
- Sau o fericire.

— O nenorocire ! O mizerie înjositoare ! Ajungi să urăști tot, și chiar pe el.

Tăcu un moment, disperată. Apoi păru a găsi firul logicei lucrurilor.

- Despre ce amenzi e vorba ?
- Nu ți-am spus ? E vorba de niște amenzi de la Ministerul de Finanțe, pe care Natalia Cantă ar vrea să le reducă în folosul unor lucrători ai săi.
- Natalia Cantă !...
- Da.

Anna se uita înaintea ochilor : ce surprinzătoare e viața cîteodată ! Natalia Cantă !... Îi trecu pe fundul sufletului, ca într-o apă adîncă, urma unui nour de amintire tristă : trudise pe Natalia Cantă cu mulți ani în urmă, atunci cînd Mihai Comăneșteanu părăsea pe Natalia, pentru dînsa ; iar acum, ea, Anna, era părăsită de nepotul eroului, pentru alta !... Și cum, în nenorocire, oamenii doresc să se găsească pe sine curați, pentru a putea să strige împotriva soartei, Anna se simți umilită. De aceea, spre marea ei mirare, Elena o văzu că pleacă fruntea cu smerenie către pămînt.

— Cîteodată nu mai înțelegi nimic din rostul vieții, zise Anna. Dacă trăiești cuminte, ți se pare că trăiești degeaba ; dacă nu trăiești cuminte, suferi. Așa că, e mai bine să nu trăiești.

— Peste de la filosofie !...

Anna șezuse pe un scaun, cu brațele pe genunchi, cu capul plecat jos și ascuns în mîni. Soră-sa o atinse pe umăr :

— Poate tot e mai bine să trăiești cuminte.

Ea sări ca o panteră.

— Da' ce ! eu nu trăiesc cuminte !?...

Elena mișcă ușor din cap. Anna izbucni :

— Eu nu trăiesc cuminte ?

— Ba da...

— Fiindcă iubesc pe un om care nu e bărbatul meu ?

Elena, iritată, răspunse neted :

— Firește.

Anna se uită lung la dînsa :

— Presupune că ar fi bărbatul meu legitim. Aș suferi oare mai puțin, cînd m-ar înșela, ca acum ?

— Ai suferi poate mai mult, fiindcă ai fi rănită și în amorul propriu.

— Atunci ?

— Da. Dar el te-ar înșela mai puțin, sau poate nu te-ar înșela de loc.

Anna bufni de rîs, într-aiuri.

— Așa gîndești !... Privește la Porția.

Elena se uita la dînsa, cu o expresie acută de ironie și de milă. Dete din cap și tăcu.

— Nu-i așa ?

— Nu.

Anna ridică ochii, mirată :

— Găsești că nu-i așa ?

— Găsesc că nu-i așa. Numai, e foarte greu de vorbit cu tine, fiindcă dacă ți-aș dovedi că el iubește pe nevastă-sa, deși o înșeală, tu ai suferi și mai mult...

Anna plecă ochii din nou. Tăcură amîndouă. După cîteva minute, sora mai mică își întoarse privirile către sora mai mare, cu atîta expresie de durere, încît păru a o birui :

— Spune, Eleno : crezi, în adevăr, că iubește pe nevastă-sa ?...

— Nu știu, dragă...

— Atunci cum de o înșeală ?

— Poate că nu o înșeală.

— Nu o înșeală !?

În ochii Annei străluci o rază vicleană și trecătoare ca un fulger de seacă. Ea zise încet, conșinsă, dar disperată :

— O înșală.

— Se poate.

— Atunci ?

— Ar trebui să hotărîm care este înțelesul vorbeii a înșela, în amor.

— A nu se ține de cuvînt ; a spune una și a face alta ; a jura și a fi sperjur ; a minți ; a umbla cu încurcături ; a face pe toată lumea să sufere...

— Amesteci multe la un loc. Să le luăm pe rînd : cînd nu s-a ținut de cuvînt ?

— În toate zilele, în toate ceasurile și în toate minutele vieții lui.

— Cam mult, zise Elena domol. Dar să vedem mai de aproape.

— N-ai ce să vezi. Iese de la mine și se duce la nevasta colonelului ; iese de la omida aceea și se duce la amica mea Berta ; pleacă de la Berta și aleargă după muza astronomiei ; se întoarce de la Urania la Natalia Cantă... Toate stările sociale, toate vîrstele... E o plăcere !...

— Uită pe nevastă-sa, zise Elena rîzînd.

— Pe ea și pe altele.

— Da ? Și pe altele ?

Anna înălță din umeri. Elena urmă :

— Foarte bine.

— Adică foarte rău.

— Rău. Cu toate astea m-aș mira să-ți fi făgăduit vreodată „credință pînă la mormînt“. Sau și dacă ți-ar fi făgăduit, în amor și în vis nu se ține seamă.

— Frumoasă morală !

Elena se uită la soră-sa cu coada ochilor :

— De, dragă, morala mea este îngăduitoare. A ta e mai severă.

— Eu sunt o biată ființă trudită, Eleno. Nu mai am odihnă, nu mai am demnitate.

Se opri un moment, dusă pe gânduri.

— Dar dacă o fi iubind pe nevastă-sa !...

— Ar fi o nenorocire... firească.

— Firească !?

— Neapărat. Acolo și-a dat cuvântul și acolo ar fi vinovat dacă și l-ar călca.

— Dar dacă o fi iubind și pe Urania ?

— Nu se poate.

— Ești sigură ?

— Sau se poate, cum se poate să muște cineva dintr-o pară și dintr-o piersică în același timp.

— Dintr-o pară mălăiață și dintr-o scorușe.

Elena zîmbi.

— Omul este mîncător de fructe. Tu ce-ai fi ?

— O castană, care mă frig pe cărbuni singură... și care mă duc la Porția să aflu ceva. Nu mai pot trăi în nesiguranța asta : o fi la Ploiești, o fi la Sinaia ?...

Și, înălțînd din umeri, ieși.

XII

Anna lăsă pe Elena nedominită, și se urcă în trăsură fără a simți frigul. I se așezase acum în suflet credința că fugarii sunt ascunși la Ploiești. Capitala Prahovei devenea Sodoma zilelor noastre, iar Urania o prăpastie. Zgîrie cu unghia pe geamul trăsurei. Îi veni deodată în minte să se ducă la Ploiești. Ultimul tren era la 10 și 10 — prin urmare prea târziu !...

Se supără pe Direcția generală a drumurilor-de-fier ; cu toate astea, strigă la vizitiu să meargă la gară.

Ajunse în fuga cailor, sări pe peron, dete năvală în gară, și numai cînd i se spuse că ultimul tren era la 11 și 20, păru a se dezmetici. Mirosul de bucate din restaurant, trivialitatea oamenilor nevoiași, platitudinea generală din aer o întoarseră la realitate. Ce bine e cîteodată că există și realitatea !

Anna se zări din fuga într-o oglindă și i se păru bătrînă. Făcu un pas înapoi. Nu era adevărat. Se găsi numai ceva cam semeț, portul sever, ochii cruzi. Oare așa era

ea ? Se urcă în trăsură, de astă dată încet, și se strînse într-un colț. Nu era de loc așa. Ea își simțea în inimă o comoară de afecțiuni, din care să reverse asupra lumii dragoste și iertare. Cum sta ghemuită în frigul din trăsură, i se păru că este o biată ființă mititică, fără putere. O nevoie de a se lipi de cineva îi alergia prin oase. Șerpuia, prin nervii femeii părăsite, durerea universală a existenței, acel răbdător vinovat, care răspunde de toate greșelile și pasiunile noastre.

Ii veni în minte Berta. Cu o luciditate rară, înțelese că și ea iubea pe căpitan. Era oare cu puțință ? O asemenea femeie, ridicată prin sinceritatea simțurilor, la cultul adevărului, iubea desigur.

Se strînse și mai mult în colțul cupeului și se gîndi la el. De cîte ori nu se gîndea la el ! Ce avea omul acela, pentru a prinde atîtea suflete ? Anna nu știa anume ce avea.

Trăsura se incurcă între două birji și un tramvai, așa că rămase cîteva minute pe loc. Anna nici nu băgă de seamă. Preocuparea ei de a ști ce avea acel om, pentru a fi iubit de toate femeile, o ținea cu mintea rătăcită în depărtarea gîndurilor.

Deodată i se păru că a găsit o explicare : femeile toate iubeau în el amorul, iar nu omul. Poezia sufletului femeiesc este înfinită ; este hlamida de aur cu care învelesc umerii bărbaților sau ai copiilor. Iar amorul este cea mai deplină formă a poeziei.

Ea își aduse aminte că unii filozofi plicticoși pretind că natura este atît de șireată, încît învăluiește propagarea speciei în cele mai înșelătoare farmece ; că amorul naște poezia, iar nu poezia amorul. Vorbe !

Poezia este frumosul și adevărul ; poezia este necesară și este încântătoare ; poezia este cea mai înaltă aspirațiune a sufletelor și este adăpostul celor răniți și a celor sfioși.

Își aminti de Faust, bătrîn, care, înainte de a muri, înțelege că rațiunea și mîngîierea vieții este poezia.

Mai cu seamă, credea Anna, este în însușirile femeii a pricepe lucrul acesta. Femeia caută amorul, fiindcă aspiră către ideal²¹, și natura și-a pus propagarea speciilor în amor, tocmai pentru aceea, adică pentru că amorul stă în poezie, după cum poezia stă în femeie.

Dar deodată i se iscă în spirit o îndoială : pentru ce toate femeile năzuiesc către același om ?

Îi răsăriră în minte ochii albaștri ai căpitanului, fruntea cam semeată, zîmbetul, pieptănătura, tunică lui ; tunică aceea care părea vie, plină de parfumul personalității celui ce o purta. Un simțimînt brutal, ca de ură și amețală, o coprinse deodată. Îi venea să muște, să strige, să rupă ceva. Ori de cîte ori se gîndea că o altă femeie poate să se apropie de omul iubit de dînsa, să-l îmbrățișeze, să-i mîngîie hainele, să-l vadă și să-l priceapă așa cum îl vedea și îl pricepea ea — i se făcea negru înaintea ochilor.

— Porția aceea este cu adevărat o nesimțitoare ! își zise ea tare.

Și, fără a se gîndi mai mult, deschise ușa trăsorei și porunci vizitiului să meargă la Porția.

XIII

Deși era tîrziu, Porția nu se culcase.

Sub o lampă, cu abat-jour mare, stau întinse cărți de contabilitate și vrafuri de hirtii, pline de socoteli.

Tînăra femeie scria.

După un paravan copilul dormea în patul său cu gratii.

O tăcere adincă umplea odaia. Căldura sobei părea că revarsă pace în toate cele, iar portretele de pe ziduri, așezate sus, în penumbră, se plecau sfioase către lumea reală.

Anna intră fără a se anunța. La vederea ei, Porția se sculă repede, își ridică ochelarii și se duse întru întîmpinarea amicii sale, încercînd s-o oprească la ușe, spre a o trece în salonașul de alături. Anna se opuse. De la prima ochire, înțelesese deosebirea fundamentală ce era între aerul acelei camere și sufletul ei. Dar, poate tocmai de aceea, se simțea atrasă către el. Sărută în fugă pe Porția, și cu felul ei autoritar, ridică abat-jour-ul de pe lampă și se apropie de patul copilului.

Băiatul dormea liniștit, purtînd pe chipul său frumusețea nevinovăției. Era încîntător, prin toate înțelesurile

somnului copilăriei, cufundat în perne fără sfială, cu toată greutatea rotundă a corpului, cu pacea îngerilor întipărită pe frunte.

Anna se simți pătrunsă de un fior cald, de o dorință neînfrînată de a săruta carnea albă a brațelor copilului. Ceva străin și dulce îi incolți în inimă, simțimîntul că era al ei. Într-o clipă i se desfășură în minte o viață nouă, nemărginită de fericire, în care ar fi trăit, strîngînd la piept candida înfiripare a acestei vieți de copil blond. Un val de ceață i se sui în ochi, pe cînd pieptul i se umplea de gîlgîitul lacrimilor.

Porția, care era la spate, urmărea stările ei sufletești și înțelegea tot ce se petrecea într-însa. Cînd o simți că e gata s-o înece plînsul, i se făcu milă de ea, se plecă pe umărul ei și se lipi de dînsa.

Anna își ștersc ochii și veni încet către masă. Fără înconjur și fără vorbe de prisos, întrebă pe Porția :

— Unde-i ?

Porția se așezase pe un scaun. Se uită la Anna lung, își strînse minile una într-alta, apoi plecă ochii în jos, fără a răspunde.

— Te înșală, zise Anna.

Porția se uită în pămînt. Se făcuse galbenă și bătea ușor din gene.

— Fiindcă nu te interesează, să nu mai vorbim.

Porția se sculă :

— Nu mă interesează.

— Nu te interesează faptele bărbatului tău ? !

Porția înălță din umeri și, cu un surîs de o infinită tristețe :

— Fiindcă știi că mă înșală, de ce nu-i spui să nu mă mai înșele ? E păcat să ne trudim unii pe alții, cînd suntem cu inima curată.

Anna se uita la dînsa, lung, dusă pe gînduri.

— Îl iubești, nu-i așa ? îi zise, luînd-o de mîină.

— Foarte mult, răspunse tînăra femeie.

În cele două cuvinte ale ei, era mai mult o rugămintă decît o afirmațiune. Inima Annei se strîngea de dăruire și de milă. Va să zică suntem făcuți pentru a ne chinui ? Ne temem unii de alții, suntem geloși de cei mai buni ori mai frumoși, ridem sau umilim, și totuși ne e milă... Contradicție eternă a inimei noastre !

Și, totuși, truda Annei era covîrșitoare. Porția își iubea bărbatul. Firește. Cu toate astea, o femeie care își iubește bărbatul cu o atît de oarbă supunere soartei, ascunde o taină mai mare decît amorul conjugal, acel liniștit și pedestru obicei de a fi fericit pe de-a-ntregul. Porția părea a iubi ca dînsa, cu alte cuvinte a cunoaște fugara năzuință către tipul ideal, erou, poet și stăpîn, acel generos produs al forței creatoare, nestatornic prin legea firei sale. Și ea și Porția iubeau, și amîndouă sperau că cealaltă se înșală. Nici una nu se credea mai bună, dar fiecare aștepta mai mult de la soartă. *Ceea ce nu se poate.*

Față cu tăcuta supunere a Porței, Anna se revoltă :

— Nu te mai înțeleg, Mio.

Porția ridică ochii întrebători.

— Nu înțeleg cum poți răbda atîtea lucruri. Asta nu mai e amor, — e umilință.

— Eu nu știu nimic, zise Porția.

— Fiindcă nu vrei să știi.

— Nici nu vreau, și nici nu e nimic.

— Am înțeles!... Ia întreabă pe soția colonelului.

— Nu cred.

— Fîlindă nu vrei să crezi.

— Fîlindă nu e nimic.

— Chiar acum, cînd noi vorbim și ne zbuciumăm aici
dinsul e la Ploiești.

— Foarte firesc.

— Cu amanta sa ? !

Porția făcu o mișcare în lături :

— Ce cuvînt urît !...

— Urît sau frumos, e adevărat.

Cealaltă păru a se gîndi un moment ; apoi, cu un dez-
gust rău ascuns, întreabă :

— Și cine ar fi... amanta ?

— Urania Vucos.

Porția dete din cap lung,

— Nu pot să cred o asemenea faptă din partea sa.
Acea este doamnă adevărată și nu poate săvîrși necinsti-
rea casei altora.

Anna ridică din umeri :

— Ești o naivă, care te îmbeți de cuvinte.

— Nu mă îmbăt de nimic, ci numai nu cred în gura
lumei.

— Rău faci.

— Socot că nu. Lumea zice același lucru și de d-voas-
tră. Pot eu crede o asemenea poveste ?

Anna își simți obrazul în flăcări. Fără să-și dea seama,
ridică glasul într-aiuri :

— Cine spune astfel de infamii ? -

— Lumea cea proastă. Eu nu cred, fiindcă nu trebuie să cred, zise Porția, cu o ușoară tremurare în voce. Ar fi cu putință ca doamna care m-a luat sub ocrotirea sa, care m-a îngrijit în vremuri grele, care m-a dat după Alexandru, să fi făcut toate astea ca să-mi ia bărbatul ? Nu se poate. Ar fi rușinos și nelegiuit. Nu se poate, nu se poate!... strigă Porția izbucnind în plîns.

Anna, încremenită, încercă să zică o vorbă de pace ?

— Liniștește-te, dragă.

Vocea însă îi sună fals. O muscă greoaie de iarnă i se încurcă în vâlul de pe frunte.

— Ai dreptate să nu crezi în ceea ce se zice despre mine, fiindcă pe mine mă cunoști...

— Este drept.

— Cunoști însă pe toată lumea ?

— Cunosc pe Alexandru.

Anna dete din cap. Acum nu mai era nici scandalizată, nici încremenită. Atîta vînjoasă credință, atîta naivitate, răsturnau orice plan de apărare sau de atac.

— Ascultă, Mio dragă : tu ești încîntătoare, dar lumea cealaltă nu e ca tine. Bărbații sunt mizerabili, toți bărbații.

Porția ridică ochii umezi către dînsa.

— Nu pot crede. Tatăl meu este bărbat... și fiul meu de asemeni.

— Firește. Dar părinții și fiii noștri sunt altceva.

— Nu sunt altceva.

— Și cine știe ce a suferit și mama ta !

— N-a suferit nimic. Tata a poruncit și noi am ascu-

tat. În romanuri, bărbații zic acelaș lucru despre femei : că sunt niște mizerabile toate.

— Și adesea au dreptate și ei, zise Anna, dînd trist din cap.

— Nu au dreptate. Femeile ca și bărbații cari au sufletul curat sunt lăsați în pace de scriitorii de romanuri, și deci pe aceia nu-i cunoaștem.

— Îi cunoaștem din viață : sunt puțini.

Porția plecă din cap, fără a mai răspunde. Își șterse ochii, puse abat-jour-ul la locul lui, pe lampă, și așteptă.

Anna simțea că trebuie să plece. Se ridică de pe scaun, și, ca să facă un lucru natural, se duse către patul copilului.

Porția tresări. O mișcare instinctivă, de apărare, o îndreptă spre copil. Anna ghici mai mult decît văzu mișcarea. Își stăpîni revolta lăuntrică, se uită la copil, fără a se apropia prea mult, apoi se întoarse către Porția și o privi, din înaltul trufiei sale, cu atîta muștrare, încît tînăra femeie o'îndemnă către patul fiului său, parcă ar fi rugat-o s-o ierte. Atît e de sfioasă virtutea adevărată !

Anna ieși de la Porția.

Frigul de afară o dezmetici. Se simți umilită și necăjită. Pentru întîiaș dată se gîndi serios să-și scoată din inimă acel amor vinovat, care o chinuia pe ea și chinuia și pe alții.

Dar era oare cu putință ?

Înlăuntrul trăsuri i se păru că recunoaște fumul țigării căpitanului, și atîta ajunsese ca să-l revadă deodată ca aievea, cu chipiul drept pe frunte, nalt și măreț ca o legendă universală.

XIV

Era la Sinaia un după-prînz de zi de iarnă.

Vremea era domoală. Ninsese de curînd, așa că toate drumurile, toate pîrțiile și toate cărările păreau acoperite de un strat de puf. Brazii uriași de-abia țineau pe ramuri greutatea zăpezii, pe dedesubt verzui ca fundul apelor, pe deasupra albi ca spuma lor, cu trunchiul pe o lature tencuit de chiciură, peste care se lipeau fulgii căzuți atunci, iar pe laturea cealaltă scrijiliți de frig. Castelul Peleş rășărea pe colină, ca o sentinelă trufașe, ce se uită în jos. Deasupra, munții, ce se uneau cu cerul.

— Viața noastră e o greșală continuă, cum e și natura, zicea Urania, umblind domol.

— Viața noastră e muzică și lumină.

— Natura cere vieții noastre jertfirea celor mai nobile hotărîri. A nu înșela pe nimeni este elementar; dar a nu înșela pe *aproapele* tău este fundamental. Și cu toate astea, iată-mă !...

Treceau pe un pod. Pe marginele lui de fier, zăpada, candidă, sta grămadită ca un raft de flori de crin. Urania își îndesă fruntea în stratul moale, lăsându-și imagina în el :

— Iată chipul cel mai mizerabil.

Căpitanul zimbi, uitându-se la dînsa. Ea ridică ochii spre el :

— E o întîmplare banală : o femeie cumsecade care greșește și care nu-și mai găsește liniștea dinainte. Dar nu de asta mă tem...

Ea se opri, așteptînd parcă să fie întrebată de ce se temea. El urma s-o privească.

— Nu mă întrebi de ce mă tem ?

— Nu.

— Pentru ce ?

— Pentru că știi.

— Ce știi ?

— De ce te temi.

Se uită ea acuma la dînsul, lung :

— Dacă știi, explică-mi, de ce e atît de aproape amorul de suferință ?

— Pentru că ești făcută greșit.

Ea îl privi pieziș, cu un suris plin de spirit ; apoi, scandîndu-și cuvintele :

— Eu sunt făcută greșit !?

El se plecă spre dînsa :

— Ești făcută încîntător. La greci ai fi fost muză, iar la romani, vestală.

Urania strîmbă ușor din nas :

— Mai bine la greci.

Îi bufni râsul pe amîndoi.

— E o infamie, zise tot ea, după o mică pauză. Spiritul și sufletul sunt două noțiuni fundamental deosebite, — cel puțin în înțelesul de toate zilele. Dar amîndouă sunt eu. Cum poate, atunci, spiritul să ridă, iar sufletul să plîngă ?

— Fiindcă îți plac antitezele.

Ea dete din cap.

— Sunt rănită... crede-mă. Nu-mi plac antitezele, ci am nevoie să înțeleg. În amorul cel mai mare, trebuie să fi rămas din fundul vremilor, necesitatea moleculei de a se distruge, după ce s-a reprodus.

Tinărul se uita la ea cu stăruință. Urania plecă ochii.

— Știu ce vrei să zici. E altceva. Eu îți vorbesc de amor, nu de funcțiunea lui brutală. Bărbatul meu... sau soția d-tale... sunt necesități fiziologice.

Cuvintele de „bărbat“ și de „soție“ îi încremeniră pe amîndoi. Ei simțeau că înțelesurile acelea nu reprezentau numai „necesități fiziologice“, ci entități morale, care îi nelinișteau și îi împiedicau de a fi fericiți.

Dar femeia, doritoare de necunoscut, lupta să iasă din pîcla noțiunilor elementare de „bine“ și de „rău“, și căuta explicări filozoficești unei stări a sufletului — o neliniște. Un gust bizar de moarte, o poftă de distrugere o făceau să tremure.

— Să mergem la deal, zise ea.

Și porniră la deal. Osteneala drumului îi împiedica de a vorbi. Gîndurile, însă, gîlgiiau în scocul vieții, mai evidente ca oricînd. Ea dorea să plece, să se ducă undeva.

departe. Își simțea în inimă o comoară caldă, și vrea să fugă cu dînsa.

Merseră mereu la deal, pînă ce ieșiră din drumul bătut. Cărarea ce ducea mai departe, pe Caraiman, era cu desăvîrșire acoperită cu zăpadă. Copacii se răreau.

În urma lor, se vedea pădurea, sub haina albă a iernii, cu pete cenușii ici și colo. Cîte o roată de fum, din valea Prahovei, se ridica pînă în pînza depărtării, ca o încrustare de marmură într-o stîncă de sare.

Pe cînd ei stau tăcuți, se ivi din deal un grănicer. Deși soldatul era o a treia ființă vie, în pădure, părea așa de singur, că oarecum mărea singurătatea locului. El trecu, salutînd.

Urania se uita către zidul de munte ce li se ridica în cale.

— Aș dori să mergem mai departe.

— Să mergem.

— Crezi că nu e pericol ²² ?

— Nu știu. Cînd vom da de pericol ne vom opri.

— Cunoști drumul ?

— Nu-l cunosc.

— Atunci cum vrei să mergem ?

El se uită la dînsa.

— Eu nu vreau ; d-ta vrei.

— Atît de mult aș dori să mergem mai departe, să mă urc mai sus, tot mai sus !... Te temi ?

— Mă tem să nu ne rătăcim.

— Rătăciți suntem deja.

— Să ne întoarcem la calea dreaptă.

Dînsa făcu o mișcare din mină :

— Tîrziu.

— Atunci să mergem înainte.

În ochii ei străluciră două adieri de lumină metalică :

— Să mergem înainte.

Căpitanul se gîndi un moment să cheme pe soldat înapoi, dar se opri : ar fi fost un martor nefolositor, care le-ar fi ușurat drumul, iar nu sufletul. Ea porni înainte, pe marginea unei văi, mergînd pe de-a-ntregul.

— Te rog, ține urma soldatului, zise Comăneșteanu.

Ea făcu un pas la dreapta, intră în zăpadă pînă la genunchi, se sculă și căzu. Apoi luă urma soldatului și merse înainte tăcută. Drumul se furișa prin crăpăturile muntelui, pe după stînci și copaci, ridicîndu-se cîteodată drept în sus, cu scări nesigure, pe cari se vedea cum lunecase soldatul. Tînăra femeie înainta cu greu. Din cînd în cînd se oprea, privea la deal, apoi se întorcea și privea la el pe furiș.

Ajunseră pe un tăpșan, de unde începeau să se vadă culmile altor munți. O desfășurare de coline și de văi, ce se pierdeau în estompa cenușie a zilei de iarnă, da o uniformitate tristă priveliștei. Zidul în fața lor era enorm.

Urania se așează jos, în zăpadă.

— Ești ostenită, îi zise tînărul.

— Da.

— Atunci odihnește-te un moment și să ne întoarcem.

— Da.

Nu mai avea voință și părea a nu mai avea nici noțiunea sigură a lucrurilor. De sub rochia scurtă ieșia piciorul, strîns în ghetre de postav, ce desinau pulpa cu o rară înțelegere de eleganță. Cizmele groase o țineau în-

cătușată. De talpa lor, bătută în cuie, se lipise zăpada înghețată.

Urania, palidă, privea în întinderea depărtării.

— Ești cu adevărat ostenită.

— Da. Sunt ostenită și nefericită.

— Cum se poate ! ?... Nu ziceai în tren că dacă ai putea iubi, te-ai simțit ființa cea mai fericită, atât de fericită, încît țe-ai teme să nu priceapă lumea întreagă ?...

— Da, ziceam...

— Iar acum ?

— Nu știu...

El o simți, în adevăr, nenorocită, lipsită de nădejde, părăsită și singură, și i se făcu milă de ea. Parcă era o lege comună, pentru toți acești oameni de treabă, să alerge după himere și să se trudească.

Mila căpitanului se prefăcu într-o nevoie de protecție și de mîngiere. Se așeză lingă dînsa în zăpadă ; prinse piciorul subțire, de sub pulpă, și-l așeză pe genunchi ; apoi, cu garda sabiei, se puse să curețe gheața de pe tălpile cizmelor ei.

— Trebuie să ne pregătim de întoarcere : coborîșul va fi mai greu decît suișul... Afară numai dacă nu vrei să ne statornicim într-o peșteră... Domnul și doamna... „schimnici“, cum ai zice, bunăoară, „pianiști“.

El vorbea singur, lucrînd. Glumele ușurau parcă povara împrejurarilor. După cîteva minute, căldura binefăcătoare a vieții trecu prin toate stofele, filtrîndu-se, din coapsa ei în inima lui. Căpitanul se întoarse către dînsa.

Urania se răsturnase cu capul pe spate, cu brațele întinse, albă ca zăpada pe care sta, cu linjile obrazului

fixate într-o nemișcare de piatră. Arcul sprâncenii părea a se repeta mai departe, în unda grațioasă a părului, ce cădea de pe timple spre umeri.

El se aplecă și o sărută. Un fior trecu prin ramurile nervilor, colorînd ușor obrajii. Ea deschise ochii, se uită la el lung ; apoi se uită în slava cerului.

— Vrei să mergem ? îi zise el încet.

Ea dete din cap.

— Vrei să stăm ?

— Da. Vreau să stăm. În marginea cea mai de sus a muntelui crește un molift : sub el, prăpastie ; deasupra, neant. Ce pasăre se va urca pînă la dînsul să-i mîngîie ramurile ? Din ce nor vor bea rădăcinele lui ? Cu toate astea, el ține de inima pietrii și năzuiește către lumină : palid și singur, tremură de vînt.

— Ceea ce însemnează pe românește ?

— Că nu ești poet.

El îi ridică timplele de pe frunte, cu violență ; îi sărută ochii și sprîncenele ; o acoperi de nebunia tinereții, pînă s-o înăbușe. Urania făcu o sforțare și se ridică pe un cot. Zimbea luminată de bucurie :

— Mă strîngi de gît !...

— Firește că te strîng de gît.

— Și eu ce să fac ?

— Să închizi ochii.

— Pentru ce ?

— Ca să-i pot săruta.

Ea închise ochii, domol, și urmă a zîmbi ca în vis. Vrea să spună, cu parabola moliftului, că așa era viața ei acum ; atîrnată de prăpastie și totuși năzuind către

lumină. I se părusese că dînsul n-a înțeles-o. Descurajarea blajină a neînțelegerii părea că mărește starea de beatitudine în care plutea sufletul ei. Sărutările plouau. Era o infinită bucurie peste toată întinderea cugetului, peste tot cuprinsul vieții ei nemateriale, o bucurie ce o învăluia de toate părțile, o ridica din forma ei pămîntească. I se păru deodată că are să leșine, și, în adevăr, simți momentul cînd pierrea. Leșină.

Fu numai o clipă. Cînd deschise ochii, căpitanul o privea. Ea se sperie de focul ce ardea în ochii lui. Luă o mină de zăpadă și se frecă pe frunte. Apoi se ridică pe un cot.

— Mi se pare că ți-a fost frică...

— Da.

— Ce-ai fi făcut dacă leșinam de-a binele ?

— Te-aș fi dus la otel.

— Și altceva nimic ?

— Poate ți-aș fi tăiat hainele strimte.

— Haine strimte ? !... N-am nimic strîns, nimic fals, nimic fățarnic.

— Știu.

— Nu știi îndeștul. Ca orice om politicos, taci. Ți-i frică să vorbești ca să nu pari fals. Cu toate astea, trebuie să vorbești. Eu acasă nu mă mai pot întoarce...

— Înțeleg.

Ea se gîndea.

— Și totuși, n-am nici un cuvînt să nu mă mai întorc.

— Firește.

— Cum „firește“ ?

— Adică firesc este și așa și altminteri.

— D-ta ce ai face în locul meu ?

— Nu știu.

— Eu știu.

— Foarte bine.

— Iată ce aș face.

Stringându-și rochia împrejur, ea sări de jos, și într-o clipă, fu pe marginea prăpăstiei. Adîncimea spăimîntătoare o opri un moment. Un strigăt de groază răsună și o mină puternică o ridică pe sus și o aruncă la cinci pași în urmă.

Totul se petrecu cu repeziciunea fulgerului.

Urania sta căzută grămadă, ca o pasăre împușcată. El se uita la dînsa în tăcere, nedumirit și trist de a nu pricepe nimic din biata viață omenească. Cu un minut mai înainte o văzuse pierind de fericire, iar acum alergînd la moarte. Se uita la ea încruntat. I se părea un lucru mititel, delicat, spiritual, din care lipsea sufletul robust al doritorilor de a trăi. Și cu toate astea, avusese energia de a voi să moară !...

La ideea morții, se înduioșe. Se apropie iarăși de dînsa, îi luă mîmile să i le încălzească, și, fiindcă i se părea că e rece toată, se dezbracă de manta, o întinse jos și înfășură într-însa corpul, acum ascultător, al tinerei femei.

Cu încetul, Urania își reveni în simțiri. Cu vocea slabă, îl rugă s-o ierte. El ridică din umeri :

— Firește că te iert ; dar să nu mai faci asemenea lucruri.

— Nu mai fac. Nu ți-e frig ?

El dete din mâini că nu se gîndea acum la frig. Ea insistă să ceară iertare :

— Ar trebui să mă ierți, chiar dacă mă disprețuiești puțin.

— Nu te disprețuiesc și te iert. Doresc însă să știu din ce amestec de contraziceri ești făcută ?

— Din slăbiciune și neștiință. E adevărat că iubești pe Anna ?

El tresări. Atîta îndrăzneală îl scandaliză.

— Nu răspund la o asemenea întrebare. Poți să umbli ?

Ea dete din cap, umilă :

— Nu pot.

— S-apropie noaptea și trebuie să plecăm.

— Lasă-mă aici.

Cuvintele acelea erau zise cu atîta putere de adevăr, încît tînărul se înfioră. Și atunci, fără vorbă, o ridică de jos, o strînse bine în manta, o luă în brațe și porni cu ea.

Drumul la întoarcere, fu mai greu decît la ducere. Cu toată povara ce purta cu sine, tînărul cobora încet dar sigur. O putere uriașe părea a se fi înfăptuit în el ; brațele, piciorul, vederea, căpătaseră siguranță desăvîrșită. Nici un pas greșit, nici o mișcare necumpănită.

Cînd ajunseră jos, Urania apucă din nou drumul prin zăpadă. Mergea tăcută înaintea lui ; din cînd în cînd se întorcea să-l vadă.

De îndată ce cărarea se lărgi, ea îl luă de braț. O dorință neînfrînată de a-l încălzi, de a-l apăra, de a-i face bine, îi umplea sufletul. Nu-și închipuise niciodată că un om poate ascunde în mușchii săi eleganți atîta putere și

mai cu seamă în firea sa, oarecum efeminată, atîta bărbăție. Vorbe calde îi veneau pe buze, dar nu îndrăznea a le spune. Acesta era tipul bărbătesc curat, în care trăia noblețea unei rase superioare, rasă în care mai cu seamă puterea trupească, îndrăzneala și hotărîrea stăpîneau totul. Era și cam ștrengar... Urania își aduse aminte de Anna, și o umbră de tristețe întunecă lumina ei sufletească. Dar își aduse aminte și de Berta și de nevasta colonelului, de cîte se știau și nu se știau, și atunci păru a găsi o explicare firească acestui nărav bărbătesc, care, într-o oarecare măsură, devenea o sarcină publică, o necesitate și o bucurie națională.

Îi veni să zîbească. Ridică ochii pe furiș către el, și-l simți mai mult decît îl văzu, îl simți frumos și tînăr, vinovat dar generos, gata la orice sacrificiu ; și atunci, fără să știe ce face, se lipi de brațul lui și sărută tunică. I se părea că postavul acela nu era la fel cu al celorlalte haine omenești. La urma urmei nici nu era la fel. Îi veni în minte fracul lui bărbatu-său, și nu numai că nu regretă nimic din ceea ce se întimplase acum în urmă, dar încă se simți jenată și umilită de a fi legată, prin cele mai tai-nice legături ale vieții, de un om vulgar în toată puterea cuvîntului, plebeu, pretențios și egoist.

Și iarăși ridică ochii către el :

— Îmi dai voie să-ți turbur gîndurile cu o întrebare ?

El zîmbi :

— De ce solemnitatea asta ?

— Fiindcă văd că ești preocupat.

— Sunt ostenit.

Ea îi strînse brațul sub al ei :

- Pot să vorbesc ?
- Te rog.
- Aș vrea să mă înscriu și eu în societatea doamnelor care vor să te adopteze.
- Căpitanul se opri pe loc :
- În care societate ? !...
- Urania îl sili să înainteze.
- Nu te încrunta. Elena Milescu mi-a vorbit...
- Elena Milescu a glumit.
- Mi-a vorbit cu atîta foc, încît credeam că suntem în preziua unui război...
- Ne apropiem de otel.
- Cine este prezidentă ?
- Mama pădurii.
- Ești crud pentru prințesa Smaranda.
- Nu zic asta.
- Membre suntem noi toate... fiicile pădurii.

Tăcură cu desăvîrșire. Noaptea cădea cu încetul, într-un amurg de februarie molcom. Brazilii mișcau bolta ramurilor tinere, ale căror vîrfuri, înfiorate ca de reînviere, se scuturau pe vînt. Venind către oraș, amîndoi tinerii se simțeau stingaci și nerealii, parcă s-ar fi coborît dintr-un vis.

Cum ajunseră la otel, portarul le spuse că îi căutau două doamne. Urania încremeni. Cine puteau să fie acele două doamne ?

Cît stătu un moment să se gîndească, toate prăpăstiile îi trecură prin minte.

— Cum se numesc acele doamne ? întrebă ea.

— Nu știu. Erau foarte grăbite. Voiau cu orice preț să întâlnească pe d-l căpitan... Atunci, firește, le-am spus că d-l căpitan a plecat la Bușteni...

Cuvântul „firește” îl făcu să zîmbească. Apoi urmă :

— Le-am oferit o trăsură, cu care au plecat și d-lor la Bușteni.

— Dar altă trăsură ai ? întreabă căpitanul.

— Am chiar două.

— Pentru ce două ?

— Una pentru gară și alta pentru Comarnic.

Urania, îngrozită de apropierea primejdiei, se nita la portar lung, căutînd parcă să se bucure și să profite de șiretenia lui. Acesta îi făcu să înțeleagă că nu aveau vreme de pierdut. Căpitanul porni spre Comarnic, iar Urania se urcă să-și ia lucrurile și porni la gară.

XV

Ieșind de la Porția, Anna veni acasă. Slugile dormeau. Odăile păreau încremenite în atmosfera caldă a sobelor, în care lămpile, pe jumătate stinse, răspindeau o piclă gălbuie. Singurătatea umplea saloanele și coridoarele.

Anna își scoase blana, ridică lumina de la lampă și chemă o slugă.

În odaia ei de îmbrăcăminte, femeia din casă lucra. Un vraf de albituri se ridica lângă lampa strălucitoare, mirosind a sulfina. Cum văzu pe stăpînă-sa, femeia lăsă lucrul, îi scoase șoșonii, îi luă hainele, o deschie, umblînd cu îndemînare.

— Nu-i nimic pentru mine, Mario ?

— Nimic, cuconiță.

Anna se dezbracă încet. Dusă pe gînduri, vedea în oglindă cum cădeau lucrurile de pe dînsa și cum ea, Anna, ieșea ca un fruct copt, din bumbacul unei cutii exotice.

— N-a venit nimeni în lipsa mea ?

— Nimeni, cuconiță.

Femeia ştia bine cine era acel „nimeni“, şi, dacă ar fi fost în puterile ei, i l-ar fi adus pe sus. Dar nu putea.

— Du-te de te culcă, Mario. Ți-ai cîntat cîntecul ?

Femeia zîmbi cu supunere. Cîntecul ei era cam ca şi al stăpînei sale. Se măritase, coptuță, după un băiat tînăr, pe care-l luaseră la armată, şi acum, seara, cînd lucra, repeta aceleaşi versuri, cu glas molcom :

„Un orologiu su-u-nă
Noaptea jumăta-a-te
La castel în poa-a-artă
Oare cine bate ?...“ 23

Şi nu bătea nimeni în poartă, iar ea ofta.

Sărută mîna stăpînii sale şi se duse să se culce.

Anna se gîndea la femeia ei, cum s-ar gîndi un doctor bolnav la bolnavul lui. Se isprăvi de dezbrăcat, se culcă, ridicîndu-şi capul sus pe perne, ca să poată ceti ; luă o carte, încercă să citească, dar peste tot întîlnea cuvintele Porţiei : „nu se poate, nu se poate !“. Porţia zisese şi mai mult. Oare cum zisese ?... „Doamna care m-a luat sub ocrotirea sa, care m-a îngrijit în vremuri grele, care m-a dat după Alexandru, să fi făcut toate astea ca să-mi ia bărbatul ?“ I se suia tot singele în obraz. Porţia îndrăznise să-i spună astfel de cuvinte ? !... Îndrăznise. Dar ce era mai rău era lucrul în sine, era faptul că-i luase bărbatul, că o înşelase şi o înşela pe fiecare zi şi pe fiecare ceas ; că Porţia avea dreptate să-i spună că „era ruşinos şi nelegiuit“ ceea ce făcea ea, Anna.

Şi așa era. Era ruşinos şi nelegiuit.

Anna se ridică pe un cot şi se uită ȳintă înaintea ochilor ; trebuia neapărat să-şi smulgă din suflet amorul vi-

novat, care o trudea pe ea și trudea și pe alții. O umilise și o degradase acest amor ; o umilea faptul părăsirii și o degrada gelozia.

Se gîndi să plece ; și, în dorința ei de a fugi de sine, se văzu stringîndu-și lucrurile și plecînd. Se ducea la gară, ieșea pe poartă... Dar, la ideea de a se despărți de locurile unde trăia el, i se strînse inima cu atîta putere, încît se înecă. Aruncă învelitoarea de pe piept, răsufală adînc; apoi se lăsă iar pe perne și prinse a-și asculta bătăile inimei. Săraca inimă !...

Își plecă ochii către pielea albă a sinului, sub care zvîcnea eroic sîngele. Se simțea curată ! Sîngele acela ardea de patimă, dar era generos. Ea știa că nu făcuse niciodată rău nimănui, că nu înșelase pe nimeni, că nu se murdărise, nu avusese amanți, nu mințise. Iubea pe un om. Ea îl iubea înainte de a-l fi iubit Porția. Dar, apoi, ea Porția, îl iubea oare cu adevărat ?... Își aduse aminte de felul cum îi vorbise Porția : îl iubea !

Se sculă din pat, se duse la o măsuță, deschise un sertar și se întoarse înapoi cu o cutie plină de scrisori. Erau tot felul de bilețele de la Comăneșteanu, răspunsuri la invitații, mulțumiri pentru concerte, glume, dar mai cu seamă scuze că nu putea veni. Adevărat : el niciodată nu venea destul de des și niciodată nu răspundea la scrisorile ei pasionate.

Învîrti din nou biletele lui în mînă, se uită lung la literele lor, citi pe unele și sfîrși prin a lua creionul de pe masă și a se pune să-i scrie. În trebuința ei absolută de a-i vorbi, pretextul era acum nou : îi spunea că vrea să-l uite.

„Sunt hotărîtă să fug, să mă duc undeva, prin stepe sau prin ghetari, de unde să nu mă mai pot întoarce, cînd slăbiciunea mea sufletească m-ar îndemna să mă întorc. Știu bine că din două ființe care se iubesc, numai una iubește cu adevărat, și primesc să fiu eu această *una*. Dar cu o condiție : să nu mă umilesc și să nu mă degradez.“

Îi aducea aminte de cîte ori avusese ocazie să-l ierte, și-l iertase ; cum sperase că, o dată însurat, se va liniști ; cum avea pe conștiință pe Porția ; cum descoperise pe Berta și o tolerase. Din toate, amorul ei propriu ieșise rănit. Iar acum, ultima lui nebunie cu Urania era dovada hotărîtoare, nu numai a unei absențe complete a simțului moral, dar încă a unei lipse de cavalerism elementar, ce se găsește la toate clasele de oameni, la boieri, la țărani, la turci și la kafri.

Lipsă de cavalerism elementar i se păru cam tare. Cu toate astea era adevărat ! Lăsă creionul din mînă și se plecă pe pernă închizînd ochii.

Firește că era adevărat ! Ce scuză pot avea oamenii care înșală în amor ? Nu numai că n-au nici o scuză, dar încă sunt mai vinovați decît cei ce înșală în afaceri, fiindcă la cei dintîi răul nu are îndreptare. Pentru ceilalți, *plaie d'argent n'est pas mortelle*.

I se păru ciudată zicătoarea *plaie d'argent*, „rană de bani“... Mintea i se fixă pe cuvîntul *rană*. Lumea întreagă este o rană enormă. O rană...

Simți că adoarme.

Cînd deschise ochii, Urania îi sta înaintea, ca aievea. Un simțimînt de neliniște cuprinse pe Anna, față de un

alt simțimint tot al ei, despre Urania, că era plăcută, elegantă și sinceră. Cum să lupți cu propriile tale convingeri?

În liniștea nopții, firea ei semeată era biruită de judecata nepărtinitoare ce i-o împunea fondul nobil al inimei. Urania era nevinovată, ca și dînsa ; poate că suferea și ea.

Amorul ei era o povară prea mare pentru un suflet curat. De ani întregi, trăia neliniștită, micșorată, turbure. Nu se putea merge mai departe. Adormi din nou. De îndată însă ce adormi, o luară visurile. Îi visă pe amîndoi, pe Comăneșteanu și pe Urania, fugiți în lume, rătăcind pe malul mării. Vedeă apa cum le săruta urmele pe nisip, iar ea se visa pe sine nenorocită că nu putuse să guste niciodată dintr-un asemenea fel poetic de a trăi. Sau îi regăsea la Crivina, lipiți umăr la umăr, în fuga săniei. Sau la Sinaia. La Sinaia îi vedeă, parcă ar fi fost lingă dînșii. Îl vedeă pe Comăneșteanu intrînd semeț la Urania, apoi lășînd deodată orice forme la o parte și ridicînd în brațe corpul delicat al tinerei femei. Atunci, ea, Anna, se visa că țipă. Și țipa, în adevăr, dar cum se țipă în vis, strînsă de git, pătrunsă de fiori.

Se deștepta tremurînd.

Împrejurul ei, noaptea adîncă. În gerul de afară se auzea scîrțîind pasul vreunui trecător întîrziat. Un gol imens, ca prin văzduhul fără de țărături, i se așeza în suflet, și atunci nu mai înțelegea nimic : de ce trăia ? unde era amorul ? ce simțea ea ?

Îi era frică...

Se învelea pină peste ochi, încerca să se gîndească la altceva, pină ce-o fura somnul din nou. Atunci iar înce-

peau visurile, iar revedea pe Comăneşteanu cu Urania, iar se deştepta tremurînd.

În fine, cu prima lumină a dimineţii adormi de-a binele ; în depărtarea voinţii sale ostenite se așeza hotărîrea că trebuie să uite pe Comăneşteanu. Cu ultima licărire a înțelegerii gusta din plăcerea de a adormi, de a dormi adînc, de a uita și a nu mai suferi.

Cînd se deşteptă, a doua zi, o hotărîre nouă se satornicise în gîndul ei : plecarea la Sinaia. Trebuia să plece la Sinaia cu orice preț. Ura pe Comăneşteanu detesta pe Urania. Somnul binefăcător îi dăduse violența dorințelor reale. Vrea să-i înlînească pe amîndoi. Vrea numai atît : să-i înlînească...

Înainte de a pleca la gară, o idee ciudată îi încolți în minte, care i se păru cu totul strălucită : de a lua pe Berta cu sine. În unghiurile ascunse ale sufletului, bunul-simț protesta împotriva călătoriei la Sinaia. De aceea, trebuința unui tovarăș. Berta o garanta în contra dojenelor lui bărbatu-său ; apoi Berta era prinsă și ea, zicea Elena.

La ideea că Berta era prinsă și ea, Anna rămînea locului, cu nesiguranță în suflet și ură împotriva Bertei. Ură, dezgust și nesiguranță ! La atîta ajunsese.

Cu toate astea, o putere mai presus de puterile sale, o mîna la Sinaia. Și la Sinaia nu se putea duce singură, nu îndrăznea, nu știa cum să umble, ce să facă.

La primele cuvinte ale Annei, Berta înțelese tot. Se hotări numaidecît să plece, făgăduindu-și să ajute pe toată lumea a ieși din încurcătură.

Drumul fu o pedeapsă pentru amîndouă. Anna se deștepta din cînd în cînd din nebunia ei, și atunci se întreba

ce caută lingă ea, în public, amanta bărbatului său ; Berta, care spera să liniștească lucrurile, se simțea luată de apă, gîndindu-se neconținut la Urania.

Trenul ajunsese în gara Sinaia cam sub seară. Anna se dete jos din vagon, dîrză, dar atît de mișcată, încît de-abia respira. Berta venea după dînsa.

Se urcară amîndouă într-o trăsură, cu vălurile groase trase peste obraz și porniră către otel. Cu cît înaintau, cu atît Anna își pierdea cumpătul ; Berta o simțea, o înțelegea, și se substituia, cu voința ei, voinței celeilalte. Anna tremura. S-ar fi întors înapoi, dacă nu i-ar fi fost frică de a părea ridiculă Bertei. Cu atît mai mult s-ar fi întors înapoi, cu cît își da seama că, acum, Berta lucra oarecum pe socoteala ei personală, era geloasă pentru sine...

— Aș dori, dacă se poate, să nu mergem de-a dreptul la otel.

Berta clipi din ochi. Înțelese că era surprinsă în propria ei pornire, și îi fu milă de Anna.

— Să mergem la otel, liniștite. Vă încredințez că nu vă recunoaște nimeni...

Anna nu mai zise nimic. Ajunseră la otel. Berta umbra cu îndemînare, alese două camere, dete un nume închipuit : „domnișoarele Keller“, apoi se coborî, ceti lista călătorilor, care se reducea la cîțiva lunateci de iarnă, printre cari numele lui Comăneșteanu ; întrebă foarte firesc despre el și despre doamna ce-l însoțea, și, află că plecaseră amîndoi la Bușteni.

Va să zică știa tot.

La un moment dat, gîndul ei bun era să încurce ițele, căci, spre a nu întîlni pe Comăneșteanu cu Urania, voia

să schimbe adresa dată de portar și să meargă tocmai pe urmele lor. Ispita însă fu mai puternică decât gândul bun. Astfel se suiră amândouă într-o trăsură și porniră către Bușteni.

Pe pirtia albă, ochiul lor cerceta drumul de departe. La fiecare sanie, Anna tresărea, și numai după ce se încredința că nu erau ei, răsufla. O trăsură ce venea dinspre Bușteni, cu coșul ridicat, o făcu să tremure câteva mari minute; iar când ajunseră în dreptul ei, să închidă ochii :

— Ei erau ? întrebă ea, galbenă ca ceara.

Berta, care nici ea nu trăia mai bine, dete din cap că nu erau ei.

În fine, ajunseră la Bușteni. Lume puțină, oameni ce munceau ; nimemi care să semene cu cei doi călători.

Trebuiau să se întoarcă.

Preocupate amândouă, tăceau, neștiind ce să creadă. De unde pînă aci, Anna dorea să nu-i întâlnească, — acum, cînd știa că nu-i mai poate întâlni, voia să alerge după ei.

Stau în mijlocul drumului :

— Dar dacă vor fi mers pînă la Predeal, ca să li se piardă urma !...

— Se poate, răspunse Berta.

— Sau poate chiar pînă la Brașov.

— Nu cred. D-l căpitan era în uniformă... ²⁴

— Ce e de făcut ?

— Să ne întoarcem.

Trebuiau să se întoarcă !...

Tăcute, singure, aproape urîndu-se, umblau pe valea Prahovei în lumina îndoielnică a serii, mirate de întinderea nesfîrșită a drumului, care, cu puțin înainte, le păruse atît de scurt. Roatele scrișneau pe zăpada bătătorită, înfiorînd nervii cei mai sănătoși. Caii erau osteniți. Birjarul se oprea la fiecare cinci minute.

Cînd ajunseră la otel, exasperarea lor era la culme.

Trecînd pe lîngă loja portarului, Anna luă numărul camerei lui Comăneșteanu, și se duse drept la el. Berta se ținea după ea.

Prin coridorul întunecos, se vedea pe geamul de sus al ușei, pilpiînd o lumină ușoară. Anna bătu la ușa. Era galbenă ca făclia de ceară. Inima ei zvîcnea ca în pieptul unei turturele prinse.

Așteptă cîteva secunde. Dacă s-ar fi deschis ușa atunci, ea se simțea că s-ar fi prăbușit ca o zidire fără temelii. Dar ușa nu se deschise. Așteptă încă puțin. Apoi iar bătu.

Auzea înăuntru — sau i se părea că aude — zgomot surd, șoapte. Își lipi urechea de lemn : desigur. Făcu un semn mut Bertei să asculte și ea. Berta răspunse din cap că auzea zgomot.

Atunci se statornici în mintea Annei ideea că erau acolo amîndoi. Comăneșteanu și Urania, și fără a mai ține socoteală de nimic, bătu violent în ușe. I se părea că aude șoapte și risete. Se retrase cu un pas, ca să vadă dacă odaia era în adevăr luminată. Încredințîndu-se că era luminată, reveni și bătu cu pumnul. Bătu și zgudui ușa atît de tare, încît chemă luarea-aminte a oamenilor din otel. Veni o chelneriță, mirată, cu un aer batjocoritor :

— Ce poftiți, cuconiță ? De ce scuturați ușa așa ? !...

Anna era cu sufletul la gură :

— Să deschidă !

— Cine să deschidă ?

Zicînd astfel, femeia luă o cheie de la briu, descuie și trînti ușa de perete :

— Poftiți.

Înăuntru nu era nimeni. Soba ardea duduind, iar pe porțița de jos lumina un colț al camerei. Berta, rămasă la o parte, zîmbea încremenită.

XVI

Pe o dimineată limpede de februarie, Anna, singură în odaia ei, se uita din pat la munții din față, acoperiți de zăpadă, cum se luminau de fișii de aur, pe cînd alții, în fund, ieșeau din umbra violetă a depărtării. Era singură, tristă și bolnavă. Dar, de cîteva minute, de cînd plecase Berta, parcă se liberase de o greutate. Se ridicase pe un cot să audă cum pornea trenul din Sinaia către București. Plecase !...

De la scena de pe coridor, cînd chelnărița își bătuse joc de sufletul ei, iar Berta găsisese mijloc să zîmbească, Anna nu mai putea s-o mai vadă. Ca să se scape de dînsa, o trimisese cu un bilet către Elena.

În mizeria ei, cea dintîi ființă la care se gîndi, fu soră-sa. Tanți era delicata, blînda, iertătoarea Tanți. Ceru hirtie și se puse să-i telegrafieze. După ce expedie telegrama, îi veni în minte să-și facă testamentul, pentru Tanți. Ce copilărie ! Parcă Tanți nu era moștenitoarea ei firească ! Da. Însă Tanți avea niște idei extravagante, vrea să-și lase averea pentru scopuri războinice, [...] iar, în fond, Comăneșteanu.

De cîteva ceasuri nu se mai gîndise la el, preocupată de a se desface de Berta. Acum îi rămase în minte, deodată, infam şi măreţ cum era. O trebuinţă absolută de a-l vedea, prinse fiinţă în sufletul ei, o trebuinţă de-al vedea şi de-ai spune liniştit că „s-a sfîrşit“, că putea să se întoarcă acasă la soţie, fără ca ea, Anna, să mai rîşească. Îşi aminti de Porţia şi de scena de la ea. Tot singele i se sui în obraz. Vorbele Porţiei o răniseră adînc şi o răneau şi acum. Era aproape o fericire ceea ce se întîmplase acum la Sinaia : umilinţa ei definitivă. Se sfîrşise tot. Se sfîrşise sau trebuia să se sfîrşească.

Dar Urania?

La urma urmei, ce dovadă avea că Urania fusese la Sinaia ? Nici una. Nu-l mai bănuise şi altă dată degeaba, cînd cu femeia colonelului ? Într-o clipă de îmbunare, îşi zise că adevărata cauză a nefericirii sale era ea însăşi ; că el era un om ca toţi oamenii.

Zîmbi. Se judeca singură şi se găsea fără caracter. Dacă ar fi venit atunci el, şi i-ar fi cerut iertare, mărturisindu-i adevărul, ea l-ar fi iertat. Atîta era de slabă !...

Anna ridică fruntea.

Nu ! Nu mai era slabă ! Nu trebuia să mai fie slabă !

Cînd îşi aducea aminte de camera goală în care duduia focul din sobă. ; de vorbele femeii de serviciu „ce scuturi uşa aşa ?“ ; de zîmbetul Bertei ; de popasul din Buşteni — se simţea acoperită de ridicul, acoperită, coplesită, îngropată în ironia şuierătoare a soartei şi a oamenilor.

O dureau capul şi cădea pe pernă. Dar se scula, indignată.

Nu mai era slabă !

Suna și cerea jurnalele toate, românești, străine, de mode, de sport. Apoi își comanda masa.

Orce s-ar fi întâmplat cu ea, vrea să iasă din robia în care trăia. Și nici nu era nevoie de atîta zbucium. Trebuia să se hotărască, și nimic mai mult.

Își aruncă ochii pe zidurile odăii. Erau cenușii. Niște biete întorsături de linii, ce s-ar fi chemat probabil *liberty*, dar cărora le era frig, făceau un chenar sărăcăcios pe la colțurile bagdadiei.

Băgă de seamă că geamurile nu se lipeau. Sări din pat și strinse bine ivorul... E!... dacă ar fi putut ea să mai înceapă încă o dată a trăi, ce bine ar fi știut să trăiască!... Mai întii de toate nu ar mai fi iubit. Sau, în toate cazurile, ar fi iubit pe un om care să nu fie iubit de toate femeile. Îi veni să suridă de cazuistica asta: „în toate cazurile“. Nu. Era mai sigur să nu iubească de loc.

Pe la 12 primi răspuns la telegrama sa urgentă. Elena venea cu cel dintii tren.

Știrea asta o neliniști. Elena era sora ei, singura ei rudă de sînge; era Tanți; curată și suavă Tanți, pe umărul căreia plîngea, cînd nu mai putea să lupte; care o mîngia sau o dojenea, — dar care mai cu seamă o ierta. Însă viața surorii ei, netedă ca o apă, era o protestare veșnică împotriva vieții ei turburate.

Către seară sosi trenul de la București. Anna îl pindea de sus, nerăbdătoare de a vedea pe soră-sa cît mai curînd.

În fine, se auzi bătînd la ușe; și Elena intră. Era palidă, nedormită și nerăbdătoare, neștiind nimic de plecarea Annei. Se aruncă de gîtul soră-si, o mîngie, îi strinse minile într-ale sale întrebînd-o necontenit:

— Ce este ? Ce s-a întâmplat ?

Anna plîngea, încet, prelung, cu deznădejdea oamenilor pierduți fără speranță.

— Ce s-a întâmplat, dragă ? întreba Elena.

— N-ai văzut pe Berta ?

Elena se opri, serioasă, și se uită la Anna.

— Care Berta ?

Anna, ca atinsă de sfîrcul biciului, ridică ochii.

— M-am rătăcit de tot, nu-i așa ?

— Nu zic că te-ai rătăcit, ci numai întreb.

— Berta, amica mea Berta... soția nelegitimă a soțului meu.

— A !... Amanta lui Iorgu.

— Da ! Amanta lui Iorgu.

Elena începu să priceapă.

— Și doamna asta trebuia să vină la mine ?

— Doamna asta trebuia să vină la înălțimea-voastră, da.

— Ca să-mi spună ?

— Că ai o soră pierdută.

— Știam.

Anna, biruită, se lăsă pe perne și închise ochii. Elena se uita la dînsa, țintă, așteptînd. După o clipă Anna întinse minile.

— Eleno, nu mai am pe nimeni decît pe tine. Fie-ți milă.

Elena își aruncă manșonul și pălăria și veni lingă soră-sa, îi luă minile și i le sărută :

— Spune, dragă, spune.

Anna dete din cap :

- Tu nu-nțelegi.
- Totuși spune ; poate să înțeleg.
- Mă înșală.
- Știu.
- Acum de curînd, nou de tot, aici.
- Știu.
- Cum știi ? Va să zică e sigur.
- Știu că ai bănuiala asta !

Anna se uită la soră-sa.

— Ah, Eleno, te joci cu mine. Cum se vede că n-ai iubit niciodată !

Elena se înroși :

- Cel puțin o dată, zise ea, încercînd să glumească.
- Pe Milescu. E cam de mult.
- Și de unde știi că n-am mai iubit de-atunci ?...

Anna dete din cap :

— Dacă ai fi iubit, m-ai înțelege. Nu se poate să iubești, fără să fii geloasă.

- Și de unde știi că n-am iubit și n-am fost geloasă ?
- Fiîndcă nu se poate să fii geloasă în gînd.
- Trebuie numaidecît să faci scandal prin oteluri ?

Anna se încruntă :

- De unde știi că am făcut scandal ?
- Îmi închipuiesc.
- De unde-ți închipuiești ?

Elena înălță din umeri. Anna urmă.

— N-am făcut nici un scandal, ci numai am suferit. Am suferit toate chinurile geloziei, toată mizeria inimei sfărîmate, toată umilînța femeii părăsite. Și nu mai pot. Nu mai pot. Vreau să uit, vreau să fug.

Apoi cu glas stîns, Anna urmă :

— Dacă tu ai fi iubit, m-ai înțelege, m-ai ierta și m-ai ajuta.

Elena se uita la dînsa, ca în vis, roșie la chip, cu minile tremurînd. Apoi, încet, plecîndu-se pe genunchii Annei :

— Liniștește-te. Eu am iubit și iubesc și acum.

— Tu !!

— Da, eu.

— Nu se poate !

— Se poate atît de mult, încît, dacă n-aș fi curată la suflet, aș fi în drept să te îtrăsc.

— Iubești pe Alexandru ? !

— Da.

Elena căzu cu capul pe brațele Annei. Anna, încruntată, slăbatecă, se ridică pe perne :

— Nu se poate ! Nu e omeneste cu putință !... Și de cînd asta ?..

Elena nu mai răspunse.

— El știe ceva ?

Elena se cutremură cu tot trupul, parcă ar fi răspuns cu un *nu* formidabil.

Atunci Anna, uitîndu-se la soră-sa, căzută pe brațele ei, la bietul ei păr, împrăștiat în bucle timide, pe învelitoarea neagră, la corpul delicat, în care inima bătea să rupă pieptul, — îi înconjură capul cu brațele și o sărută îndelung. Înțelese că pot fi taine și dureri mai mari decît ale sale, cu atît mai mari, cu cît sunt mai ascunse.

Dar Anna nu pricepu niciodată că poate fi o plăcere, pentru unele suflete rari, de a nu mai ascunde taina vieții lor, pentru a înlesni pe a altora.

NOTE

INDREPTĂRI

1. — Scriitorul avea dreptate : rubrica pseudonimelor formate cu ajutorul lui *de la...* este efectiv uriașă. Între cei care semnav în acest fel, în epoca sa, mai cunoscut totuși era Cincinat Păvelescu — *Dela Milcov* — aparținând școalei lui Al. Macedonski, ceea ce ar explica asprimea sulițelor lui Duiliu Zamfirescu. G. Rannetti semna și el adesea cronicile sale satirice cu *Ghiță dela cooperativă* (adică de la „Berăria cooperativă”, vestită bodegă din centrul Bucureștilor, peste drum de Teatrul Național, pe strada Cîmpineanu ; deasupra ei s-a aflat redacția ultimei serii a *Moftului român*) sau *Ghiță Delagambrianus* (berăria Gambrianus era apropiată de cea de mai sus). Desigur nu cu Victor Vlad *dela Marina* se răfuia scriitorul în roman, acesta murise în 1896, iar pentru el Maiorescu avusese cuvinte de laudă. Acel „unul de talent” la care pseudonimul „s-a potrivit” este desigur B. Delavrancea.

2 — Motivul pentru care transilvănenii își botezau copiii cu nume romane era dublu : unul era acesta, declarat aici de scriitor, adică „trebuința sufletească de o zilnică amintire a originii lor” ; al doilea, menționat mai departe în roman, era folosirea acelor nume care nu aveau echivalent în nomenclatura maghiară, deci nu puteau fi menționate în acte, în mod oficial, după „traducerea”

în această limbă, așa cum devenise obligatoriu de la un moment dat. Și unul și celălalt dintre motive aveau deci un substrat național.

3 — Bunăvoința amuzată a familiei Villară pentru grija cu care Porția „învîrtea frazele ca nu cumva să pătrundă vreo vorbă străină în grai” capătă rolul confirmării unei particularități stilistice: scriitorul a urmărit să sugereze prin grupul personajelor din Transilvania (părintele Lupu, fiica lui, iar mai târziu notarul Zgurea, protopopul din Săliște și ceilalți), tipul vorbirii locale, cam artificializată prin efectele cuvîntului latinizat. Totuși, elementele prin care el sugerează aceste caracteristici lingvistice sînt foarte reduse: un număr de expresii cu caracter mai specific (dragă domnule, mă rog, d-apoi, particula *că* introducînd replici noi), cîteva cuvinte cu iz mai popular, local și un număr de pronunții — din care, la tipărire, cele mai multe n-au fost respectate de editori — cum s-a văzut în scrisoarea către N. Petrașcu din 25 apr. / 8 mai 1902. (Vezi nota asupra volumului de față.)

Vorbirea prea dialectală, acel conglomerat de reziduuri latinizante, cu traducții sau adaptări forțate din maghiară și germană, este dezaprobată de scriitor, care, în partea a doua a romanului, o va ironiza și direct și indirect, iar în articolele din presă o va condamna cu vehemență. În orice caz, în roman el n-o introduce decît o singură dată, și atunci sub forma unei mostre de deformare a limbii.

4 — *Propaganda* (colegiul *De propaganda fide*), numele strălucitei școli confesionale din Roma, fondată în 1622 de papa Grigore al XV-lea, pentru pregătirea misionarilor catolici trimiși în toată lumea cu scopul propagării credinței (de unde și numele). Aici îndeosebi au fost admiși și tineri români, după înfăptuirea „unirii” cu Roma a unei părți din biserica ortodoxă din Transilvania (1698 și 1700). Micu-Clain, Șincai, Petru Maior și alții au studiat la *Propaganda*, devenind, ca și personajul lui Duiliu Zamfirescu mai târziu, nu fanatici misionari catolici, ci militanți activi ai spiritualității naționale românești.

5 — Termenul *Ligă* indică asociația culturală creată la București, în 1891, sub numele „Liga pentru unitatea culturală a românilor” (sau „tuturor românilor”), cu un comitet foarte larg, dar avînd printre sprijinitori mulți factori guvernamentali și chiar pe rege, care nu putea să nu dorească lărgirea hotarelor țării pe al cărei tron se afla.

Constituirea „Ligii” în acel an nu e independentă de formarea comitetului transilvănean pentru „Memorandul românilor din Transilvania și Ungaria” (1887 și 1890), care, depus după tergiversări curții de la Viena, în mai 1893, a constituit obiectul vestitului proces de trei săptămîni, din mai 1894.

„Liga” activa îndeosebi prin conferințe și articole de presă, însă da și asistență organelor de publicitate din Transilvania, aparent numai în probleme culturale, practic în cele politice. În scurt timp ea a avut secțiuni în toate județele țării; în 1896 și-a înființat un organ propriu de presă, săptămînal, *Liga română*. Perioada celei mai vii activități a asociației este tocmai aceasta, cînd se petrec și faptele din romanul *Îndreptări*. „Liga” avea să continue decenii la rînd, datorită lui N. Iorga, care a preluat conducerea ei curînd după 1900, schimbîndu-i numele în „Liga culturală”.

Înainte de 1900, însă, ea era un domeniu de activitate nu numai pentru patrioți și oameni serioși, dar și punctul de atracție al unor doamne dornice de popularitate ieftină, care găseau aici un teren fertil și un prilej de trecere a timpului. Maica Smara (poetă, atunci în vîrstă de 40 de ani) era una din protagonistele acțiunii pentru Transilvania, călătoria ei în Italia — făcută cam în perioada cînd își plasează Duiliu Zamfirescu acțiunea romanului — cu discursurile prin gări despre latinitatea românilor etc., au banalizat îndeostul scopurile — totuși înalte — ale asociației, astfel încît scriitorul ironizează „Liga” și pe cei ce participă la ea.

Nu e exclus ca numele dat în roman prințesei Smaranda Dudesco și pronunțarea lui ușor ridicolă, Smasmî, să fie prilejuite chiar de Maica Smara (Smaranda Gheorghiu).

6 — De data aceasta se pare că e vizată chiar asociația care scosese revista *Literatură și artă română* — unde avea să se publice *Indreptări* — asociație constituită în 1895, sub denumirea „Cercul amicilor literaturii și artei române”, din care făcea parte și scriitorul.

Perioada a cunoscut un mare număr de societăți de acest fel, care își propuneau patronarea literaturii și artelor, și — cu toată ineficiența practică în acest domeniu, unde se încerca atragerea inițiativei private în locul celei de stat, absente — nu puține publicații literare au putut fi scoase numai în acest chip. Al. Macedonski se apelat adesea la astfel de mijloace pentru a-și putea tipări revistele. Duiliu Zamfirescu ironizează însă cu dreptate parada guralivă care înlocuia faptele concrete. Dealtfel, nici Caragiale nu cruțase demagogia care prindea aici tot mai mult teren și pamfletul său *O conferență* (1909) este o dovadă. La celebra sa S.P.M.D.R. (Societatea pentru protecția muzelor daco-romane) viceprezidentă este madam Parigoridi, o făptură care aduce mult cu prințesa Smasmi.

7 — „Sunt ce sunt și nu mă pot schimba”, aceste cuvinte ale Annei se referă, ca o scuză, la dialogul anterior, în cursul căruia ea, ca grecoaică, ironizase patriotismul tinărului Comăneșteanu, spiritul său de solidaritate cu transilvănenii. Această pornire cam zeflemistă a Annei fusese violent combătută încă de vijeliosul Milescu (*În război*), dar trecerea anilor, vreo douăzeci, nu atenuaseră înstrăinarea ei de poporul român, de care era totuși legată prin mama ei, Golească.

Va fi unul din motivele îndepărtării tot mai accentuate de dînsa a tinărului patriot; căruia ea îi va face, ceva mai departe în roman, o excesivă demonstrație despre originea ei nobilă greacă, uitînd-o cu totul pe cea românească.

8 — Ironia rea a Annei e la adresa lui Alexandru Comăneșteanu, coborîtor din răzeși ridicați mai de curînd la boierie, pe cîtă vreme familia ei, va pretinde ea, avea înaintași între împărații bizantini și era veche de aproape un mileniu. Săgeata Annei va viza și pe prințesa Smaranda Dudescu, care, deși cu o obîrșie

mai veche decât a tînărului, nici ea nu se compara, totuși, cu spița foștilor împărați de la Bizanț.

9 — *Imperiul roman de orient* avea capitala la Constantinopol, spre deosebire de cel de „occident“ cu reședința la Roma. Separația se făcuse la 395, la moartea lui Teodoric cel Mare (379—395), între cei doi fii ai săi, Honorius și Arcadius.

10 — Vasile al II-lea cel mare a fost unul din cei mai importanți împărați ai Imperiului roman de răsărit (957—1025); el a încheiat acțiunea de cucerire a Peninsulei balcanice, supunînd pe bulgari. Ascendența bizantină a Annei trebuie privită cu rezervă, dar în perioada respectivă Duiliu Zamfirescu însuși era preocupat de propria genealogie, pe care o cobora din Lascarizi, familie cu reprezentanți pe tronul imperiului bizantin cu capitala la Niceea în sec. XIII. O polemică în acest sens va avea loc în 1909, cu prilejul discursului *Poporanismul în literatură*.

11 — Paleologii și Cantacuzineștii dăduseră și ei împărați Imperiului roman de răsărit; ultimul dintre ei, mort chiar în lupta care a dus la căderea Constantinopolului (1453), era un Paleolog (Constantin al XI-lea, zis Dragasses), de unde marea faimă a acestei familii, socotită apoi secole de-a rîndul drept moștenitoarea de drept a tronului Bizanțului.

Răspunsul lui Alexandru Comăneșteanu e însă tot ironic, căci Paleologii și Cantacuzineștii sînt ulteriori cu cîteva secole lui Vasile al II-lea.

12 — *Ictions* și *Callicrates* — arhitecți greci, sec. V î.e.n., au construit împreună Parthenonul, templul zeiței Pallas-Athena, de pe Acropolea Atenei.

13 — În ocupațiile succesive care au trecut peste Atena — venețiană, turcă, engleză — au fost răpite numeroase comori de artă antică și duse în toată lumea, iar altele distruse, împuținînd astfel mărturiile gloriei de odinioară a cetății.

14 — Încă la 313, împăratul Constantin cel Mare (274—337) a acordat creștinilor din întregul Imperiu roman libertatea cultului

prin „edictul de la Milan“. Transformarea templelor păgine în biserici creștine a fost una din cele mai mari acțiuni care au urmat.

15 — *Ohrida* fusese centrul politic și, desigur, religios al Bulgariei în timpul țarului Samuil (977—1014); cetatea avea o fortăreață puternică — unde se puteau bine adăposti legendarele averi atribuite curții împărătești — ultima înainte de căderea statului bulgar sub turci, care au jefuit cu sălbăticie frumosul oraș (1014).

16 — *Panaghia*, supranumele grecesc al fecioarei Maria, în traducere liberă : preasfinta ; cuvântul a devenit cu timpul un adevărat nume propriu.

17 — *Achaia*, regiunea Greciei de la nordul Peloponezului (patria legendarului Achile) a devenit o provincie a Imperiului latin de răsărit în sec. XIII.

18 — Expunerea Annei este, în fond, nu o explozie de șovinism, ci o lecție de sentiment național, dincolo de vicisitudinile istoriei. Un paralelism cu situația românilor, aflați și ei în acel timp, dacă nu „rătăciți prin lume“, ca elinii din demonstrația Annei, în orice caz separați unii de alții, datorită împrejurărilor politice. Eroina lui Duiliu Zamfirescu rostește deci o seamă de adevăruri, pe care scriitorul le dorește însușite de tânărul ofițer și, firește, de cititori. Alexandru Comăneșteanu simte trezindu-se în el mândria originii și rasei lui, conștiința vechimii acestora și, dacă nu-i replică Annei cu brutalitatea de care e clar ispășit, aceasta e numai din delicatețe superioară față cu o femeie. I-o și sugerează direct, când îi spune : „Adesea mi se face milă de dumneata. Îți trăiești viața în gând, în loc de a o trăi în trai.“ El, Alexandru Comăneșteanu, e pregătit de scriitor pentru o misiune mare : „Am nevoie (de el, n.n.) mai târziu, când va merge să răscoale Transilvania“ (scrisoare către Titu Maiorescu din 15/28 dec. 1905) și atitudinile sale, cum e cea de mai sus, sugerează întrucâtva acest rol viitor.

19 — E în fond o atitudine patriotică la tânărul Comăneșteanu de a-și simți legături adânci cu țara, și în sfere diferite de aceea

a superficialităților și adversităților constatate în societatea contemporană. Este exact poziția lui Duiliu Zamfirescu din scrisoarea către Maiorescu (23 apr./6 mai 1901), chiar pe cînd scria la roman : „Eu însă sunt aliat de pămîntul nostru românesc, de căldura lui, de chipurile oamenilor săi, pînă chiar și de mitocănia acestora cînd se pretind subțiri“.

20 — Participarea lui Alexandru Comăneșteanu în „Ligă“ și în Comitetele patriotice îi solicitau deci nu numai timp, ci și bani, care se cheltuiau pentru asistența celor veniți din Transilvania la București, dar și pentru ajutorarea într-ascuns a tipăriturilor, mișcărilor de pe teritoriul Transilvaniei, a celor arestați — pentru a putea plăti avocații — sau a articolelor de protest în presa occidentală etc. Se explică astfel mai bine o afirmație a Annei : „În calitatea d-tale de june boier român vrei să joci rolul de protector al literelor și fraților ghe ghincolo?...“ De asemenea „congresele patriotice urgente“, cu care îl tachinează Anna, cereau ele însele contribuții bănești. E interesant numai cum Duiliu Zamfirescu sugerează că ar fi existat o categorie de boieri, patrioți dar nepricepuți în afaceri, care puteau sărăci datorită acestor contribuții ; ciudăteniei acestei judecăți trebuie să-i adăugăm însă admirația scriitorului pentru categoria respectivă.

21 — Nu este deloc clar la ce se referă generalul Villarà cînd îl numește pe Alexandru Comăneșteanu „junele nostru soțial-democrat“ ; activitatea lui părea să se lege de mișcarea socialistă, ea era patriotică în genere și cel mult se încadra în diferitele comitete culturale de sprijinire a mișcării naționale din Transilvania, așa cum va rezulta numaidecît, din aluzia la reîntemeierea Sarmisegutzei. Să fie numai o exagerare glumeață a vorbărețului general, sau scriitorul avusese o clipă intenția să-și apropie eroul de orientările de stînga ?

22 — Duiliu Zamfirescu caracterizase de mult, într-o scrisoare către Titu Maiorescu, o anumită tendință zeflemistă, pe care o constatasese la români, „un scepticism curios, spune el, cu o ironie cam trivială, bon enfant și fără rezistență, spanac (cum îl nu-

mesc d-lor) în toată puterea cuvintului". Acest scepticism, continuă el, este „împrumutat de la rasele străine“, întrucât românului îi este specific „un fond de naivitate“, o candoare care dă frumusețe și puritate, avînt și sinceritate tuturor pornirilor și întreprinderilor, chiar atunci cînd nu sînt, prin ele însele, pure și candid.

Ideea acestui „fond de naivitate“ trebuie să fi încolțit de mult în sufletul scriitorului, de vreme ce-o aflăm încă între primele însemnări din ciclul *Măsura dreaptă a vieții*, notate îndată după sosirea de la Roma și necunoscute pînă acum. „O caracteristică în stratele de sus ale societății românești este lipsa tota de naivitate sufletească, scrie Zamfirescu, în cea de-a XIV-lea însemnare — după caligrafie datînd de prin 1889—1890. Lucru comun tuturor popoarelor de viță latină, și mai comun încă coloniilor grecești. Această mare calitate se întâlnește numai la popoarele noi, în special la germani și la ruși și, din fericire, și la poporul nostru. Ceea ce face că societatea românească e foarte banală, iar poporul foarte original.“ O lectură atentă a paragrafului descoperă cel puțin cîteva contradicții, sau numai confuzii: cum poate fi calitate pentru un popor ceea ce dă banalitate unei societăți? Scriitorul considera oare „stratele de sus ale societății românești“ drept alcătuite numai din străini? Cîtuși de puțin, căci Milescu și Mihai Comăneșteanu din romanul anterior le aparțineau și ei dovedeau un asemenea „fond de naivitate“, care a stat la baza eroismului lor, cu toate rătăcirile lor anterioare, cu toată fanfaronada unuia și ușurătatea celui alt în viața intimă. Matei Damian, mama sa, unchiul său, Sașa făceau parte din aceeași categorie. În noul roman, părintele Lupu, Porția, Alexandru Comăneșteanu fixează alte imagini „naive“ în sensul numit de scriitor, adică pure. „Fondul de naivitate — continuă el — e exploatat de șarlatani cu mult succes, și pe el se reazămă reputațiile false, în politică, în literatură, în tot. Scepticismul și ironia, dimpotrivă, par a voi să dărîme tot ce e serios“ (scrisoare din 2/14 mai 1897). Din acești sceptici și ironici fac parte generalul Villarà și soția sa, lor le opune Duiliu Zamfirescu candoarea, puritatea celorlalte trei personaje, iar, în acest început al romanului, îndeosebi pe aceea a părintelui Lupu. Ceea ce e important de subliniat e că,

deși contraziși atât de absolut de către preotul ardelean, deși oarecum dezavuați în roman, generalul și Anna au parte de un credit special, deși aici nedecărat, din partea autorului, care oscilează, după cum rezultă din corespondența sa și din câteva articole, între „scepticism” și „naivitate” (în sensurile date de el însuși).

Încă o dată e de reținut că scriitorul e numai parțial exprimat de aceia din eroii săi, care par a-i comunica punctele de vedere intime; în același timp, chiar cei ironizați în roman reprezintă, măcar în parte, propriile sale convingeri. Duiliu Zamfirescu experimenta această curioasă dedublare încă în *Lydda. Scrisori române* și o făcea în continuare în acest nou roman *Îndreptări*.

23 — Memoria o trădează adesea pe Anna, cît privește literatura — începutul versului eminescian e într-altfel :

...Iară noi ? Noi, epigonii ?

Părintele Lupu nu va fi, desigur, de acord cu sensul acestui vers, deci cu al întregii poezii, în virtutea aceleiași poziții fundamentale; oricît de rău ar fi politicianismul românesc, oricîtă pervertire ar fi în viața publică de dincbace de munți — *dincolo*, zice el, totul e înzecit. „Pentru o întîmplare păcătoasă de la noi — spune el — vă dau zece de acolo”, adică din Transilvania, aflată sub dominație străină.

Am văzut însă că opinia reală a scriitorului despre fapte și oameni este exact opusă eroului său și, dimpotrivă, aidoma celei a lui Eminescu din *Epigonii*. Părintele Lupu e admirat de Duiliu Zamfirescu pentru idealismul său în materie politică, ceea ce nu implică și acordul față de convingerile personajului, așa cum se va vedea numai de cît, în discursul său următor.

24 — Prima parte a discursului părintelui Moise Lupu este o surprinzătoare pledoarie în favoarea unor teze, în care scriitorul însuși nu credea, dar care apar în roman drept crezul său profund. Personajul fiind eminamente pozitiv, spusele sale dobîndesc aparența opiniilor scriitorului însuși. În realitate, Duiliu Zamfirescu face într-o mare măsură și polemică vie cu el însuși, dar aceasta rezultă numai dacă punem față în față textul romanului cu scrisorile proprii trimise lui Maiorescu și lui N. Petrașcu, sau cu câteva

pagini publicistice ale sale, cum sînt *Romanul și limba română* sau *Literatura românească și scriitorii transilvăneni* (*Revista idealistă*), scrise într-o perioadă destul de apropiată de romanul *Indreptări*. Cu toată ironia cu care înconjoară autorul spusele Annei și ale generalului Villarà, acestea reproduc mai exact propriile puncte de vedere ale lui Duiliu Zamfirescu decît înflăcăratul discurs al preotului ardelean. O declară scriitorul însuși lui N. Petrașcu : „Iată însă că d-ta hotărâști că prin gura popii nu vorbește popa, ci vorbesc eu. De fapt, te înșeli : omul pus acolo există în realitate, și nu în pielea unui singur individ, ci în foarte mulți români transilvăneni... Dacă d-ta recunoști o valoare romanului meu — care nu uita că se cheamă *Indreptări* — eu mă socotesc fericit că între alte schimbări ce aș dori să aduc curiosului nostru suflet românesc, ar fi și aceea de a nu mai calomnia, de a nu mai desprețui tot ce răsare și se distinge în viața publică a țării“ (scrisoare din 8/21 iun. 1902). Moralistul dovedea brusc în roman conștiința unei înalte meniri a literaturii, în slujba căreia își călca eroic pe inimă, călăuzit de idealul mare al unirii tuturor românilor — dar în scrisori particulare își declara neadăziunea față de oamenii slăviți în literatura sa. Astfel, în scrisoarea menționată, către N. Petrașcu, se spune ritos : „Cît au trăit Catargiu și Al. Lahovary toată lumea i-a tratat de hoți, i-a calomniat, i-a injuriat surugiește ; cît a trăit Brătianu asemenea. Acuma, că sînt morți, au devenit martiri și oameni de geniu. În realitate n-au fost nici una nici alta — afară poate de Brătianu care, în momentul războiului, a avut o inspirație genială.“

Mai explicit în aprecierea *intimă* a oamenilor politici priviți cu exaltare de părintele Moise Lupu în *roman*, e Duiliu Zamfirescu în scrisorile către T. Maiorescu : „Despre politica făcută de alții sunt dezgustat“, declara el la 10 dec. 1901. Tot atunci caracteriza astfel situația în domeniul literaturii : „Cine se scoală mai de dimineată are dreptul, în țara lui vodă, să hotărască despre meritul și soarta scriitorilor, impunînd acestora tăcere, sub cuvînt că ei au vorbit. Simțimîntul de dreptate se răscoală cînd vezi nepuțințioșii pontificînd, orbii vorbind de lumină și surzii de armonie.“ Dar, spre deosebire de aceste cuvinte sincere, indignate, în

roman părintele Moise se entuziasmează în fața aceluiași fenomene și manifestări, declarînd ferm : „Aveți instituții culturale foarte interesante, aveți o literatură și mai interesantă ; le cunoașteți ?” — o întreabă el patetic pe Anna. Pentru același părinte Moise, „d-nii Sturdza și Carp sunt două adevărate caractere, cel dintîi prin patriotismul său ridicat la cea mai înaltă expresie, prin munca sa fără preget, prin puritatea vieții sale ; cel de al doilea prin claritatea și înălțimea ideilor, prin farmecul persoanei și al graiului său, prin aceeași viață exemplară ca și cel dintîi.” Iar în scrisoarea către Maiorescu din 6/19 dec. 1903, deci cîteva luni după apariția romanului în revistă, iată un alt portret al lui D. A. Sturdza : „Deasupra tuturilor planează personalitatea cea mai extravagantă ce s-a văzut vreodată : un român născut boier, cu instincte de țîr-covnic, fățarnic, înzestrat de natură cu o încăpăținare de măgar, neavînd nimic din calitățile și cusururile rasei, fără nici un fel de talent, orator prost, scriitor infam, damblaliu înainte de vreme, rezistînd numai cu o jumătate a sistemului nervos, vindicativ, crud și mai presus de orice antiestetic în toate actele morale și materiale ale vieții.” Iar despre Carp, înșirînd în aceeași scrisoare o serie de samavolnicii ale lui D. A. Sturdza, spune următoarele : „Dacă dl. Carp vede toate acestea și totuși se simte mai aproape de Sturdza decît de conservatori e o nenorocire.” Cu variante de ton și de expresie, și alți bărbați pomeniți admirativ în roman de patriotul transilvănean sînt evaluați cu un ochi acid atunci cînd scriitorul își spune deschis propriile impresii, dar sînt idolatrizați cînd vorbește părintele Lupu. Chiar față de Maiorescu, cel mai admirat în roman de către preotul ardelean, publicistica scriitorului și scrisorile sale intime sînt cu mult mai severe, adesea necruțătoare. Articolul din *Noua revistă română*, apărut în 1901, e o mostră ; dar, mai apropiat și mai elocvent, prin adresa directă, ostentativă, este exemplul conținut chiar în scrisoarea din 10 dec. 1901. Cînd Duiliu Zamfirescu se referă la cei care au dreptul „în țara lui vodă să hotărască despre meritul și soarta scriitorilor, impunînd acestora tăcere, sub cuvînt că ei au vorbit”, e lesne de văzut direcția atacului : la Junimea era lege ca autorul să nu aibă dreptul de a-și explica sau apăra lucrarea, de vreme ce el a vorbit

anume prin opera sa. În totul, aşadar, părintele Lupu este purtătorul de cuvânt al unor puncte de vedere care nu coincideau, ba chiar erau opuse opiniilor scriitorului despre persoanele şi fenomenele social-culturale abordate.

Este aceasta o falsificare? E romanul dovada unei disimulări? Citiţi de puţin! Consecvent programului enunţat în prefaţă şi în paragrafele anterioare, scriitorul propune prin gura eroului său exemple de comportament civic, patriotic, de simţ naţional, construind o imagine *ideală* a unor oameni şi a unor fapte, un deziderat — nu o realitate — cu nădejdea că cei vizaţi vor trage concluzii pozitive şi vor străbate drumul „îndreptărilor“ enunţate în titlul romanului. Acesta devine deci expresia unui crez că reforme sociale şi politice obţinute prin convicţie şi dojană, de fapt expresia unei desăvârşite, surprinzătoare autoiluzionări. Scriitorul dădea încă una din dovezile totalei sale lipse de spirit practic în materie politică şi, de la distanţă, construia încă unul din tablourile idilice, nerealiste, dar reprezentînd nu mai puţin credinţa sa fermă că înnoiri şi îmbunătăţiri trebuie obţinute, întrucît „niciodată ţara românească n-a trecut printr-o criză morală mai curioasă, în care toate acţiunile ce formează etica unui popor să fie nesocotite sau răsturnate ca acum.“

Retorul transilvănean nu face distincţie între liberali şi conservatori, acordîndu-le tuturor deopotrivă aureola unui patriotism şi a unei înţelepciuni „mai presus de orice îndoială“. Dar, dacă despre Marghiloman, Take Ionescu, Nicolae Filipescu şi alţi conservatori părerile scriitorului sînt, în general, favorabile şi în scrisori — faţă de liberali, cu toată recunoaşterea meritelor lor personale, opinia sa este necrutătoare: „De la 1876 încoace partidul liberal începe a se constitui în partid burghez şi, sub farmecul personal al lui Brătianu, se formează sindicatul economico-politic, care are drept scop îmbogăţirea discuţiilor prin toate mijloacele, conruperia şi dezagregarea partidului conservator, decăderea adevărată a caracterelor. De atunci încoace apar institute financiare care sînt coterii politice, milionari mitocani, muieri şi fete de parveniţi ce-şi schimbă religia ca să pară civilizate; de atunci ies la iveală nulităţi pomădate, avocaţi fără scrupul şi fără talent, cari umplu provinciile şi de acolo vin la centru să umple parlamentul, tripourile şi saloanele.“

Tabloul construit de scriitor este vrednic de bolgiile infernului, explicînd alarma sa sinceră și dorința de a întreprinde o operă de purificare — „îndreptări“ ! — deocamdată pe calea literaturii, urmînd ca el însuși să încerce curînd să pună umărul la o redresare morală, cum va spune, cît în glumă cît în serios : „Cred însă că nu e departe ziua în care să pot trimite stăpînirii expresia dezgustului meu de mutrele ce o reprezintă, și atunci o să viu în țară să îndreptez lumea cu umărul“ (scrisoare din 15/28 dec. 1905). Pentru o astfel de activitate voia să-și pregătească pe fiul său mai mare — „îl pregătesc pentru politică de pe acum (avea 10 ani !, n.n.) și, dacă voi trăi, voi să-l arunc în lume cu o putere inițială mai mare decît aceea pe care am avut-o eu la început“ (scrisoare către Titu Maiorescu din 6/19 dec. 1903) — ca să devină un „om politic... care... să înțeleagă farmecul țării și demnitatea de a fi român“ (scrisoare către Titu Maiorescu din 5/18 apr. 1904) — adică un program identic cu al părintelui Lupu, dar obținut nu prin exemple frumoase, ca în cuvîntarea personajului din roman, ci prin educarea spiritului în luptă.

• Alexandru Comăneșteanu era deocamdată numai schița incertă a ceea ce ar fi trebuit să fie, în concepția scriitorului, omul activ virat de părintele Lupu.

25 — Lucrările filozofului german Max Wilhelm Wundt (1832—1920) erau cele mai la modă, îndeosebi tratatul lui de etică : *Ethik. Eine Untersuchung des Tatsachen und Gesetze des sittlichen Lebens* (Etica. O cercetare cu privire la actele și legile vieții morale), ieșit cu doi ani înaintea plecării lui Duiliu Zamfirescu în misiune diplomatică. În jurul lui a avut loc, în ultimul deceniu, o polemică vie care a atras larg intelectualitatea europeană. Studiu științific, formulat ca un îndreptar de viață, ca un ciclu de principii ale comportamentului individual în vederea armonizării cu viața societății, etica lui Wundt nu putea să nu-l ispitească pe Duiliu Zamfirescu într-un roman ca acesta, destinat moralizării sociale.

26 — Portretul acesta făcut lui Maiorescu este o reluare foarte apropiată a unuia din scrisoarea către Mihail Dragomirescu, tri-

misă cu vreun an mai înainte, cu prilejul alcătuirii volumului aniversar în cinstea criticului, la împlinirea a 60 de ani, unde Duiliu Zamfirescu participa cu poemul-elogiu intitulat *Fragment* (vezi nota la această poezie, în volumul prim al acestei ediții).

27 — Ca și în alte chestiuni abordate în discursul său, părintele Lupu nu exprimă aici punctele de vedere ale autorului, sau în orice caz nu în întregime. Un an și ceva după apariția romanului, Duiliu Zamfirescu își comunica foarte mari rezerve cu privire la raportul între dinastia Hohenzollern, respectiv Carol I și poporul român. Apreciind în termeni moderați, într-o scrisoare către Maiorescu, „întreaga noastră dezvoltare politică de la 66 încoace“ și „evoluțiunea personalității regelui“, el se oprea pe larg asupra celor „două defecte (ale regelui, n.n.) care au trebuit să rănească pe orice român cu sufletul la locul lui : a) disprețul pentru trecutul nostru ; b) catolicismul“ (scrisoare din 6/19 dec. 1903). Analiza consecințelor acestor „două defecte“ îi prilejuiește câteva aprecieri remarcabile din care rezultă rezerva sa față de rolul dinastiei în trecut și în anii respectivi.

28 — Încă mai vizibilă depărtare a părintelui Lupu de punctele de vedere proprii ale lui Duiliu Zamfirescu : a afirma că, după 1866, „trebuia mai întâi dărimat tot“, iar apoi „trebuia reconstruit tot“, fie și „luînd de la țăran forma colibeii sale“, înseamnă a ataca pozițiile conservatoare în însăși baza lor, în ce privește accentul pus pe restructurarea integrală social-politică, și pe țăran — nu și pe boierime. Însă pentru Duiliu Zamfirescu era clar că Maiorescu nu reprezenta o astfel de poziție și nici el însuși nu socotea că evoluția societății românești a decurs astfel.

29 — „Șandramalele latino-blasiane“ e o formulă mult prea dură din partea scriitorului, pentru a denumi exagerările latinizante ale succesorilor Școalei Ardelene, în ce privește limba. E îndoielnic, dealtfel, ca un transilvănean autentic să fi fost un atît de înverșunat adversar al bătrînilor luptători de la Blaj. Excesul scriitorului decurge din marea admirație proprie pentru Maiorescu, pe care i-o atribuie eroului său. Nu e mai puțin adevărat că articolul criticului, pe care îl are în vedere personajul

— *Limba română în jurnalele din Austria* (1868) — are exact violența expresiei utilizate și în roman și, cu toată justețea lui de principiu, el nu s-a bucurat de adeziunea egală a tuturor oamenilor de cultură, chiar apropiați de pozițiile junimiste. Eminescu, de exemplu, a fost rezervat și, chiar mai mult, în opoziție cu limbajul dur al criticului, într-o problemă unde se cerea un tact deosebit, date fiind condițiile luptei naționale duse de transilvăneni. Nici Maiorescu, nici eroul lui Duiliu Zamfirescu nu țin seama tocmai de acest lucru. „Șandramalele” în chestiune erau mai multe gazete de peste munți, între care *Gazeta Transilvaniei*, *Albina*, *Telegraful român*, *Federațiunea*, *Transilvania*, *Concordia*, *Familia*, *Foaia pentru minte, inimă și literatură* — dar în cea mai mare parte ele nu apăreau la Blaj, deci erau socotite drept partizane sau reprezentante ale curentului „latinist-blăjan” („blasian” spune personajul, ironizînd !).

30 — Formula denumește o altă direcție critică a lui Maiorescu, reprezentată de cele două articole ale sale din 1873: *Beția de cuvinte în Revista contemporană* (cu subtitlul: *Studiu de patologie literară*) și *Răspunsurile Revistei contemporane* (subintitulat: *Al doilea studiu de patologie literară*) — în care erau denunțați însă nu numai „franțuziții”, cum afirmă personajul, ci și toți adepții stilului pletoric, diluției verbale, excesului de erudiție, citărilor necontrolate, referințelor arbitrare etc.

31 — Ar fi exagerat să se atribuie lui Maiorescu „luarea cu asalt a întregii lumi românești”, așa cum spune părintele Lupu, la care numai focul perorației explică exagerările și amplificările. Opinia lui Duiliu Zamfirescu în aceste chestiuni este tot plină de admirație, dar întemeiată pe realități, fără locvacitatea de tribună a personajului din roman. În orice caz, însă, definirea în acest chip, metodic, a fronturilor de luptă maioresciene, este una din contribuțiile valoroase ale scriitorului la conturarea personalității criticului. Ea are destule surse în scrierile apărute cu puțin înainte, cu prilejul aniversării acestuia, la împlinirea a 60 de ani, dar nu puține opinii sînt datorite observațiilor per-

sonale ale scriitorului. Și totuși, chiar acum, începe marele asalt antimaiorescian al lui Duiliu Zamfirescu, continuat metodic pînă în 1911 !

32 — În organizarea Junimii rolul lui Maiorescu este, desigur, esențial, dar nu trebuie diminuați ceilalți fondatori, în special P.P. Carp, Vasile Pogor, Th. Rosetti, I. Negruzzi. Purtat însă de oratoria sa — în care, de astă dată, îl simțim din plin pe Duiliu Zamfirescu însuși — părintele Lupu exagerează, reducînd totul din Junimea și din cultura română la Maiorescu. Pentru necesitățile literare ale romanului lucrul poate fi explicabil ; ca adevăr istoric el este susceptibil de corectări, care, departe de a umbri figura lui Maiorescu, dimpotrivă, o detașează pe un fond de personalități marcante, nu într-un mare gol intelectual, cum lasă oratorul să se înțeleagă în patetica sa alocuțiune.

33 — Referirea e la studiul lui Maiorescu *Asupra poeziei populare* (1867).

34 — Eminescu, istoricul A.D. Xenopol (1874—1920) și gazetarul George Panu (1846—1910) au fost în adevăr beneficiarii unor burse de studii. Ultimii doi au valorificat la maximum stipendiile acordate de junimiști — Xenopol luînd două doctorate, în drept și în filozofie, la Berlin, Panu de asemenea luîndu-și doctoratul în drept la Bruxelles. Ambii, în perioada apariției romanului, erau depărtați de junimiști, deci rememorarea vechilor burse are din nou rolul unei delicate dojene — în vederea unei „îndreptări“ !

35 — Încă în prima perioadă a Junimii s-a pus problema ortografiei, pozițiile fundamentale adoptate de publicație fiind în acest domeniu ale „fonetiștilor“ și nu ale „etimologiștilor“ (în majoritate latinizanți). Junimea și Maiorescu s-au situat de partea fonetiștilor — „să scriem cum vorbim“ — determinînd activ curentul de opinie în această direcție. Întregul volum al doilea al *Criticelor* este consacrat acestei probleme și conține, în primele sale patru mari capitole, lucrarea lui Maiorescu din 1866, *Despre scrierea limbii române*. Aplicate în principala revistă literară

românească a timpului, care se bucura de colaborarea celor mai importante figuri vîrstnice și tinere ale literaturii din epocă, începînd cu Negruzzi și Alecsandri, și continuînd cu Eminescu, Creangă, Caragiale, Slavici etc., principiile lingvistice ale Junimii au devenit preponderente asupra latinistilor și tuturor etimologistilor.

: 36 — Maiorescu nu era un orator în sensul obișnuit al cuvîntului, adică elocința sa nu era de tribună, cum va fi a lui Delavrancea, de exemplu, sau a lui Take Ionescu („gură-de-aur“). Maiorescu impresiona auditoriul printr-o excepțională capacitate de argumentație, printr-o arhitectură desăvîrșită, cuvîntările sale erau adevărate cursuri, pledoariile erau lecții de nivel înalt, el nu subjuga publicul și nu-l captiva ci îl convingea. Patos, gesticulație, punere în scenă — nimic din toate acestea la el, ci putere de convingere adevărată.

Nu e mai puțin adevărat că, ulterior, direcțiile activității sale oratorice, semnalate de preotul transilvănean — universitatea, tribuna parlamentului, incinta tribunalului — au sprijinit fiecare și au alimentat faima celorlalte. Oratoria primă a criticului s-a dezvoltat în cadrul cursurilor universitare și ca avocat pledant; de păstrat s-au păstrat însă *Discursurile parlamentare* !

37 — Care să fie cei doi urmași ai lui Maiorescu la Ministerul Învățămîntului Public (pe atunci : al cultelor) la fel de buni ca el ? Unul e probabil Vasile Conta ; celălalt trebuie ales dintre Gh. Chițu, V. Alexandrescu-Urechiă și P.S. Aurelian, toți trei cu un stagiu mai îndelungat în guvern. Cum primul era mort la scrierea romanelor, e de presupus că „îndreptările“ sperate nu se refereau la el, ci la ceilalți doi și mai ales la ultimul, căci V. Alexandrescu-Urechiă era în acel moment ca și în afara vieții publice. Avea să și moară în noiembrie 1901.

38. — La 9 ian. 1874, cînd avea 34 de ani, Maiorescu a devenit prima oară ministru, în cabinetul Lascăr Catargiu, ocupînd departamentul cultelor. La remanierea din 30 ian. 1876 în locul său a venit P.P. Carp, tot junimist, înlocuit și el după numai două luni și cîteva zile.

Între „necazurile“ acestei perioade, la care face aluzie părintele Lupu, a fost și procesul din 1876, în urma căruia criticul a fost scos din învățământ, pentru o lungă perioadă, dar mai ales un vot de blam în senat pentru „călcarea legii instrucțiunii“ care a atras demisia lui Maiorescu și a întregului cabinet ministerial. O serie de atacuri au urmat în parlament, toate acestea contribuind enorm la formarea grupării junimiste, distincte de partidul conservator.

39 — Părintele Lupu nu știa, și probabil că lui Duiliu Zamfirescu însuși îi era necunoscut faptul că „seninătatea sufletească“ a criticului era grav tulburată în acel timp de necazurile politice și de cele familiale, care-l duceau până la a nota în jurnalul său următoarele la 1/13 martie 1876, o lună după ieșirea din minister: „Sînt așa de iritat încît am dureri de inimă de această rănire sufletească (neînțelegeri cu soția, n.n.) și probabil din cauza supraîncordării politice, nu mai pot păstra vechea răbdare.“ Îi treceau prin minte „tot felul de gînduri“, între care și „uneori chiar să-mi iau viața“.

40 — Replica, în formularea ei succintă și dură, mai mult exclamativă, definește însă exact teza junimistă a „formelor fără fond“. Pusă în gura generalului, nu a soției sale, ea apare drept o flecăreală, un rezultat al zeflemelei, al „scepticismului fals“, de care acuză preotul pe bucureșteni.

41 — Noua perorație a preotului, în apărarea instituțiilor, practicilor, relațiilor atît de criticate de Junimea și Maiorescu, în lupta lor contra „formelor fără fond“, lungul discurs care combate teza evoluției lente în favoarea trecerii printr-o „epocă de salturi“, indispensabilă — spune părintele Lupu — la popoarele tinere, vine în conflict cu întreaga ideologie junimistă. Oricît n-ar vorbi aici scriitorul prin gura eroilor săi, totuși replicile celorlalți sînt atît de firave, de mîntuială, mai mult șicanări care provoacă torentele de argumentație ale transilvăneanului, încît acestea apar drept propria concepție a lui Duiliu Zamfirescu. Este, de altfel, încă o dată explicabil de ce romanul nu a fost dat la *Convorbiri literare* — pentru a nu sili „bătrîna revistă a «Junimii»“

să adăpostească în paginile ei opinii atât de iconoclaste față de teoria care-i adusesese nu puțină faimă cu ani în urmă.

42 — Oricum, și Duiliu Zamfirescu însuși se numără printre aceștia, căci nici el nu și-a cruțat săgețile împotriva Academiei. Dar referirea e mai ales la A. Vlahuță, Caragiale, Macedonski, recunoscuți ca adversari declarați ai Academiei — din care nu făceau parte — și a căror polemică îndirjise un număr de membri, iar aceștia se opuneau sistematic primirii lor acolo. O „îndreptare” în ambele tabere e sugerată și aici de scriitor.

43 — Este versul inaugural al celei de-a doua satire anti-juniste a lui Hasdeu, *La noi*, trimisă *Convorbirilor literare* sub semnătura P.A. Calescu (Păcălescu !) și publicată de redacție, care n-a observat la timp farsa. „Unde e putred mărul ?” — trebuiau să întrebe cititorii, o dată cu ultimul vers al păcălelii („E putred, putred mărul din simbure la noi !”) ; Hasdeu îi avertiza numaidecît în *Revista literară și științifică*, îndrumîndu-i să citească acrostihul, care dădea răspunsul : *La Convorbiri literare !*

44 — Foarte semnificativă replica vorbitorului aici : Duiliu Zamfirescu condamnă și el reprezentațiile teatrale străine, date în daua Țelor românești, chestiune care va lua proporții ample în 1906, cînd așa-numita „mișcare de la 13 martie”, avînd pe N. Iorga în frunte, va scoate studențimea bucureșteană în stradă pentru a împiedica societatea „Obolul”, formată de doamne din protipendadă, să joace niște piese în limba franceză la Teatrul Național. După cum se vede, nu e o simplă manifestare naționalistă, cum s-a spus adesea, ci o problemă de spirit patriotic, de apărare a patrimoniului și valorilor naționale în fața ofensivei snobismului și cosmopolitismului. Părintele Lupu o va declara ritos mai departe în cuvîntarea sa.

45 — Este vorba de artistul *Grigore Manolescu* (1857—1892), primul interpret român de seamă al lui Hamlet, rol realizat după zece ani de studiu și pregătire asiduă. Scriitorul l-a elogiat adesea în articolele sale anterioare.

46 — *Ștefan Iulian*, artist comic, stins și el destul de tînăr (1853—1892).

47 — De o mare faimă se bucurau în acei ani actrița Agatha Bîrșescu, — care juca pe scenele din Austria și Germania, dar era invitată în toată Europa și în America, — și cîntăreța de operă Darcîee (Hariclia Hartulari), primită cu un excepțional entuziasm în Italia; desigur, mai ales la aceasta din urmă se referă părintele Lupu, care, ca transilvănean, era cu ochii ațintiți spre Roma. Asupra împrejurărilor de aici era mai informat scriitorul însuși, aflat în continuare în capitala peninsulei. Începea de asemenea să-și cîștige faimă Stan Golestan, tot cîntăreț de operă.

48 — Duiliu Zamfirescu însuși fusese între criticii societății „Ateneul român”, cu toate că ținuse mai demult cîteva conferințe în cadrul ei și fusese prieten și colaborator al redactorilor revistei scoase de respectiva societate. Animizitatea sa decurgea din rezervele față de președintele ateneiștilor. C. Esarcu, fost o vreme ministru de externe și apoi șeful său de legăție la Roma, într-un moment greu, acela al presiunilor făcute asupra scriitorului, de a-l transforma în agent guvernamental, mai întîi pe lingă familia Văcăreștilor și apoi pe lingă regina Elisabeta, la Veneția, cu prilejul căsătoriei ratate între principele moștenitor Ferdinand și Elena Văcărescu (1891). Esarcu e pictat foarte acid de scriitor în scrisorile către Maiorescu. În satira *Către Cleobul*, la „Ateneul român” se referă Versurile :

Sub ciuperca răsărită pe ruina unui circ

Bion și cu logografii să-mi dezvolte astfel gustul

Bion putînd fi Esarcu, iar „logografii” numind pe ateneiști și pe conferențiarii „Ateneului”.

49 — Față de Enescu, scriitorul a avut o prețuire excepțională, remarcînd talentul lui și asistînd cu entuziasm, ori de cîte ori a avut prilejul, la concertele lui. În 1906—1908, ca secretar la externe, l-a sprijinit în multe manifestări peste hotare.

50 — Pentru regina Elisabeta avea prețuire și preotul, dar și Duiliu Zamfirescu se aflase în cîteva rînduri de partea ei, de pildă în chestiunile legate de „drama de la Veneția”, exilul ei venețian, pentru că sprijinise, în 1891, proiectul de căsătorie între Ferdinand și Elena Văcărescu.

51 — E cel puțin ciudată formularea scriitorului ! Anna nu putea fi „aproape de capătul vieții“, de vreme ce, la începutul romanului *În război*, ea abia trecuse de douăzeci de ani, iar de atunci până în momentul cînd au loc întîmplările noului roman au trecut, cum spune scriitorul însuși, doar alți douăzeci — deci avea în jurul a patruzeci de ani. Departe de a considera această vîrstă drept „capătul vieții“, ea îi apărea scriitorului însuși drept o maturitate deplină, plină de un farmec nou, în locul celui de pînă atunci ; în cel mai rău caz, el măsoara faptul că, la patruzeci de ani, „mai mult de jumătatea vieții s-a dus“ (scrisoare către Titu Maiorescu din 30 oct./11 nov. 1898) — dar atît, adică în nici un caz nu împărțea funebra formulă din roman.

O explicație în sensul celor puse de scriitor în gura eroinei există totuși : el nu stabilea o cronologie exactă între un roman și celălalt, astfel că orice socoteală a trecerii timpului trebuie făcută pentru fiecare roman în parte, nu raportată exact la ciclul întreg.

52 — *Munții Albani* sînt în Lațiu, în apropierea Romei. Dui-liu Zamfirescu a păstrat priveliștii montane a acestei regiuni o amintire mereu vie. O găsim adesea în opera sa : palatele împăratești, acum ruinate, ale Romei i se părea că privesc cu ferestrele lor oarbe spre munții Albani (scrisoare către Titu Maiorescu din 27 apr. 1890) ; „partea frumoasă a Romei, contururile munților Albani, priveliștea de la Pincio sau de la San Pietro în Montorio se încălzeau în fantazie...“ (idem din 2 martie 1892) ; schița *O scenă antică* dă o patetică descriere a aceleiași priveliști. Sînt elementele care vor popula și tablourile oferite de peisaj celor doi eroi ai romanului.

53 — *Villa Aldobrandini* îl impresionase de mult și pe scriitor care i-a dedicat, cu zece ani înainte de roman, un frumos sonet.

54 — *Turla lui Nerone* este numele popular al unei frumoase construcții în apropiere de piața Magnanapoli și de Via Nazionale, adică în plin centrul Romei, clădită la începutul sec. al XIII-lea, reconstituindu-se un edificiu vechi. Legenda afirmă că, din vîrfurile acestui turn, împăratul Neron (54-68) a privit incen-

diul Romei — dezlănțuit, se spune. chiar de el — cîntînd cîteva versuri proprii despre arderea Troiei.

55 — *Coliseul* era un uriaș amfiteatru roman, în plin centrul Romei, început de împăratul Vespasian, în 72, și terminat de urmașul său, Titus, în anul 80. Se mai numea *amfiteatrul Flavio*, cei doi împărați făcînd parte din familia Flavia. Putea adăposti 80.000 spectatori. Avea formă de elipsă, cu diametrul mare de 187, iar cel mic de 152 metri. Emoția celor doi eroi care-l vizitează e datorată nu numai dimensiunilor și singurătății, ci mai ales conștiinței scriitorului că de acest mare edificiu se leagă cele mai multe evenimente din istoria Romei, ulterioară construcției lui, amfiteatrul fiind considerat apoi, secole de-a rîndul, drept simbolul cetății și al existenței ei. În secolul VIII, un bard popular (Il venerabile Beda) cînta astfel : „Finché starà il Colosseo, stara Roma ; quando cadrà il Colosseo, cadrà anche Roma, ma quando cadrà Roma, cadrà anche il mondo“ („Cît timp va dura Coloseul va dura Roma ; cînd se va prăbuși Coloseul, se va prăbuși Roma, dar cînd se va prăbuși Roma, se va prăbuși și lumea“).

De aceea și călătoria celor doi vizitatori prin Roma începe de la celebrul amfiteatru „cel dintîi monument pe care voia să-l vadă fata“.

56 — Comăneșteanu nu putea avea conștiința de „viitor erou“, cum îl numește romanul — dealtfel, nimic din ce gîndește și face el acum nu îndreptățește o atare denumire ; formula îi aparține deci scriitorului, care-i rezerva un asemenea rol în viitoarele sale lucrări. Într-o scrisoare de peste cîțiva ani către Maioreșcu (4 iul. 1906) îl desemnează cu cuvintele : „un erou, care, în romanul viitor să ia Transilvania“.

57 — *Pincio*, cea mai frumoasă și mai elegantă grădină a Romei, construită de Valadier, la începutul sec. al XIX-lea, de pe a cărei terasă se deschide una din cele mai cuprinzătoare priveliști, spre catedrala Sf. Petru și spre Vatican.

58 — Itinerariul prin Roma al lui Alexandru Comăneșteanu și al Miei urmează, probabil, pe cel al lui Duiliu Zamfirescu

— din 1888 — care însă, atunci cînd ajunsese în cetatea eternă, ştia că avea în faţa sa un răgaz de luni şi ani întregi ca s-o viziteze, pe cîtă vreme cei doi nu puteau să rămînă mai mult de cîteva săptămîni. Cum la Coliseu n-au rămas decît un ceas sau două, ar fi fost firesc să meargă în aceeaşi zi şi la Forul lui Traian, aflat foarte aproape de marele amfiteatru. Dacă n-au făcut-o e pentru că ei voiau să dea vizitei la vechea coloană semnificaţia pelerinajului suprem, de aceea romanul nu mai prezintă, practic, şi alte locuri văzute la Roma de tinerii căsătoriţi. Ceea ce mai urmează, înainte de plecarea lor spre ţară, e numai clarificarea subtilă a relaţiilor dintre ei.

Piazza di Spania, menţionată şi ea în acest itinerar, e situată în centrul Romei; în apropiere era punctul unde locuia în acea vreme scriitorul; plimbarea celor doi tineri se desfăşoară deci nu numai în locurile celebre ale Romei — dealtfel ei vizitează prea puţine din vechile monumente şi ruine — ci şi pe ruta străbătută zilnic de Duiliu Zamfirescu însuşi, în drumurile sale de acasă la legăţie.

De la Coliseu la Forul Imperial — cum mai era numit Forul lui Traian — duce Via dei Fori Imperiali, pe unde au venit cu trăsura eroii romanului. Construit în amintirea victoriei asupra lui Decebal şi a cuceririi Daciei, de către arhitectul Apollodor din Damasc (creatorul podului peste Dunăre de la Severin, forul fusese conceput în aşa fel, încît să întrecă în frumuseţe şi măreţie toate celelalte pieţe asemănătoare, şi a şi devenit cel mai important sistem monumental al Romei antice. Ansamblul era alcătuit din două biblioteci, o bazilică, un templu, o uriaşă statuie ecvestră a împăratului, un arc de triumf şi celebra Columnă, singura păstrată pînă azi întreagă. „Coloanele frînte şi întinse la pămînt“, pe care le văd vizitatorii, sînt resturile vechilor construcţii; astăzi cîteva sînt ridicate la verticală, dar pe peluza din jur sînt încă semănate numeroase pietre, păstrate din monumentele de altădată ale forului, care — după cum spune legenda — l-a făcut pe împăratul Constantin cel Mare să exclame: „Mi-ar fi cu neputinţă să fac unul la fel: singurul lucru pe care m-aş încumeta să-l încerc oarecum asemănător ar fi calul.“

Coloana — „columna noastră”, cum îi zice Mia — e clădită din 19 blocuri de marmoră albă, sculptate într-o lungă spirală, cu scene din luptele romanilor cu dacii, monografie sintetică, în imagini, a unei pagini de istorie, document unic al vieții și înfățișării concrete a dacilor. Baza coloanei — în roman : „cubul” — era de asemenea de marmoră, iar în vârful ei arhitectul așezase statuia lui Traian.

59 — Biserica Sfinții Apostoli, reconstruită în 1702 de arhitectul C. Fontana, pe locul uneia din sec. al VI-lea, are în porticul ei, în stînga, *stela funerară* a lui Giovanni Volpato, iar în dreapta o *acvilă imperială* (despre care vorbește Mia), aflată inițial, împreună cu o a doua, tot în Forul lui Traian.

60 — Pe Via Condotti, la nr. 61, se afla și locuința romană a poetului, în Palazzo Caffarelli.

61 — Duiliu Zamfirescu vizitase Transilvania în iulie 1902, oprindu-se însă abia la sfîrșitul călătoriei în Comitatul Sibiului, pe unde au loc întîmplările romanului de aci încolo, dar inițial în ținutul Aradului „anume prin podgoriile de la Cuvin și Ghioroc, pe la Păuliș și Măghirat” (scrisoare către Titu Maiorescu din 29 apr. / 12 mai 1902). Această călătorie avusese loc după ce scrisese jumătatea întîia din *Indreptări* — lucrurile care se petrec aici nu sînt în totul imaginate de scriitor. Locurile acestea le văzuse însă mai înainte, adesea, din goana trenului, în drumurile din sau spre Italia.

62 — Mică demonstrație amabil-ironică la adresa vorbirii cu prea multe ardelenisme, formații hibride, neologisme de proveniență franceză, latinizate artificial (a exopera, subșternere) și etimologisme pure (praxă). Iată cum ar suna fraza în românească netedă : „Și astfel se *grăbește* încă și astăzi aprobarea *hotărîrilor* ; se *obține* acordul ministerelor, se *corectează* exemplarul pentru *înfrățire* la majestatea sa ; iar *imputerniciții* pot astfel *întregi cercetarea* lor în această *privință*, parte în *practică*, parte în *teorie*.” Transilvănenii Moise Lupu și Mia nu vorbeau așa, ci ocoleau un astfel de vocabular ; rudele lor sibiene, socotite de autor ca aparținînd poporului, vor face la fel, pe *cîtă vreme* diformările

sînt atribuite de el funcționării sau intelectualității lipsite de spirit critic.

Duiliu Zamfirescu își pusese încă de mai înainte problema acestui grai și, într-o scrisoare către Maiorescu, din 13/25 iun. 1898, pe cînd terminase romanul *În război*, își expunea sumar punctul de vedere în problema unor excese „ardeleniste“, asupra cărora avea să revină explicit în articolul *Romanul și limba română* și mai ales în *Literatura românească și scriitorii transilvăneni*. Deocamdată, în menționata scrisoare, el era cu totul rezervat față de părerea favorabilă a criticului, privind capacitatea dialectului bănățean de a putea exprima literar o acțiune întinsă, mai cu seamă atunci cînd se urmărește să se obțină „rezultatul colectiv al românismului“, adică o limbă românească unitară, pe tot teritoriul locuit de români. „Noi trebuie să lăsăm urmașilor o limbă în care să se miște liberi, limba vie a graiului nostru, fără expresiuni moarte, împrumutate din cronicări, fără curiozități dialectale“ — spune scriitorul, cu o dreptate relativă, — „căci prezența echilibrată a unei vorbiri cu elemente cronicărești — nu neapărat moarte — sau dialectale, nu dăunează limbii operelor literare, ci îi sporește capacitatea de sugestie. Creangă o dovedise, la fel va face Sadoveanu, o făcea Slavici, cu care Duiliu Zamfirescu nu era însă de acord, și din păcate toată teoria sa, nu lipsită de o anumită justețe de principiu, e dominată de un subtext polemic pătimaș, împotriva autorului *Morii cu noroc*, ceea ce-l duce la exclusivism și aparentă lipsă de nuanțare. „Negreșit că noi suntem mai banali decît frații de dincolo în graiul nostru — adaugă scriitorul. Dar tocmai banalitatea aceasta este dovadă de o absolută comună înțelegere între toți românii din regat și din ea va ieși, printr-un procedeu de eliminare, limba clasică a românilor.“ Chestiunea aceasta va face obiectul unor interesante observații și analize în articolele amintite — prea pătimașe, din păcate, sub aerul lor de generalitate — și, într-o măsură, în *Lydda. Scriitori romane*, la care scriitorul lucra în perioada cînd scria rîndurile de mai sus.

63 — „Buba românilor de peste munți“, cum spune Mia despre biserica unită, constă în faptul că amestecul de ortodoxism

și catolicism al acestui grup confesional făcea mai lesnicioasă influența oficialității maghiare (catolică) decît în rîndurile celor rămași la ortodoxie. Existența unor deosebiri de religie în rîndurile românilor făcea ca și activitățile culturale, și cu atît mai mult întreținerea unei acțiuni politice naționale, să fie într-o măsură stînjinite.

64 — Legătura „vieții naționale“ cu biserica era mai puternică la ortodocșii transilvăneni, întrucît constitui unul din factorii unificatori cu românii din Muntenia și Moldova. Biserica unită reprezenta și ea un astfel de factor cu substrat politic național, cu toată apropierea ei de pozițiile catolicismului oficial. Încît, întărind biserica ortodoxă și cea unită în Transilvania, însemna implicit adoptarea unei atitudini politice, integrarea în mișcarea națională de eliberare de sub dominația străină și pentru revenirea la România.

65 — Mia se referă la rolul cărturarilor transilvăneni de felul lui Gheorghe Lazăr, Simion Bărnuțiu, Aug. Treboniu Laurian, Ioan Maiorescu, veniți la București și Iași și participînd aici la mișcarea culturală. Dar afirmația eroinei este desigur exagerată cînd susține că numai datorită transilvănenilor s-a înlăturat limba grecească din Muntenia și Moldova și s-a introdus cea românească, întrucît mișcarea națională din aceste provincii era — încă de secole — în plin avînt, iar limba română dobîndea teren încă de mult în domeniul culturii. Mia pornește mai ales de la extinderea pe care a luat-o în principatele române unite curentul latinist, datorită unora din corifeii Școlii ardelenе refugiați dincoace de munți, în fața valului de persecuții la care erau supuși. Cuvintele ei trebuie deci privite în latura lor simbolică, nu ca un adevăr istoric integral.

66 — Nepotrivire evidentă : aici oamenii „strîngeau maldărul de pe cîmp“, adică recolta, dar nu poate fi mai tîrziu de 1 sau 2 aprilie, de vreme ce eroii plecau din Italia spre Sibiu în martie. Inadvertența este datorată, desigur, pauzei de un an în scrierea romanului, ajuns la jumătate (vezi și nota generală asupra romanului *Îndreptări*).

67 — Prezența bustului lui I. C. Brătianu avea în casa proto-popului român din Săliște o semnificație națională și cîtuși de puțin sensul unei aderențe politice. Brătianu fusese și el unul din promotorii politicii de sprijinire a mișcării naționale din Transilvania.

68 — *Ciocoi vechi și noi* — nu *Boieri și ciocoi*, aceasta e a lui Alecsandri.

69 — Primele versuri din poezia lui N. Nicoleanu *O victimă*, invocate de scriitor și în poezia omagială închinată lui Maiorescu în febr. 1900. Dar personajele modifică puțin textul original, dovadă că scriitorul îl reproducea din memorie. Nicoleanu spune :

Albă cu ochii negri și dulce ca o fee,
Un cap blondin de umeri pe umeri de femeie.

Repetarea, de care se va vorbi numaidecît, a cuvîntului *blond*, e deci numai în conștiința autorului, căci Nicoleanu spune în primul vers *albă*, nu *blondă*, rezervîndu-și epitetul pentru al doilea.

70 — Prima strofă din poezia *Vara la țară* a lui Al. Depăreașanu.

71 — Mihai Viteazul n-a avut clară conștiința, atribuită de scriitor, a unității naționale a românilor, deși practic a înfăptuit unirea.

72 — „Teoria” care urmează, declarată de autor ca aparținînd notarului Zgurea e, de data aceasta, în întregime a sa proprie. O întîlnim tale-quale în articolul din *Revista idealistă*, la un an după apariția romanului în *Literatură și artă română* ; formulările sînt uneori atît de apropiate între ele, încît este clar că un text îl parafrazează pe celălalt, nu numai în ce privește ideea, dar și în expresie. Cum nu e de crezut că un articol și-ar fi luat paragrafe întregi din roman, ba încă din dialoguri, rămîne să admitem că, măcar în parte, articolul fusese scris sau înaintea romanului, sau în spațiul anilor 1900-1901, cînd are loc lunga întrerupere în scris, mărturisită lui Maiorescu la 23 apr. / 6 mai acel an, în acești termeni : „Eu am rămas cu romanul meu la jumătate. E un an de

cînd sufăr de amețeli și doctorii mi-au interzis orice fel de lucrare mai lungă” — deci și continuarea romanului !

Ideea că oltenii și transilvănenii reprezintă direct descendența latină, și anume venită chiar de la Roma, o găsim în articolul amintit, la începutul cap. II ; acolo e explicată mult mai clar ideea deosebirii între tipul „brun” și cel „blond”, pe care o sugerează în roman Alexandru Comăneșteanu drept „teorie nouă”. „Oamenii bruni trec drept inferiori”, și de aici, spune el, consecința lipsei de „putere inventivă”, incapacitatea de a da artiști și poeți. Duiliu Zamfirescu se consideră pe sine moldovean, ca și eroul său, așa încît, ținînd seama de subiectivitatea sa cunoscută, nu putem crede că s-ar fi împăcat cu ideea apartenenței sale la o grupare „inferioară” ; precizarea din articol rezolvă lucrurile : transilvănenii și oltenii, spune el aici, „sunt și unii și alții superiori moldovenilor în organizarea vieții practice, dar le sunt inferiori în atributele vieții ideale”. Scriitorul își declarase el însuși, de atîtea ori, o dezarmantă nepricepere în „organizarea vieții practice”, încît din tot jocul de superiorități și inferiorități, expus în roman și articol, înțelegem că el se înscrie cu satisfacție pe sine între cei caracterizați de „atributele vieții ideale”, pe cîtă vreme Slavici, Coșbuc, oricît de latini — „romani de la Roma, crescuți în munții Carpați” — rămîneau destinați superiorității în treburile practice, într-ale politiciii, nu într-ale artei și poeziei !

E cel puțin ciudată această naivitate a scriitorului, teza sa este evident artificială, ea avea să-i aducă în curînd mari adversități, la apariția romanului, apoi a articolului din *Revista idealistă* și, în sfîrșit, în 1909, cu prilejul discursului *Poporanismului în literatură*, impregnat de toate ideile amintite, duse de data aceasta la limita lor extremă și afirmate cu o încredințare vrednică numai de un artist.

Un paralelism de teze și formulări între articol și roman, în replici aparținînd cînd notarului Zgurea, cînd lui Alexandru Comăneșteanu, iar uneori prezente chiar în relatări ale autorului însuși, poate fi urmărit, întărind de fiecare dată presupunerea că romanul le preia dintr-o primă elaborare a articolului. Astfel e deosebirea făcută de Zgurea între Mihai Viteazul și Ștefan cel

Mare, de asemenea ampla expunere a lui Comăneșteanu despre tipurile „brachicefale“ și, „dolicocefale“, sau cea a notarului despre geniul creator, apoi constatările și descrierile patetice făcute de scriitor ciobanilor în satul Poiana, afirmațiile lui Comăneșteanu despre lipsa artiștilor plastici la romani și spiritul lor de imitație în poezie față de greci etc. E interesant însă că, în articol ca și în roman, nu se conchide cu fermitate despre dolicocefalia dacilor și a slavilor, dar scriitorul e mîndru „că mocanii din Vrancea și de pe Ceahlău, moldovenii de prin vâi și de pe șesuri sunt în parte blonzi („în parte“ !, n.n.) ; că nu au spiritul întreprinderilor comerciale... ; că în Vrancea și pe Ceahlău e leagănul poeziei poporane românești...“ etc. etc.

Mai interesant e că, într-o scrisoare către Maiorescu, din perioada cînd ultimele capitole ale romanului apăreau în *Literatură și artă română*, este răsturnată întreaga teorie despre contemporaneitatea și finețea moldovenilor, în schimb are loc o anumită apropiere de spiritul „practic“ al transilvănenilor — în care scriitorul viza mai ales pe Slavici. Deducțiile stabilite din perspectiva polemicii cu Slavici sufăr în scrisoarea aceasta o dezmințire categorică și dau teoriei lui Duiliu Zamfirescu un aer de totală aproximație, care, de fapt, salvează și articolul și părțile respective ale romanului de la caducitate, tocmai înscriindu-le între metaforele poetice, nu între lucrările științifice propriu-zise. Va fi, într-un fel, cazul unora din tezele etnografiei teoretice a lui Blaga de mai târziu.

„Curios e articolul lui Slavici din numărul din urmă al convorbirilor — își începe el scrisoarea — curios și nelogic în tălmăcirile firei lui Eminescu — dar atît de interesant, încît parcă de mult nu am cetit o proză românească mai emoționantă. E un accent de sinceritate ce străbate și deșteaptă în conștiință răsunsetul unor adevăruri pierdute.

Slavici e pentru mine, de mai mult timp, o enigmă, în toată complexitatea lui suflătoare, dar mai ales în felul lui literar de a fi“ (scrisoare din 29 apr. / 12 mai 1902).

Ceea ce-i reproșează scriitorul lui Slavici, în construirea tipurilor sale de țărani, este „nota molcomă, aiurită“, adică poetică,

notă care n-ar sta „în moravurile poporului românesc, cînd el, poporul, e pus în acțiune“, adică atunci cînd devine eroul literaturii.

Pornind de la premisa că esența sufletului românesc este „forma vagă a dorului“, scriitorul e mîhnit că prozatorii noștri — între care se situează și pe sine — „am creat pînă acum tipuri de români derivate din această notă colectivă aprioristică“, și nu reprezentări ale unei ipostaze active a românului, părerea programatică fiind că „a venit vremea să lăsăm dulcele arti-ficiale ale țărănilor amorezați și blegi, și să facem oameni vii în literatură, dacă se poate români voinici și cinstiți, dacă nu vițioși sau sceptici, dar vii, cu voință și mușchi.“

Luat în înțeles absolut, dezideratul îngustează sfera de investigație a literaturii și scoate dincolo de granițele acesteia, de pildă, aproape toată populația rurală a povestirilor lui Sado-veanu. Privit însă din perspectiva *scopului* avut în vedere de scriitor, acela al realizării idealului național, căruia îi e închinat romanul, cerința e legitimă și justifică tipul sau tipurile cu care Duiliu Zamfirescu voia „să ia Transilvania“, pe care le pregătea pentru mari acte eroice. Extinzînd, putem deduce că „îndreptările“ urmărite în această direcție ținteau la transformarea întregii societăți românești în sensul unor voințe active, gata pentru lupta în slujba unui ideal înalt.

73 — E vizat mai ales Coșbuc, trecut în adevăr din Ardeal la București ; St. O. Iosif făcuse la fel, ca și Ilarie Chendi și, desigur, ca și Slavici. Pe Goga nu-l avea în vedere Duiliu Zamfirescu, acesta abia acum își începea cariera poetică. În *Revista idealistă* va fi mult mai dur și mai precis la adresa lui Chendi și Coșbuc. Pe acesta din urmă îl va numi „poetul eroic în timp de pace al cronicarilor“, iar pe primul îl va acuza că a părăsit Ardealul pentru a veni la București „să se înscrie într-o bisericuță literară, de unde primește inspirații“. Scriitorul își exprima, dezacordul cu cei care, abandonînd — cum spunea el — lupta dusă la fața locului pentru idealul național și trecînd peste munți, i se înfățișau „sub forma atît de antipatică și de falsă a profesoriștilor de gimnaziu, a poeziilor de gazete, a criticilor de gașcă.“ Scriitorul e,

desigur, în bună măsură nedrept, fiindcă cei vizați de el nu-și părâsiseră și idealul o dată cu plecarea din ținuturile natale, dimpotrivă, ei au dat o operă literară ce slujea — ca și a lui Duiliu Zamfirescu — același scop național și social.

Dar în roman el pune în gura frunțașilor sătești din Săliștea cuvinte ca acestea : „Gîndul îl avem noi neadormit și fără dinșii (e vorba de idealul național și de rolul poeților, n.n.) ; iar cît despre faptele mari, ne-ar trebui mai întîi bărbați care să le facă și apoi cîmpoieri care să le cînte.“ Din astfel de afirmații vor rezulta peste un an și mai bine tezele din *Revista idealistă*.

74 — Deosebiri între cele două tipuri umane, le găsim aidoma în *Revista idealistă*, însoțite chiar de precizarea : „am mai expus aceleași păreri fundamentale“ — ceea ce e o trimitere clară la romanul *Îndreptări*.

75 — Iată aceeași teză în formularea din *Revista idealistă* : „Ceea ce mai e frapant în poporul român de peste munți este îndemnarea în ale comerțului, priceperea trebilor, învîrtirea a tot felul de afaceri, alergînd lumea, prin țara noastră, prin Rusia, și mai departe, și revenind pururea la obîrșie (cum fac și oltenii).“

76 — *Costobocii* locuiau în nordul Moldovei și în partea ei răsăriteană, dar autorul îi plasează chiar către centrul Daciei ca și pe *cărpi* (carpodacii, carprienii) și *teuriști*, cu toate că și aceștia erau situați mai spre nord și răsărit.

77 — *Appius Claudius Caecus*, patrician roman cu o strălucită carieră politică, în sec. IV—III î.e.n. (consul, tribun, censor, dictator). Mare organizator al vieții interne a cetății, a construit celebra Via Appia (351—310 î.e.n.). La bătrînețe a orbit — de-aici porecla *Caecus* (lat. : *caecus* = orb).

78 — *Cineas* (mort prin 277 î.e.n.), sfetnic apropiat și demnitar al regelui Pirrus al II-lea al Epirului, a fost trimisul acestuia la Roma pentru a propune pacea, în urma victoriei obținute de la Heracleea (280 î.e.n.) dar dezastruoasă pentru el. Plădoaria solului, strălucită, ținută în senat, a rămas zadarnică, romanii dîndu-și seama de sensul și cauzele intervenției.

79 — „Un al treilea semn caracteristic al poporului român de peste munți este puterea cu care se înmulțește și se întinde în paguba sașilor și chiar a ungurilor“ — scria Duiliu Zamfirescu în *Revista idealistă*. Extensiunea aceasta era înțeleasă nu numai în sensul creșterii demografice, dar și a capacității economice, prin cumpărarea pământurilor nobililor ce se ruinau, prin achiziționarea unor întreprinderi industriale și comerciale etc. „Astra“ (Asociațiunea transilvană pentru literatura și cultura poporului român), fondată în 1861, avea între scopurile ei, nemărturisite, și pe acela al sprijinirii inițiativelor de felul celor notate de scriitor în acest punct al romanului: obținerea de contribuții populare pentru plata nenumăratelor amenzi aplicate ziaristilor români sau altor oameni de cultură, cumpărarea de către obștii a unor terenuri scoase în vânzare de proprietarii străini etc. În aceste direcții participarea „Ligii“, amintită în roman, era netăgăduită și explică necesitatea contribuțiilor bănești ale unor oameni ca Alexandru Comăneșteanu.

80 — Formulare pripită, ducând la o eroare de informație istorică: Mihai Viteazul n-a fost „ucis de bathorești“ ci de imperialii aflați în slujba curții de la Viena și trimiși de aceasta împotriva „bathoreștilor“, recte a lui Báthory Zsigmond, care a fost înfrânt de oștile unite ale lui Mihai și ale generalului Basta la Gurăslău.

Simbolul dorit de scriitor prin tabloul voievodului-boier și cele ale iobagilor țărani e astfel întrucitva zdruncinat, de vreme ce numai ultimii sînt victimele grofilor, nu și primul. Totuși, și unul și ceilalți au murit în luptele pentru libertatea națională și socială a aceleiași Transilvanii, către care țintește sensul romanului *Îndreptări*.

81 — Altă eroare de informație, datorită confuziei pe care o face scriitorul între Radu al III-lea cel Frumos — frate cu viteazul Vlad Tepeș și domnitor în Muntenia între 1462 și 1474, dar reprezentînd politica turcească, deci dușman al politicii naționale a lui Ștefan cel Mare, izgonit chiar de pe tron de acesta — și alți voievozi cu numele Radu: fie pașnicul Radu al IV-lea cel Mare (1495—1508), fie Radu al VI-lea de la Afumați (1522—1529).

Mai curînd el se referă la acesta din urmă, om foarte ambițios, bătaios, ca și Vlad Țepeș și Mihai Viteazul, ducînd nu mai puțin de 20 de lupte în scurta sa domnie, de vreo șapte ori întreruptă.

82 — „Liga“ nu era omorîtă, cum afirmă vajnicul luptător din Seliște, însă, datorită sforăriei politice și mai ales invadării ei de către patriotarzi, doamne fără altă ocupație etc., prestigiul ei primise lovituri serioase; diferite grupări politice căutau să o folosească pentru a-și spori clientela, abătînd în felul acesta „Liga“ de la obiectivele inițiale, care urmăreau unitatea tuturor românilor. În această fază, „Liga“ a început să constituie un obiect de satiră pentru Caragiale și pentru un public mai larg, așa cum vedem că se întîmplă cu generalul și cu Anna la începutul romanului, cînd rîd de agitația prințesei Smaranda Dudesco, care descoperise brusc — în străinătate, unde se născuse, crescuse și prin urmare vorbea „limbile străine mai bine decît propria sa limbă“ — „că este romîncă și romîncă neaoșă, de neam mare, și se puse a vorbi numai romînește, a se ocupa de Ligă, a da serate literare...“ În măsura în care o ironizează, în aceeași măsură o și aprobă, apreciind „îndreptarea“ ei — tîrzie, totuși o „îndreptare“ — ceea ce însă nu admite și intransigentul Zgurea, care ar dori acțiuni solide, răsunătoare, cu rezultate vizibile și fără compromisuri.

83 — Supărarea notarului în privința multora din cei ce traversaseră munții e cît se poate de justificată — nu rar au fost cazurile cînd refugiați transilvăneni, o dată ajunși la București, părăseau impulsurile prime de luptă pentru eliberarea provinciei lor, dăruindu-se cu totul luptei politice între partide. Firesc, potențialul lor de luptă pentru idealul național scădea sau dispărea, spre supărarea celor rămași în posturile de onoare din Transilvania.

84 — Opiniile notarului despre activitatea politică de la București, despre partide și atitudinea lor în problema Transilvaniei sînt, după cum se vede, mult diferite de ale părintelui Lupu. expuse la începutul romanului. Alexandru Comăneșteanu va re-

mare a acest lucru o jumătate de pagină mai departe. „E curios însă că socru-meu vorbește altfel“, va spune el. Zgurea exprimă deci mai direct și mai fidel opiniile scriitorului, foarte critic în această vreme în ce privește politica națională și cea externă a diferitelor guverne. Mai multe scrisori către Maiorescu o mărturisesc deschis. „Impresiunea mea citind jurnalele românești, este că noi nu mai avem mintea în scaunul ei“ (scrisoare din 18/31 aug. 1900). „Noi“ — adică guvernul din acel moment, condus de un junimist : P. P. Carp, cu Al. Marghiloman la externe, și Maiorescu la justiție (de aceea și libertatea de a condamna cu atita asprime „rodomontadele noastre și toată tralalaua asta de acțiune diplomatică“ în chestiunea bulgaro-macedoneană (o lună mai târziu, când criticul va lua și interimatul Externelor, tonul scriitorului va fi mai potolit, cu explicații și propuneri). Ștefan Mihăileanu, profesor și publicist macedonean (1859—1900), conducător al revistelor *Macedonia* și *Peninsula balcanică*, fusese asasinat de un terorist bulgar, ceea ce a provocat încordare între Bulgaria și România. Turcii instigau și pe macedoneni împotriva bulgarilor, și pe aceștia împotriva românilor, sperând în posibilitatea unei intervenții militare românești din care ei să aibă de câștigat. Scriitorul este categoric împotriva întregii agitații, condamnând asasinarea patriotului macedonean, dar declarând ferm că incidentul face parte din rîndul actelor teroriste „triste și reprobabile“, însă de loc de natură a „răni adînc simțimîntul național.“ El preconizase constituirea unui comitet de inițiativă în Macedonia (scrisoare către Titu Maiorescu din 18/31 aug. 1900), ceea ce de fapt s-a și făcut și ceea ce condamnă notarul Zgurea în roman. Lucrurile s-au mai potolit odată cu venirea lui Maiorescu interimar la externe, Al. Marghiloman plecînd diplomatic în concediu, pentru a lăsa colegului său mai vîrstnic și mai înțelept să potolească asperitățile, care merseseră pînă la rechemarea reprezentantului diplomatic român de la Sofia. Ceea ce a urmat au fost acțiuni de propagandă culturală între aromâni, care nu au dus decît la înființarea unor școli, la oarecare drepturi obținute de biserică, dar și la crearea unor grupări, reprezentînd partidele politice de la București. La aceasta se referă îndeosebi Zgurea cînd acuză pe

cei ce „v-ați vîrîț coada în Macedonia, împărțind lumea în tabere.“

Notăm aici o identificare a personajelor centrale din această parte a romanului *Indreptări*, tocmai pornind de la ideea reproducerii, mai mult sau mai puțin exacte, a opiniilor lui Zgurea, care a avut un model real, urmat probabil destul de aproape de autor. În realitate el se numea Nicolae Henț (sau Hențiu) și în sat i s-a ridicat ulterior o statuie. Protopopul Stamate se numea Droc, iar episcopul era Ion Mețianu, la 1900 în vîrstă de 70 ani. Precizările sînt făcute de presa sibiană la 1909-11, în cursul polemicii cu scriitorul, după discursul de recepție la Academie.

85 — *Alvinț*, numele unguresc al orașului Vințul de jos (Alvincz), atunci cu o vestită închisoare, adăpostită în corpurile încă neruinată ale unui vechi castel feudal.

ANNA

1 — Aici Alexandru Comăneşteanu este numit mai firesc, de către Anna, naţionalist — cu sens de luptător pentru idealul naţional — dar în romanul anterior generalul îl prezentase drept... social-democrat ! Duiliu Zamfirescu nu putea să nu ştie sensul exact al noţiunii utilizate acolo, când exista chiar un partid social-democrat. Ceea ce e clar e că soţii Villară nu luau în serios participarea tînărului la acţiunile patriotice, socotindu-le pe acestea, deopotrivă cu cele revoluţionare ale muncitorilor, drept un fel de părăsire a traiului comod în favoarea unui spirit aventurier. Atitudinea lor în discuţia cu preotul Moise Lupu este concludentă în această privinţă (*Indreptări*).

Dar în cuvintele Annei poate răzbate o maliţie de altă natură: activitatea lui Alexandru Comăneşteanu în direcţia naţională însemna participarea la „Ligă“, unde Smaranda Dudescu se agita fără contenire. Deci aluzie la un posibil amor ! Cuvintele poate sună deci în gura Annei ca o simplă manifestare a geloziei sale.

2 — *Miaoulis-Vocos*, Andrea, amiral grec (1768—1835), comandant între 1822—1827 al forţelor navale ale patrioţilor luptători pentru independenţa Eladei, ajuns spaima turcilor pe mare, a incendiat flota lui Ibrahim Paşa la Modon, în Peloponez. Proclamat

erou național, a fost înmormântat la Pireu, lângă Temistocle, eroul celei mai mari victorii navale grecești din antichitate, la Salamina.

3 — *Ibrahim Pașa*, general turc (1879—1848), fiu al viceregelui Egiptului, a comandat între 1825—1828 armatele de uscat și de pe mare ale turcilor, trimise împotriva grecilor. Referirea e la lupta de la Monod (1827), unde a fost înfrânt de Miaoulis-Vocos.

4 — Cuvântul *chefalonit* — indică originea din Chefalonia (Cefalonia), cea mai mare insulă a arhipelagului grecesc; dar amiralul Vocos se născuse în insula Negroponte (Eubeea); Duiliu Zamfirescu dă însă termenului un sens mai general, utilizat în toponimia greacă: *chefalonit*, adică grec din arhipelag, insular, spre deosebire de cel născut în Grecia continentală.

5 — Istorisirea generalului va fi o reluare destul de exactă a versiunii date de Aristofan sensului iubirii în *Simpozionul* lui Platon (cap. 14—15). Personajul lui Duiliu Zamfirescu își oprește însă expunerea tocmai acolo unde celebrul autor de comedii, al antichității grecești explică amănunțit și concret aspectele libertine ale amorului, mult mai elocvente pentru situația din roman. Duiliu Zamfirescu a tradus el însuși din *Simpozion* fragmentul reprezentând povestirea Diotimei, intercalându-l în *Lydda. Scriitori romane*.

6. Introducerea numelui latin al lui Zeus (Jupiter-Joe) aparține desigur lui Duiliu Zamfirescu și nu Annei, grecoaică după tată și care deci putea citi în limba greacă textele clasicilor elini -- acolo denumirile zeilor se păstrau după original! Scriitorul nostru amesteca adesea nomenclatura.

7 — Invocarea Evangheliei alături de *Simpozionul* lui Platon se referă la legenda biblică — de unde s-a transmis și în evanghelia creștină — după care femeia e făcută din coasta bărbatului, ceea ce nu e departe de versiunea lui Aristofan, relatată de Platon, a existenței inițiale într-un corp comun a celor două principii genetice — masculin și feminin.

8 — Ciudată și semnificativă rememorare a unui moment din prima tinerețe a autorului. În 1881, la 30 octombrie, îi scria următoarele, din Focșani, prietenului Duiliu Ioanin rămas la București :

„Aș voi să știu scrie cu mult mai bine decât știu, pentru a-ți spune ce senzațiuni curioase îmi tulbur pacea vieții de provincie; ce stranii mișcări de cugetare și de singe mă stăpinesc ; ce tristeți și ce veselii mă apucă câteodată ! Aseară Fanny Martens, care e la Focșani de câțiva vreme, cânta, cu glasul ei simpatic, o romanță a cărui început e cam acesta :

*Cu mai se ridică
Zăpada din munți
Și-apar ghioceli
Cu vesele frunți.*

Fanny Martens, cântăreața și curtizana, m-a făcut să plîng.”

Strofa apare puțin parafrazată, chiar în relatarea autorului, precedind versurile cîntate în roman. Sint, prin urmare, din aceeași poezie și, după formularea din scrisoarea către Duiliu Ioanin („a cărei început e cam acesta”), nu este exclus ca traducerea să-i aparțină lui Duiliu Zamfirescu.

Paralelismul celor două scene — din tinerețea scriitorului și din roman — permite o ipoteză : că modelul, desigur îndepărtat, al Bertei este „cântăreața și curtizana” Fanny Martens.

9 — Leopardi spune acestea în *Cîntul XXXIV* subintitulat *La portretul unei femei frumoase*. Duiliu Zamfirescu a tradus începutul cîntului, utilizîndu-l, cu puțin înaintea romanului, în *Lydda. Scrisori romane*. Iată începutul poemului leopardian, în expresia menționată de scriitor :

*Astfel fuși : acumă, înmormîntată,
Schelet și pulbere ești. Pe oase și noroi
In nemișcare zădarnic așezat...*

Iar în continuare versurile au același sens :

*Toate au fost cîndva, acuma
Pămînt și pulbere ești : priveliștea
Tristă și dezgustătoare o piatră ascunde.*

10 — Este oarecum ciudată această caracterizare a poetului italian, chiar dacă ea aparține Bertei ; cu un deceniu înainte, într-o poezie (*Sonet*) închinată „cătreg Aspazia lui Leopardi“, Duiliu Zamfirescu îl numea pe acesta „geniul cel mai înalt“, implicînd deci tocmai nuanța de creator, contestată aici.

11 — Formula este cea pe care se întemeiază jurămîntul inițial al lui Faust față de Mefisto. Cînd Faust va spune unui moment trecător : „Verweile doch ! Du bist so schön !“ („Oprește-te ! Ești atît de frumos !“), diavolul avea dreptul să-i ia sufletul.

12 — Totuși, Duiliu Zamfirescu nu-l considera pe Alexandru Comăneșteanu un om mediocru. Dimpotrivă. Eroul era socotit de autor drept un om deosebit, bunele sale purtări erau rezultatul originii, firii, educației, tradiției în familie etc. Deci, referirea cu oamenii mediocri vizează pe altcineva.

13 — Sînt versurile 13—14 din poemul *A Ninon* de Alfred de Musset. Dar toată scena conține un duel cu explicații și aluzii referitoare la istoria acestui poem. Cînd, mai înainte, Smaranda Dudescu îl întreabă pe Alexandru Comăneșteanu dacă iubește o brună sau o blondă, iar acesta răspunde că „și una și alta“ — replica prințesei e o nouă întrebare, formulată cu ajutorul unui vers — al doilea — din același poem al lui Musset : „Brune aux yeux bleus“.

Însă, chiar acum, cei doi nu fac decît să reproducă o scenă legată în continuare de poemul mussetian. Numele Ninon ascundea pe cel real al destinatarei, Madame Jaubert, care mai întii cochetase cu poetul în chip asemănător cu al Smarandei Dudescu față de eroul lui Duiliu Zamfirescu. Jocul părului vopsit al prințesei din roman e o traducere exactă a împrejurării că Madame Jaubert era în realitate nu „brună cu ochi albaștri“, ca în poem, ci blondă

cu ochi negri, așa cum, dealtfel, într-un nou poem *A Ninon*, avea să-i și spună mai tirziu Musset. „Un bel ange aux yeux noirs“.

În *Amințirile* pe care și le-a scris eroina lui Musset, este relatat un episod întreg cu ochii albaștri sau negri și cu versurile reproduse de Duiliu Zamfirescu în romanul său : aflindu-se la castelul d'Angerville, gazda, Pierre Nicolas Berryer i-a recitat distihul, la care frumoasa franțuzoaică îl acuză de poltronerie, pentru că inima lui era totdeauna ocupată de o dragoste — întocmai ca a eroului din romanul Anna, La care Berryer îi dă această replică : „M-ai privi oare cu atita asprime, draga mea, dacă aş introduce drept variantă : «blondă cu ochi negri» ?“ „Ți-aș răspunde așa — se alintă Madame Jaubert — «Ceea ce dă farmec acestei delicioase declarații a lui Musset, este suplețea dedicației. Vedeți toate variantele la care se pretează : — Roșcată cu ochi verzi, blondă cu ochi albaștri, brună cu ochi negri...»“ (Pierre Nicolas Jaubert, *Souvenirs*, 1839).

Practic, eroii lui Duiliu Zamfirescu interpretează la rîndul lor, în împrejurări destul de apropiate de ale modelelor mussetiene, scena amintită, dînd sens de adevăr și metaforei poetului francez, care inversase în poem culoarea părului și ochilor adoratei sale : prințesa Smaranda Dudescu este ea însăși, pe rînd, și blondă și brună, numai ochii îi rămîn neschimbați, de unde și sensul satiric al scenei la Duiliu Zamfirescu.

Scritorul cunoștea, desigur, poemele lui Musset în original, însă e probabil că scena din roman și-a construit-o după *Amințirile* menționate, deci reluînd de aici și semnificația utilizării versurilor.

14 — Natalia se dovedește adepta unui socialism utopic, din seria fourrieristă. La moșie ea a înființat, după cum se vede, un fel de ateliere de tip falansterian. Disponibilitatea ei erotică agresivă din *În război* s-a revărsat într-o preocupare de reformă socială, în același timp pur caritabilă și teoretică, de vreme ce luptă pentru recunoașterea unui drept de principiu : scutirea de taxe a ciudatelor ei întreprinderi. Ea în domeniul reformelor sociale, Elena Milesco în acela al idealului național, amîndouă și-au sublimat durerile, străbătute în trecut, în fapte eroice, pure, manifestîndu-și

astfel superioritatea față de Anna, care a rămas ancorată în tăbăra ei vinovată.

15 — E mai mult decît o aluzie — e o constatare amară, cu direcție critică precisă. Din 1883, de cînd făcea parte din „Tripla alianță“, alături de Germania și Austro-Ungăria, România se înfeuda tot mai mult față de capitalul german, cel mai insistent la noi la sfîrșitul secolului al XIX-lea, de aceea Vucos, „ca orice bancher serios“, avea legături strînse de afaceri cu aceste țări. Abia după 1900 începe să fie atras serios și capitalul olandez, francez, belgian, iar după 1920 și cel american. Berlinul era însă mai mult decît atît — era în acel moment centrul politic de influență în Europa, dominînd Viena Habsburgilor, mai ales în ce privește țara noastră, iar Duiliu Zamfirescu nu vedea cîtuși de puțin cu ochi buni acest lucru. Este încă una din explicațiile ascunse ale îndepărtării sale de conservatori, a căror politică, prin Marghiloman, Carp, Maiorescu, era tot mai pronunțat germanizantă și avea să se adîncească și mai mult cu cît timpul înainta spre cel dintîi război mondial.

16 — Urania era muza astronomiei, invocată însă nu atît de oamenii de știință, cît de poeți, cărora ea le dezvăluia tainele spațiilor astrale, oarecum abstracte pentru galantul și veșnic înamoratul Alexandru Comăneșteanu. El ar fi dorit-o pe Urania Vucos să fie muza istoriei, Clio, pentru că aceasta inspira pe poeți să cînte isprăvile eroice ale oamenilor de altădată, deci să-i rechemе în minte, lui însuși, chipul și faptele unchiului său, viteazul de la Grivița ; sau Erato, muza cîntecelor pasionate (a poeziei lirice), care slăveau „dulceața căsniciei și fericirea de a iubi.“

17 — *Independența*, adică *L'Indépendance roumaine*, era, în momentul probabil al acțiunii romanului, adică puțin înainte de 1900, un ziar cu aparențe de independență, dar care se apropia serios de junimiști, ajunși acum foarte aproape de șefia partidului conservator (Carp, Rosetti, Maiorescu etc.). Duiliu Zamfirescu a mijlocit el însuși, într-o privință, integrarea în noul context junimisto-conservator a ziarului, care ceva mai înainte manifestase

profesie de credință liberală, iar înaintea acestora conservatoare. „În actualele împrejurări politice *L'Indépendance* a rămas fără orientare... Eu am impresia că un semn din partea junimismului ar fi destul spre a atrage la sine foaia franceză” (scrisoare către Titu Maiorescu din 16/28 apr. 1899).

Ziarul avea să fie apoi oglinda „conservatorizării” junimismului, motiv pentru care îl și citește generalul Villar.

18 — Exact așa spusese Duiliu Zamfirescu cu aproape un deceniu înainte, când lucra la *Tănase Scatiu* (a cărei categorie o înfierează atât de violent generalul): „Am să judec pe pirlitii de arendăși, ajunși bogați, deveniți factori politici, falși în înfiia și a 2-a generație” (scrisoare către Titu Maiorescu din 9/21 iun. 1895). Când, 7—8 rînduri mai departe în roman, personal se referă la „puținii oameni cumsecade” care însă „stau la o parte” și lasă pe pehlivani în frunte, scriitorul se avea în vedere și pe sine însuși. Nu e singurul loc unde generalul expune din unghiul autorului aprecieri despre împrejurările politice. O făcuse curent în romanul anterior.

19 — Generalul, destul de sumar informat în ce privește literatura, de vreme ce despre *Simpozionul* lui Platon îi povestise soția sa, iar despre *Faust* nu avea idee, decît că era „o carte” — dovedește brusc subtilități nefirești, explicabile însă în context, întrucît, prin gura lui, Duiliu Zamfirescu însuși își manifestă o dată mai mult nemulțumirea față de tagma parveniților. Întrebarea lui pe franțuzește este o adaptare ad-hoc în franțuzește a celebrului vers german: „Kennst du das Land wo die Zitronen blüh'n?” al lui Goethe.

20 — O neatenție a lui Duiliu Zamfirescu: informațiile pe care Elena i le dă Annei cu privire la plecarea lui Comăneșteanu la Crivina, cu Urania „singură”, sînt nefirești, întrucît ea nu avusese de unde cunoaște faptele: Alexandru Comăneșteanu îl căutasese pe Vucos la birou și, neaflîndu-l, se dusese la Urania acasă, ca să i se spună că aceasta tocmai a plecat la Crivina — astfel că, fără vorbă, el a luat o birjă și s-a dus direct la gară. Toate acestea

cititorul le știe, nu însă și cele două surori, cărora pînă acum nu le-a spus nimeni cum se desfășurase întîmplarea.

21 — Cu un deceniu mai înainte, în *Piica haosului*, poetul spusese cam la fel despre dragoste :

...Tu ești forma ideală
A suferinței de mai bine !

Căutarea dragostei *ideale* a fost una din permanențele interioare ale lui Duiliu Zamfirescu însuși, sursă a unei bogate poezii erotice.

22 — Pericolul ce putea surveni s-ar fi datorat interpretării de către grăniceri că cei doi îndrăgostiți caută să treacă fraudulos frontiera. Aceasta era aproape de Sinaia, la Predeal — vechea frontieră cu imperiul Austro-Ungar.

23 — Versurile — rupte însă față de forma originală, înjumătățite — sînt din balada lui D. Bolintineanu, *Muma lui Ștefan cel Mare*.

24 — În uniformă militară, Comăneșteanu ar fi fost desigur arestat de grănicerii austro-ungari ; civil ar fi putut eventual trece spre Brașov, chiar fără pașaportul corespunzător.

Lector : CHIRA DUMITRU
Tehnoredactor : AURELIA ANTON

*Bun de tipar 17.II.1977. Tiraaj 116 115 ex. bro-
şate. Coli ed. 13,24. Coli tipar 10,50.*

Comanda nr. 70 119
Combinatul Poligrafic „Casa Scintei”,
Bucureşti — Piaţa Scintei nr 1,
Republica Socialistă România

Scanare și prelucrare digitală

de

Anonim

și

CAT Graur

Antwerpen

2025

